

САЪДИЙ

ТУ ЯЧСШОН
БУСШОН

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2014

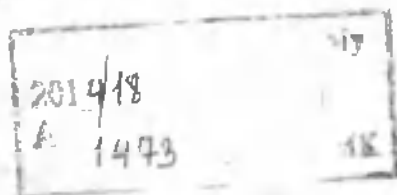
УЎК 821.512.133-1

КБК 84(0)9

C-12

-Тил бағинарнинг қорёб
бирлаштерилган драбига
асарлар

Нашрга тайёрловчи
Хамиджон ХОМИДИЙ

N1 31850
381

© Гафур Гулом номидаги
нашриёт-матбаа ижо-
дий уйи, 2014

ISBN 978-9943-03-572-0

БИР ДАСТА ГУЛ

Шарқу Фарба Саъдий, Шайх Саъдий номи билан шуҳрат қозонган, кўп халқларнинг улкан шоирлари ўзларига устоз деб билган мутафаккир санъаткорнинг асл номи Мушаррафиддин ибни Муслиҳиддин Абдуллоҳдир. У 1184 йили Эроннинг қадимий тамаддуни ўчоғи Шерозда давлат хизматчиси оиласида дунёга келади. Саъдийнинг отаси Шероз ҳокими Саъд бинни Занжи саройида хизмат қилган. Отаси Саъдийни ўқитиш билан жиддий машғул бўлади, лекин кўккисдан вафот этади. Етим қолган Саъдий ва укасига оз миқдорда бўлса ҳам давлат нафақа тайинлайди. Шерозда тахт-тож учун кураш янж олган бир пайтда 1226 йили Саъдий Бағдодга бориб, «Низомия» мадрасасида таҳсил кўради. Бу ерда у ўша даврнинг машҳур олими Абдулфароҳ Абдурахмон ибни Жавзий (1186–1257) дан дарс олади. Мадраса таҳсилидан сўнг адиб Эрон, Жанубий Оврупа, Кичик Осиё, Араб хамда Ўрта Осиё, Хиндистон ва Хитой мамлакатлари бўйлаб сафарга чиқади. Ўттиз йил давомида турли юртларни кезади, ҳар хил халқлар орасида бўлади, баъзан мусофирларни, савдо қарвонларини ҳимоя қилиб, қароқчилар билан бўлган жангларда иштирок этади, салбчилар қуршовида қолиб, асир тушади, бир дўсти уни қутқариб олади. Умрининг охириги йилларини Саъдий замонасининг мувофиқ ва разил кишиларидан йироқда – гўшанишьяликда ўтказган, ижодий ишлар билан машғул бўлган. Саъдий узок яшаб, 1292 йили вафот этади. У дафн этилган боғ ва макбара ғоятда кўркем бўлиб, ҳамини Шероз меҳнатқашлари хамда дунё сайёҳларининг севимли қадамжоларидан бирига айланган.

Саъдий Шарқнинг даҳо ижодкорлари орасида энг захматқаш, сермаҳсул ва жаҳонғаштасидир. У 30 йил илм ўрганди, 30 йил саёҳат қилди, 30 йил бадиий ижод билан шуғулланди.

Адиб Машрикзамин адабиётида биринчи бўлиб туркум девон тузиш анъанасини бошлаб берган. У касида, газал, рубоий, қитъа ва бошқа жанрлардаги шеърлардан таркиб топган «Таййибот», «Бадоеъ», «Хавотим», «Ғазалиёти қадима» деб номланган тўртта девон тузган. Уларда Саъдий буюк шоир, форсий тилдаги шеърятда газал асосчиси, гуманизм куйчиси сифатида юксак ғояларни янги босқичга кўтарган; замонасидаги шеърятнинг барча жанрларида устоз санъаткор мақомига эришган; кўплаб рисолалар битган.

Беназир шоир ва мутафаккир Саъдий бадиний ижодда ўз мактабни ярата олган адибдир. Юз йилдан ортиқ умр кўрган Саъдий даврнинг барча билимларини чуқур эгаллаб, юрт кўриб, халқ орасида юриб, чинакам олим, мураббий, инсонпарвар адиб бўлиб етишди. Шеърий, насрий хикоя ва масаллардан ташкил топган «Гулистон» ва «Бўстон», «Сохибнома» асарлари унга жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Саъдий ўз хикояларида бошқа Шарқ мутафаккирлари сингари халқ фаровонлиги, юрт тинчлигию ободонлигини одил подшо шарофатидан, деб билади. Унинг ақидасича, подшо илм-маърифатли, одил бўлса, мамлакатни илмга, донишмандларга суюниб бошқарса, зулм-зўрлик, жаҳолат ва разолатни ер юзидан йўқотса, давлат мустаҳкам, юрт обод, фуқаро тўқ ва тинч бўлади. «Гулистон»даги ҳар бир хикоя қиссадан ҳисса шаклидаги шеър – пандлар билан якунланади. Баъзан байтлар наср таркибида ҳам келади. Ёзувчи уларда илм ўрганиш, меҳнатсеварлик, таъзим-тавозе, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, ота-онага эътибор, тил ва муомала, сўзлаш одоби, ширинсуханлик ва бошқа жуда кўп масалаларда улкан мураббий, мутафаккир сифатида панд-насихат беради. Айни чоқда ёзувчи судхўрлик, товламачилик, тамағирлик, танбаллик, ёлгончилик, фирромлик, иккиюзламачилик, қароқчилик, фирибгарлик сингари ғайриинсоний иллатларни аёвсиз лаънатлайди ва покиза кишиларни бундай ярамасликларга қарши курашишга чорлайди.

Бу таълимий асарда ёзувчи ўз давридаги энг муҳим ва катта-катта сиёсий, иқтисодий воқеаларни ақс эттирар, ахлоқий нормаларни талқин этар экан, ўша давр кишиларининг хилма-хил образларини яратадики, бу образларнинг умумлаштирувчи кучи ҳам, таъсир доираси ҳам шоирнинг ўз юрти ва даври чегарасидан чиқиб кетади. Унинг

илгор орзулари умумбашарият орзулари билан ҳамоҳанг. Шунинг учун ҳам бу асар жаҳон адабиёти дурдоналари қаторидан жой олган.

Саъдий ўз замонининг етук педагоги, доно, инсондўст, мураббий шоири, чуқур психолог олими бўлган.

Бу улуг донишманднинг кенг ва ранго-ранг ижодида биз ёрқин мисралар билан бир қаторда у яшаган даврнинг қора тамғаси тушган доғларни ҳам кўрамиз.

Саъдий кўп саёҳат қилиб, ҳаёт тажрибасини орттирган билимдон. У довдираб, йўл тополмай қолган кишиларни саргардонликдан қутқариш, уларга тўғри йўлни кўрсатиб беришни ўзининг бурчи ҳисоблайди. У бир шеърда:

Чу кўрдинг кўр киши йўлинда чоҳдир,
Индамай ўтирсанг катта гуноҳдир, —

дер экан, бошқаларга ҳам шу бурчни уқтиради. Саъдий назарида инсон фақат ўзи учун эмас, бошқалар тақдири учун ҳам, бутун башарият тақдири учун ҳам жавобгар.

Инсоннинг кўзини очишга, унга яшамок йўлларини ўргатишга умрини бағишлаган Саъдий ҳаётда инсонни пок, иродали, кучли ва мағрур кўришни истайди.

Инсоний кадр-қимматни у биринчи галда меҳнатда, ўз меҳнатига, билими ва ҳунарига таянишида, бировга хор бўлмасликда деб тушунади ва шундай таълим беради:

Ўз меҳнатидан нон еган киши
Ҳотам миннатидан озод ёз-киши.

Ҳамма нарса фақат ҳаракат ва жасорат билан қўлга киритилиши мумкинлиги «Гулистон»нинг кўп ҳикояларида лўнда қилиб кўрсатиб берилган:

Ризқингдан ортиқни еб бўлмаса ҳам,
Талабда бўлмағил дангаса, беғам.
Ғаввос наханг оғзин ўйласа агар,
Қўлга киритолмас ҳеч дурру гавҳар.

Шер нима овлай олур токи инидан чикмай,
Чангалига не тушар ерда ётса қарчигай.

Шунинг учун ҳам у киши кадрили, инсоннинг инсонлик шарафини ерга урадиган тама, ҳасад ва шунга ўхшаш паст одатларни қаттиқ қоралайди:

Олиб берма шохга таъмали сўзинг,
Таъмани йўқотганда шохсан ўзинг.

Жирканчдир хор бўлиб топилган овқат,
Қозон тўлур, аммо ор билан фақат.

Инсондаги ёмон хислатларни орттирадиган, уни ҳатто ёлғончилик, ўғрилиққа бошлайдиган, давдага, жанжал чиқариб, инсон шарафини пастга урадиган майхўрликни ҳам қаттиқ қоралаган.

Саъдий асарлари Фарбий Европада аллақачонлардан бери маълум бўлган. Машхур француз файласуфи ва ёзувчиси Вольтер «Гулистон»дан хабардор бўлган ва баъзи шеърларидан фойдаланган.

«Гулистон» XVII асрнинг биринчи ярмидаёқ Европа тилларига таржима қилиниб, таркала бошлаган эди.

Саъдийнинг ўлмас асари биринчи бор француз тилига таржима қилиниб, 1634 йилда Парижда нашр этилган эди.

Сўнгря у французчадан немис тилига таржима қилиниб, 1636 йилда босилиб чиққан эди. Ундан кейин ҳам Европа ва бошқа бир қанча халқлар тилига таржима қилингандир.

«Гулистон» рус тилига кўп марта таржима қилинган. Булар орасида А. Козимбек (1829), С. Назарянц (1857), К. Ломбарс (1862), И. Холмогоров (1882), Е. Э. Бертельс (1922) таржималари бор.

Саъдий Шерозий асарлари ўзбек халқи орасида қадимдан машхур ва манзур бўлиб келган. Хусусан, унинг «Гулистон» ва «Бўстон» асарлари ўтмишда Ўрта Осиё мактаб, мадрасаларида асосий ўқув қўллашмаси сифатида ўқитилган. Сайфи Саройи (XIV аср), Муҳаммад Ризо Огахий (XVIII аср), Муродхўжа домла, Сидкий Хондойликий (XIX аср) бу китобларни ўзбек тилига таржима қилишган.

Алишер Навоидан тортиб, барча ўзбек адиблари Саъдийни ўзларига устоз деб билган, унинг даҳосидан ижодий баҳраманд бўлишган. Навоийнинг «Хайрат ул-аброр», «Махбуб ул-кулуб», Авлонийнинг «Туркий Гулистон» асарларида Саъдий ижодининг бевосита таъсири бор. Бизнинг замонамизда «Гулистон» яна бир неча бор таржима қилиниб нашр этилди. Мана ўшандай мўъжаз хикоятлардан бири:

Мисрда икки ака-ука яшар эдилар. Улардан бири султонга хизмат қилар, иккинчиси эса, ўз меҳнати билан қуп кечирадиган бечора киши эди. Қуплардан бир куни акаси камбағал укасига қараб:

— Султон хизматида борсанг-чи, эртаю кеч меҳнат қилиш азобидан қутулардинг, — дебди.

Камбағал укаси унга шундай жавоб берибди:

— Сен нега меҳнат қилмайсан, миннатдан қутулар эдинг. «Амир хизматида олтин камар билан бел боғлаб тургандан кўра, арпа нон еб, қуруқ ерда ўтирган яхши», деганлар.

Амир хизматида мунгли ва абгор,
Қўлларинг кўксингга қўйгунча ҳар гад
Куйса ҳам қўлларинг майли, биродар,
Кафтингда оҳак тош олганинг афзал

«Бўстон» тўла шеърда битилган бўлиб, китобнинг ёзилиш сабабидан ташқари «Мамлакатни идора қилиш тадбири», одиллик ҳамда тўрри фикрлаш ҳақида, «Эҳсон ҳақида», «Ишк ҳақида», «Камтарлик ҳақида», «Ризолик ҳақида», «Қаноат ҳақида», «Тарбият ҳақида», «Шукр ва омонлик ҳақида» ҳамда «Тавба ҳақида» ўн бобдан ташкил топган. Ёзувчи бобларда қўйилган — тасвирланган муаммоларни назарий, амалий, ҳаётий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан далиллаш мақсадида тарихий, афсонавий, асотирий, диний, ахлокий мавзуларда хикоятлар, масаллар, мавъиза ва таъбеҳлар келтиради. Улар мазмун, ғоявий йўналиш, тинчлик сўзлари, тасвир усули, ибтидо ва интиҳоси жиҳатидан ғоятда ранг-барангдир. Кўпинча муаллиф хикоятдан хикоятга ўтиш ёки фикрни янада аниқ изҳор этиш мақсадида лирик чекивиш ёки кистирма тарзида алоҳида панднома — маърифий байт келтиради, ўзи кўрган, бошидан кечирган, билган, кузатган лавҳаларини ҳам кистириб ўтади. Кўп ҳолда улар тасдиқ ва уқтириш моҳиятига эга бўлиб, бобнинг хотимаси ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Саъдийнинг ҳикоятлари ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-фалсафий, маърифий-тарбиявий, диний-тасаввуфий, ҳаётномалиги, дастурулмулуклиги ҳамда раҳнамои фуқаролиги билан мана олти асрдирки башариятнинг буюк тафаккур неъматини сифатида эътироф этилиб, эътибор берилиб келинмоқда. Бу ҳикоятларни ўқиган подшоҳ, амир, султон ва беклар юртни бошқариш, фуқароларга раҳнамолик қилиш русумлари бўйича сабоқ олади, сулҳжўй бўлиб, ноҳақлик, зулм-зўрликдан қўл тортиб, ранятпарварлигу адолатпешаликка юз келтиради; зодагонлар ўқиса амал-мансабга, мартабаю унвонга эришиш расм-қондаларини ўрганадилар, бу йўлда жасоратли, тadbиркор, ҳамжихат, етти ўлчаб бир кесадиган бўлишга тиришадилар; сарватманд, бойлар ўқиса феъли кенг, очикқўл, сахий-қалб, етим-есирлар, бева-бечоралар, помуродларга қарашадиган бўладилар; тошбағир, жоҳил, бадқирдор тоифалар ўқиса, меҳрли, халим, беозор бўлиб қолишса ажаб эмас. Хуллас, Саъдий ҳикоятларидан жамиятнинг барча табақа аъзолари наф кўрадилар, ўзларига керакли дарс оладилар. Ҳатто тамағир, йўқсил, беғайрат, танбал, ношуд, бировларнинг кўлига қараб юрадиган тиланчилар ҳам бу ҳикоятлар билан ошно бўлишса, таъсирланиб кетиб серғайрат бўлиб, текинтомоқликдан юз ўгирадиган, ўз кучи билан ризқ-рўз топиб ейдиган, илм ўрганишга, касб-ҳунар эгаллашга интиладиган бўлиб кетиши мумкин.

Атоқли ширинкалом шоиримиз Чустий домла ушбу беҳамто пандномалар мажмуи — «Бўстон»ни таржима қилишга киришар экан, унинг кўз олдида ўзбек китобхони турганлигини ҳисобга олиб, бир томондан, ўғирма жараёнида Саъдий ҳикоятларининг ана шу бош ғояси — ижтимоий-фалсафий, ахлоқий-таълимий йўналишни тугал бадийий инъикос эттиришга интилган; таржиманда ҳар бир ҳикоятдаги лўнда мазмун, баржаста тузилиш, мўъжазбаён бадийийликни сақлай билган; айни пайтда улардаги пандомуз, пурҳикмат сөҳрни эътибордан қочирмаган. Натижада бу таржимани ўқиган ҳар бир китобхон Саъдий асарининг асл моҳияти ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлади, оламжаҳон илм ўрганади, маърифат эгаллайди. Иккинчи томондан эса, асл матннинг ифода меъёри ва услуб жиҳоларига ҳам алоҳида назар ташлаган. Маълумки, 30 йил дунё бўйлаб саёҳатда юрган Саъдий аксарият ҳикоятларни ўз кечмишлари, кўрганлари, билганлари, ўқиганлари, эшитганлари асосида

халқона бир услубда, илмий тил билан атайдиган бўлсак, «саҳлу мумтанеъ—осону номумкин» усулида яратган, тасвирда халқ ҳикоятларининг хоссасини олган. Шунинг учун ҳам ҳар бир ҳикоят «Овардаанд», «Шунидаам», «Дар жое хонда будам», «Дар китобе навиштаанд», «Дяда будам», «Ба назар афтода буд», «Подшоҳе буд», «Подшоҳе гуфта буд» сингари ўнлаб халқ жонли тилига хос бошланмалар — кириш сўзлар билан ибтидо топиб, қиссадан ҳисса тарзидаги қуйма ҳикмат — байт билан якунланади. Мутаржим ҳам аслиятнинг ушбу нозик бадий сехрини идрок этган ҳолда ҳар бир ҳикоят, масал ёки тамсилнинг ўзбекона моҳият касб этишига эришган. Бир қанча ҳикоятлар «Эшитдимки», «Қайси бир китобда зикр этилган экан», «Шаҳаншоҳлар ахборида бор экан», «Сўзни Саъдийдан тинглагил», «Эшитдингми, Эрон шаҳаншоҳлари», «Бу ҳақда Саъдийдан эшит», «Бир донодан эшитгандим», «Ҳикоят қилур», «Бировдан эшитган эдим», «Нақд қилишларича», «Бир оқил деди», «Биров демиш», сингари «зачинлар» билан бошланади. Булар китобхонни воқеа тасвирига жалб этиш, унга эстетик завқ беришда муҳим омил ҳисобланади. Оқибатда Саъдийнинг шеърӣ ҳикоятлари ўзбек китобхонларининг таъбига хос ва дидига мос моҳият касб этган, яъни аслиятнинг мазмуни ва хоссалари ўқувчиларга тўлақонли тарзда тақдим этилган. Уларнинг аксарияти ўзбекча ҳикоятдек равои ўқилади. Фақат аслият оҳангдорлиги бир оз камайган.

Таржимон форсий матннинг бадий нафосатини таржимада ифодалаш давомида Саъдий қўллаган ҳикмат, ибора, бирикма, мақолларнинг иложи борица ўзбекча таносибларини топиб ишлатишга ҳаракат қилган. Баъзангина қофия тақозоси ўлароқ аслиятдаги сўзларни учратиш мумкин, холос.

Маълумки, Саъдийнинг кўпгина ҳикоятлари, юкорида уқтирганимиздек, боблар таркибидаги мавъиза — пандно-малардан ташқари алоҳида халқ донишмандлиги билан йўрилган ҳикматлар билан тугайди. Уларда муаллиф буюк бир мутафаккир, катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган мураббий сифатида намоён бўлади. Ана шу ҳаёт сабоғи билан омухта бўлган бетакрор байтлар Чустий қаламида ҳам жозибали, пурмаъно, сехрангез кўзга ташланади. Биз ортиқча киёсий илмий таҳлилга берилмай, ушбу сермаъно ўғитномаларнинг бир неча ўзбекча намуналарини келтириш билан кифояланамиз:

Дарахт бўлса шох, халк илдиэ эрур,
Бил, ўғлим, томир-ла дарахт улгаюр,
Ёмонлик билан умр ўтказмагил,
Сенга токи ёғдирмасин лаънат эл.
Муроса қиларкан агар ишнн ҳал,
Ғазаб қилма, ўлдирма, бўлма дарад
Ёвинг душмани бирла дўстлик зарур,
Ўшанда жаҳон унга зиндон бўлур.
Агар икки ёв ичра тушса нифок,
Яша дўст билан хурраму иттифок
Кишиларга билдирмагин внятинг.
Кўпинча бўлур гапташар улфатинг.

Саъдийнинг «Гулистон» я бизнинг замонимизда уч маротаба қайта-қайта кўп нусхада чоп этилди. Афсуски, Чустий домла таржимаси 1960 йили 35 минг нусхада нашр этилгани билан қолиб кетди. Асарнинг ёш авлодни адолат, меҳр-мурувват, камтарлик, дўстлик, ватанпарварлик, комил инсон қилиб тарбиялашдаги аҳамияти воятда бекиёсдир.

Саъдий асарларини тадқиқ ва таржима қилишда шоирлардан Чустий, Муинзода, Ғафур Ғулом, олимларимиздан профессор Шоишлом Шомухаммедов, Рустам Комилов ҳамда Ваҳоб Раҳмоновларнинг хизматлари катта. Саъдийдаги тинимсиз риёзат чекиш, юрт кўриш, дунё кезиш, муттасил сабот-матонат билан илм ўрганиш, бадий ижодда мўъжазбаёнлигу сохирлик барча замонлар аҳли учун юксак ибрат намунасидир.

*Шоишлом Шомухаммедов,
Ҳамиджон Ҳомидий*

ТУЛУСШОН

Фарсчадан

*Ғафур Ғулом, Шоислом Шомухамедов,
Рустам Комилов таржимаси*

КИТОБНИНГ ЁЗИЛИШ САБАБИ

Бир кун кечаси ўтган кунларимни эслаб, беҳуда кетган умримга афсус-надоматлар чекар, кўнглим уйи тошини олмос янглиғ кўз ёшларим билан тешар ва уз ҳолатимга муносиб тушадирган ушбу байтларни ўқир эдим:

Хар дамда умрдан нафас ўтади,
 Бир киё боккунча йитиб кетади!
 Уйқуда ўтгандай ўтди эллик йил,
 Қолган беш кун умр қайғусин қилгил.
 Ишни битирмаган уятда қолур,
 Карвон ноғорасидан ортда қолур.
 Йўловчининг тонгги ширин уйқуси
 Манзилга етишга тўсик бўлғуси.
 Ким бу ерга келди, бир бино солди,
 Ўзи жўнаб кетди, ўзгага қолди.
 Бировлар қилса ҳам шунингдек ҳавас,
 Иморат битмади, битмади нафас.
 Вафосиз дунёга дил берма зинҳор,
 Хеч кимга дўст бўлмас чархи кажрафтор.
 Ўлади шубҳасиз яхши ҳам ёмон,
 Бахтлидур яхши ном қолдирган инсон.
 Тириксан гўрингга гуллар экиб қол,
 Кейин қўзғалмоққа қолмагай мажол.
 Даврон офтобу, умр худди қор,
 Тириксан, мағрурлик қилмагил зинҳор.
 Пулинг йўқ, бозорда нима қиласан,
 Қўрқаман саллангдан ажраб келасан.
 Кимки уз ҳосилин ҳам еб тугатар,
 Куз кунни хирмондан машоқлар терар¹.

¹ «Гулистон»нинг кўпгина кўлёзма нусхалари ва тошбосма нашрларида ҳар бир шеъринг парчаннинг устига «мисра», ё «байт», ё «маснавий», ё «қитъа» деб ёзилган. Лекин «Гулистон»нинг илмий-тапқидий матнини тайёрлаган Озарбайжон олими Рустам Алиевнинг аниқлашича, шеъринг парчалар устидаги бу номлар кейинги асрларда ноширлар томонидан қўйилган экан (*Р.Комилов*).

Шундай хаёлларга бориб, ўйлаб кўрганимдан сўнг, охирида пушаймон қилмаслик ва келгусида ўз шаънимга куйидаги байтни эп билмаслик учун хилватга чекинишим, дўстлар суҳбатини тарк қилишим, сийна дафтаридаги беҳуда сўзлардан кутулишим керак, деган қарорга келдим.

Бирор бурчакда тилсиз, гунгу лол ўтиргувчи одам
Тилин тиймокни билмовчи кишидан афзалу кўркам

Шу вақт бир маҳаллар ҳам кажавасида ҳамроҳим, хужрамда дилхоҳим бўлган дўстларимдан бири, эски ода-ти бўйича, эшигимдан кириб келди. У қанчалар ҳазил-мутойибалар қилмасин ва хандон ташлаб қулмасин, мен унга жавоб бермадим, ибодатдан бош кўтармадим. Шунда унинг кўнгли ўксиди, менга қараб деди:

Букун сўзламоққа сенда имкон бор,
Ҳар қанча яхши сўз топсанг, айтиб қол
Эртага ажалнинг элчиси келгач,
Тилинг кимирлангга топмагай мажол

Яқин дўстларимдан бири унга воқеани тушунтириб, дедики: «Саъдий қолган умрини тоат-ибодатда, хомушлик, суқунатда кечирмоққа азм ва жазм этди. Агар қурбинг етса, сен ҳам шундай қилмоғинг маслаҳатдир».

Дўстим жавобида деди:

«Худонинг азимлиги ва орамиздаги дўстликнинг қадимийлигига қасамки, агар у мен билан аввалдаги янглиғ муомалада бўлмаса, уни ташлаб кетолмайман, нафас олмайман, ташқарига йўл солмайман. Чунки дўстни ранжитган нодон, аммо қасамни бузмок осондир. Ичган қасамининг гуноҳини осонгина бартараф эта олади, бироқ унинг танлаган йўли нодурустдир. Оқиллар наздида Алининг қиличи филофида ва Саъдийнинг тили комида, ҳаракатсиз турмоғи мантиқдан хориждир».

Оғиз ичида тил недур, эй оқил?
Хунар хазиначин калидидур у.

Эшик ёлик экан билиб бўлмагай
У ерда нима бор, мунчокми, инжу

Агарчи билимдонлар хузурида жим туриш
Одобдур. Аммо пайти келганида сўзлаб қол.
Икки хол ақлсизлик: гап келганда гапирмай,
Зарур чоғда жим турмай, бўлиб кетиш сўзамол.

Хулосаи калом, у билан сўзлашмасликнинг иложини
топа олмадим, шундай одам суҳбатидан юз ўгиришни
муруватдан деб билмадим, зероки, у менинг самимий
ўртоғим, садоқатли дўстим эди.

Бирор киши билан қилур бўлсанг жанг,
Бошлаб туширгинки холи бўлсин танг.

Зарурат юзасидан гаплашмоққа бошладик-да, шавку
завққа тўлган ҳолда сайр этгали шаҳар ташқарисига
чикдик. Фасли навбахор, қаҳратон совуқнинг кучи кетган,
гулу чечаклар даврони етган эди.

Дарахтлар устида яшил кўйлаги
Байрамда бахтлилар кийгандай янги

Жалоллий ой-Урд-бихишт аввали —
Булбуллар сайрайди гул бутоғида:
Кизил гул баргида инжудай шабнам
Тер каби қазабли ёр ёноғида.

Дўстларимиздан бирининг боғида тунаб қолишга тўғри
келди. Бу жуда ажойиб бир жой бўлиб, ғоятда сафобахш,
дилрабо, дарахтлари бир-бирига айкашиб кетган, ерига
ранго-ранг шиша парчалари тўшалганга ўхшар, тепадан
осилиб турган узум бошлари эса, Сурайё юлдузлар турку-
мини эслатарди:

Ирмоқлар шилдирок, жаннатдай боғлар,
Қушларнинг сайраши мукамал, мавзун.

Ўру қир лолалар билан ранго-ранг,
Мевали дарактлар ажиб гуногун.

Дарактдан қуйига тушган кўланка
Ерларни гиламдай безар бус-бутун.

Эрта тонгда, шаҳарга қайтмоқ фикри боғда қолмоқ орзусидан ғолиб келган маҳалда, дўстим этагини атиргул, райхон, сунбул, нозбў ва бошка гуллар билан тўлдириб, йўлга чикмоқ тараддудиди эканини кўрдим. Унга дедим: «Ўзингдан махфий эмаски, гулнинг бақоси ва гулистоннинг вафоси йўқдир. Донишмандлар: «Хар нимарсаки, бевафодир — муҳаббат қўйишга нораводур!» деб жуда тўғри айтганлар. Дўстим деди: «Хўш, у ҳолда тадбир нимадир?» Мен унга жавоб бериб дедимки: «Мутолаа қилганларга сафо, тинглаганларга шифо бахш этадиган «Гулистон» номли китоб ёзишим мумкин, унинг япроқларига куз фаслининг шафқатсиз қўли етмайди ва замона ўзгаришлари унинг хурам баҳорини ҳазин кузга айлантира олмайди».

Хар нечук гул дилингни қилмас чоғ,
«Гулистон»имдан ол бирор япроғ.
Гул замони беш, олти кундур бас,
Бу «Гулистон» хамиша пок нафас.

Шу сўзлар оғзимдан чиқар-чикмас дўстим этагидаги гулларни ерга тўкиб, менинг этагимга ёпишди-да, хитоб қилди: «Карам сохиби бўлган одам ваъда бердими — ваъдасига вафо қилмоғи лозим!»

Ўша куннинг ўзидаёқ китобнинг нотикларга фасохат, адибларга маҳорат бахш этадиган «Муомала ва суҳбат қондалари» деб аталмиш дастлабки икки фасли битди. Қисқаси, гулистонда гуллар тугамай ҳамон, битиб тайёр бўлди «Гулистон»...

* * *

...То шоҳ салтанатининг тираги, ҳукумат ишларининг кенгашчиси, фақирларнинг паноҳи, мусофирларнинг таъагоҳи, уламоларнинг мураббийси, такводорларнинг дўсти,

форс халқининг ифтихори, салтанатнинг қуввати, сараланган аркони давлатнинг раиси, диву дунёнинг шаъну шавкати, султонлару подшоҳларнинг таянчи, оламдаги энг буюк одамларнинг тилларида дoston бўлган, барча фазилатларни ўзида мужассамлаштирган олим, одил ва ғолиб Абу Бакр ибн Абу Наср (оллох унинг умрини узун, мартабасини баланд, қалбини кенг, эзгу ишларига берадиган мукофотини фаровон айласин)нинг табаррук илтифоти зийнати билан безанмагунича фикримнинг келинчаги кўрксизликдан халос бўлиб, касби хусн этмайди, хижолатдан бош кўтариб, умидсизлик назарини ердан олмайди ва донишмандлар даврасида порламайди...

Тангри илтифоти менга бўлса ёр,
Китобни безаса нақши аржангий.
Умидим шудурки, тортмайин малол
«Гулистон» ўкиган чекмас дилтангий
Хусусан китобим тожин безатса
Муборак зот исми — Саъд бин Занги
Кимга кўлка солса, қилса иноят,
Душмани дўст бўлур, гунохи тоат.

Унинг барча қуллари ва мулозимларига маълум бир вазифа топширилгандир. Улардан қай биридир зиммасидаги мазкур вазифани адо этишда бепарволикка йўл қўйса ёхуд камҳафсалалик қилса жавобгар бўлади, койиш эшитади...

Дарвешлар тоифаси эса, буюкларнинг неъматларига шукур қилиб, уларни дуода ёд этадилар. Бу ишни ошкора қилишдан кўра яширинча қилмоқ янада мувофикроқдир, зероки, биринчиси, яъни ошкора шукур этиб, дуода бўлмоқ хушомадга яқиндир, иккинчиси, яъни яширинча ҳамду сано ўкиб, дуода бўлмоқ такаллуфдан йироқу ижобатга яқин бўлади:

Замонанинг онаси сендай ўғил кўраркан,
Қувончидан тикланди кўкнинг букри комати.
Куйнинг эгилити-чун бир бандани илғаманг,
Жаҳонлар яратгучи тангрининг чин ҳикмати.
Кимки эзгу ном билан абадий давлат топар

Ўлса ҳам яхшилик-ла эсга олингай оти
Фазилат эгалари мактасин, мактамасин,
Гўзал кизга керакмас пардозчининг хизмати.

Сарой хизматини тарк этиб, гўшанишин бўлмоғимнинг сабаби қуйидагичадир: хинд файласуфларидан бир гуруҳи бир жойга йиғилиб, Бузуржмеҳрнинг фазилатларидан баҳс этадилар, охирида унинг шошиямай, салмоқланиб галириб, тингловчиларни маҳтал қилиб қўйишидан бўлак нуқсонини топа олмайдилар. Бузуржмеҳр бу гапни эшитиб, шундай жавоб беради: «Нима десам экан?» деб ўйлаш, «Нега шундай деб қўйдим?» деб пушаймон бўлишдан яхшироқдир».

Дунёни хўп кўрган, сўз устаси чол,
Сўзлашдан илгари аниқлар аҳвол.
Оғзингга келганни валаклай берма,
Кейинроқ сўзлайсан, бундан ғам ема.
Ўйлаб кўр оғзингдан чиқаркан нафас,
Токи демасивлар: «Қил гапингни бас!»
Сўз билан ҳайвондан ажралур инсон,
Бемаъни гапирган ҳайвондан ёмон.

Хусусан улуғ ҳукмдорнинг донишманд вазиру вазаро-лари олдида сўзлашга оғиз очмоққа журъат этсам, ҳузурни муборакка ҳеч қандай қимматга эга бўлмаган, арзимас нарсани келтиргандай бўламан. Гавҳар бозорида мунчокнинг нархи бир арпа донача ҳам бўлмайди-ку ахир! Куёш олдида чироқ нурсизланади, Алванд тоғи ёнида юксак миноралар пастаккина кўриниб қолади.

Кимики мактаниб деса «манман»
Унга хужум айлар атрофдан душман
Саъдий тушкундуру кўнгли озода,
Тушкун-ла жанг этмас ҳеч ким дунёда.
Сўзлашдан илгари ўйлаб ол бир бор,
Аввал тамал босиб, сўнгра қўй девор.
Гулчилик қиламан, бўстондан узок,
Гўзал инсонману Канъондан узок.

Мен сунъий гул ясай оламан, лекин гулзорда эмас,
гавхарфурушлик қила оламан, ammo Канъон шаҳрида эмас.
Луқмони ҳакимдан: «Ҳикматни кимдан ўргангансан?» деб
сўрадилар. Луқмони ҳаким шундай жавоб берди: «Кўрлардан,
улар оёқлари остини яхшиялаб текширмай туриб, кадам
босмайдилар». Арабларда: «Бир жойга киришдан аввал у
ердан чиқиш тadbирини кўр!» деган гап бор.

Хўроз уришаркан жуда паҳлавон,
Бургут чангалида воятда нимжон
Сичкон қаршисида мушук арслону,
Арслон қаршисида мисоли сичкон

Лекин улуғларнинг қўл остиларидаги кишиларнинг ай-
рим нуқсонларидан кўз юмиш ва кичикларнинг қусурларини
ошкор қилмасликдек олижаноб хусусиятларига амин бўл-
ганимдан, мухтасар қилиб, бир туркум нодир ҳикоялар,
масаллар, ҳикматлар, шеърлар, шунингдек, ўтмиш подшоҳ-
ларнинг ҳаёт ва одатлари ҳақида баҳс этадиган ривоятларни
ушбу китобимга тўпладим, азиз умримнинг бир қисмини шу
инга сарфладим. Китоб ёзишимнинг сабаби шу эди.

Бу назму бу тартиб йиллар қолажак,
Биз эса заррадек тўзғиб кетамиз
Биздан қолажати нақшлардур, холос
Ва бу борлик эса йўқолур изсиз
Эндиги яхшилар бизни эсларкан,
Эзгу сўзлар билан раҳмат кутамиз

Китобни битириб, бобларга ажратар эканман, мақсадий
мухтасар равишда ифодаламасққа алоҳида эътибор беришни
лозим кўрдим ва китобхонлар зеркиб қолмасинлар учун
жаннат бобларига ўхшаб кетадиган ушбу «Гулистон»ни
сақсия бобга тақсим қилдим:

- Биринчи боб — Подшоҳлар одати баёни.**
- Иккинчи боб — Дарветлар ахлоқи баёни.**
- Учинчи боб — Қавоатнинг фазилати баёни.**

Тўртинчи боб – Сукут сақлашнинг фойдалари баёни.

Бешинчи боб – Ишқ ва ёшлик баёни.

Олтинчи боб – Заифлик ва кексалик баёни.

Еттинчи боб – Тарбиянинг таъсири баёни.

Саккизинчи боб – Сухбат қондалари баёни.

Бу муддат жуда ҳам хушвақт эдик, бил,
Олти юзу элик олти хижрий йил.
Ишимиз тўғри йўл кўрсатмоқ эди,
Тангрига топшириб, жўнаймиз энди.

БИРИНЧИ БОБ

ПОДШОҲЛАР ОДАТИ БАЁНИ

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир подшоҳ бир асирни ўлдиришга фармон берди. Шўрлик асир хаётдан умиди узилиб, подшоҳни бошлаб сўқишга бошлади. Зероки: «Киши жондан умид узгани замон, кўнглида борини этади баён» деган халқ мақоли бор.

Кочишнинг иложи бўлмаса агар,
Кўл билан ханжарнинг дамидан тутар.

Ночор қолган киши зўр берар тилга,
Мағлуб бўлган мушук ташланур итга.

Подшоҳ: «У нима деяпти?» деб сўради. Софдил вазирлардан бири: «Эй подшоҳи олам: «Ҳар кимки газабин ичига ютар, у гуноҳ қилганининг гуноҳин ўтар», деяпти», деб жавоб берди. Подшоҳнинг раҳми келиб, асирни афв этди. Софдил вазирнинг пайини қирқиб юрадиган иккинчи вазир гапга аралашиб деди: «Бизнинг маъқеимизда бўлган одамлар подшоҳ ҳузурда фақат рост сўзлашлари лозим. Бу асир подшоҳни ҳақорат қилди ва шаънига ёмон гаплар айтди». Подшоҳ бу сўзни эшитиб, қош-қоворини солиб деди: «Сен айтган рост гапдан кўра унинг ёлғони менга кўпроқ маъқул тушди, чунки унинг ёлғони хайрихоҳлик юзасидан айтилган эди, сеники эса, живоятга бошлаш учун айтилди, донишмандлар: «Фитна қўзғатувчи ростдан маслаҳатли ёлғон яхши», деганлар

Шоҳларга ўз гапин ўтказган киши
Лозимдир яхши гап топиб айтиши

Фаридул қасрининг пештоқига шу сўзлар ёзилган эди:

Бу жахон ҳеч кимга қолмас, биродар,
Дилингни тангрига топширсанг етар
Таянч деб билмагил бу дунё молин,
Кўпларни ўстириб, берди заволин
Жон берар экансан, фарқи йўқ сира,
Тахтада ўласанми ё тупроқ узра.

ҲИКОЯТ

Хуросон подшоҳларидан бири тушида султон Маҳмуд Сабуктагинни кўрди, унинг бутун вужуди чириб, тупроққа айланиб кетган эди, лекин фақат кўзларигина худди тирик вақтидаги сингари ҳали ҳам кўз қосасида айланар ва ят-рофга боқар эди. Бир дарвешдан бўлак барча уламолар бу тушнинг таъбиридан ожиз қолдилар. Тушнинг маъносига тушувган дарвеш деди: «Кўрмоқдаки ўзгалар бўлмиш унинг мулкига ҳукмрон, шу боисдан у беқарордир ҳамон».

Ер остига кўмилдилар талай ном чиқарганлар
Ва уларнинг борлигидан ерда нишон қолмади
Ўлакани тупроқларга топшириб кетгандан сўнг,
Тупроқ уни еб битирди-ю, бир устухон қолмади
Нўширвоннинг қутлук номи халигача тириқдир,
Аммо қанча ўтиб кетиб Нўширвон қолмади.
Эй фалончи, яхшилик қил, умрингни бил ғанимат,
То кишилар айғунича, «фалон, фалон» қолмади.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир шаҳзода паканаю кўркисиз, биродарлари эса, баланд бўйли ва кўркам эдилар. Бир куни отаси унга менсимасдан таҳқир назари билан қаради. Шаҳзода бу ҳолатни фаросат билан пайқаб деди: «Эй ота, пакана донишманд нодон новчадан яхшироқдир. Ҳар ниманинг ҳам баланд бўлган билан қомати, баланд бўлавермас аммо қиймати. Кўй кичик бўлишига қарамай, ҳалол, фил катта бўлса-да, мурдордир».

Тур тоғи кўп тоғдан тубан, аслида,
Ҳурмати юксақдур тангри наздида.

Шуни эшитдингми, бир орик доно
Семиз бир аблахга айтгандай бир кун:
— Араб тўличоғи хипча бўлса ҳам,
Бир оғил эшакдан қимматда устун.

Отаси кулди, унинг сўзи аркони давлатга маъқул келди,
биродарлари эса, ўлгудай хафа бўлдилар.

Чурк этиб оғзини очмаса киши
Билинмас ундаги фазилят, нуксон.
Бу ўрмон холи деб гумон қилмагил,
Балки ухлаб ётар шу ерда коплон.

Эшитдимки, худди шу кунларда подшоҳнинг юртига
қаттол душман ҳужум қилди. Ҳар икки лашкар бир-бирига
рўбарў келган маҳалда, дастлаб уруш майдонига кирган
киши мазкур шахзода бўлди, у наъра тортиб деди:

Жанг кунидир, орт кўрсатиб кочувчидан эмасман,
Урушаман қон тупроққа беланиб оғиз, бурун
Сен мен билан уришаркан жонинг-ла ўйнашасан,
Кочар бўлсанг, сендан олдин кочар кўшининг бутун.

Шу сўзларни дегач, ёв сафига ўзини урди ва душман-
нинг жангларда тобланган бир қанча баҳодирларини ўл-
дирди. Шундан сўнг отаси қошига қайтиб, хузурида ер
ўпди-да, деди:

Сен-ку мени ҳақир, озғин санадинг,
Баҳодирлик купол савлатда эмас.
Бу ўртада орик отлар иш берар,
Семиз хўкиз бу майдонга ярамас.

Лейдиларки, душман лашкари ниҳоятда кўп, булар эса,
оз эдилар, шу сабабдан буларнинг бир қисм жангчилари
уруш майдонини ташлаб қочмоққа тутинди. Шунда ҳалиги
шахзода наъра тортиб хитоб қилди: «Ҳой азаматлар,
аёллар либосин киймайлик десанглар, ғайрат-шижоат
кўрсатинглар». Унинг бу сўзлари суворийларга жасорат

бахш этди, улар жанг майдонига яна юзланиб, ҳаммалари биргаликда душман кўшинига ҳамла қилдилар. Эшитдимки, ўша куни подшоҳ лашкари душман устидан ғалаба қозонди. Подшоҳ ўглини бағрига босиб, бошу кўзидан ўпди. Шундан сўнг кундан-кун унга ишончи орта бориб, охирида тожу тахт вориси қилиб тайинлади. Биродарлари унга ғайрилик қилиб овқатига заҳар солдилар. Шаҳзодавнинг синглиси бу ҳолни кўшидан кўриб, даричани қаттиқ қоқди. Шаҳзода дарича тақирлаётганини эшитиб, воқеага тушунди, овқатдап кўлини тортиб деди: «Хунармандларнинг ўлмоғи, беҳунарлар эса уларнинг ўрнини олмоғи инсофдан эмасдир!»

Жаҳондан хумой куш йитиб кетса ҳам,
Бойкуш соясини истамас одам.

Бу хабар подшоҳ қуловига етиб, ўғилларини ўз хузурига чақиртирди, қаттиқ қойиб, уларга танбех берди, шундан кейин уларнинг ҳар қайсисига мамлакатнинг бир вилоятини ажратиб берди. Булар орасидаги фитна ва низо барҳам топди. Дейдиларки: «Ўнта дарвеш бир гиламда ухлайди, аммо икки подшоҳ бир ўлкага сиғмайди».

Ярим нони бўлган очикқўл киши
Ярминини гадоёллар есин, деб бўлар
Бир иқлим эгаллаб тўймас подшоҳ,
Яна бир иқлимни олмоқчи бўлар.

ХИКОЯТ

Араб қароқчиларидан бир гуруҳи тоғ чўққисини ўзларига макон қилиб, қарвон йўлини тўсган эдилар. Улар тоғ чўққисидаги баланд, мустаҳкам жойларни эгаллаб олганлари сабабли, у ерларнинг аҳолиси қароқчилар чопқинидан ваҳимада, султон лашкарлари эса, улар билан жанг қилганда мағлуб бўларди.

Ўша атрофнинг тadbиркор кишилари бу фалокатни дафъ этиш фикрига тушдилар, чунки иш шундай давом этанерса, кейинчалик уларни енгиш мушкуллашиб кетган бўларди.

Кўчат эндигина томир кўйган он
Бир одам суғуриб олиши осон.
Вақт ўтиб илдин отганида-чи,
Кўпора олмайди бўронлар кучи.

Булоқни тўсса бўлар бел билан,
Тўлса кечиб бўлмас хатто фил билан.

Тадбиркор кишилар қароқчилар сиридан хабардор бўлиб туриш учун одам юбориб, қулай фурсат келишини кутишга жазм қилдилар.

Кунлардан бир кун қароқчилар ов овлагани кетиб, маконлари холи қолган вақтда у ерга жангларда чиниккан, кўлни кўрган бир неча азаматларни юбордилар. Булар қароқчилар қароргоҳига яқин жойда пистирма куриб ётдилар. Қароқчилар кечаси эл-юрт молини талон-тарож қилиб, топган қаниматларни орқалаб келдилар. Улар қурол-аслаҳа-ю ўлжаларини ерга қўйдилар. Шунда қароқчиларга даставвал ҳужум қилган душман — гафлат уйқу бўлди. Бир товук ўтган маҳалда:

Куюшнинг гардиши зулматда йитди,
Мисоли Юнусни зўр наҳанг ютди¹

Довюррак баҳодирлар пистирмаларидан чиқиб, барча қароқчиларнинг қўлларини бирма-бир орқаларига бовлаб, тонг саҳарда подшоҳ саройига ҳайдаб келдилар. Подшоҳ қароқчиларнинг ҳаммасини ўлимга буюрди. Иттифоқо, бандилар орасида ўн гулидан бир гули очилмаган, мўйлови ҳали сабза урмаган ўспирин бир бола бор эди. Вазирлардан бири унинг ҳолига ачинди, подшоҳ тахти оёғини ўлиб, эҳтиром билан таъзим бажо келтириб деди: «Бу бола ҳали ҳаёт боғи мевасини тотиб кўрмаган ва ёшлиқ лаззатини сурмаган экан. Шу боисдан шохона лутфу қарамингизга ситганиман ва умид қиламанки, шаҳаншоҳим мен каминан камтарин қулларига илтифот этиб, шу боланинг гуноҳидан

¹ Юнус — Қуръонда зикр этилган пайғамбарлардан бири. Гўё қирк кун балиқ қорнида яшаган экан (*Фафур Фулом изоҳи*).

кечгайлар». Подшоҳ бу сўзларни эшитиб, ройига хилоф ўларок юзини тескари буриб, деди:

Яхшилардан ибрат олмас, теги ярамас инсон,
Юм-юмалок гумбаз усти ёнғок турмагансимон.

Буларнинг насл-насабияни кириб ташламоқ, тухумини тошлоққа ёймоқ лозим. Оловни ўчириб, учқунини қолдирмоқ, илонни ўлдириб, боласини асрамоқ донишмандлар иши эмасдир.

Булутдан чин ҳаёт ёмғири ёрса,
Тол дарахт шохида мева пишмайди.
Уринма ёмонни яхши қилишга,
Бўйрабоп қаминдан шакар чиқмайди.

Вазир подшоҳ айтган гапларни тилар-тиламас қабул этди ва унинг заковатига таҳсир-офаринлар ўқиб, деди: «Шаҳаншоҳим ҳар нимани деган бўлсалар, айна ҳақиқатдир. Башарти, шу бола манави муттаҳам нобақорлар орасида узок қолганда эди, уларнинг ҳамма ёмон қилиқлари бунга сингиб кетган бўларди. Аммо қамин қулингиз умидворки, агар у яхшилар тарбиясида бўлса, донишмандлар одатини ўрганади, чунки ҳали гўдак, қароқчиларнинг қабих одатлари бунга унчалик таъсир этмаган чиқар...»

Ёмонларга қўшилгандан сўнг Лутнинг хотини,
Йўқотди пайғамбарлик хонадони отини,
Ит эса асхоби қаҳфга эргашиб ҳар доим,
Одам деб аталди, ўзгартирди зотини.

Подшоҳнинг яқин одамларидан бир нечалари ҳам болани ҳимоя қилишди, вазирга кўмаклашдилар. Подшоҳ йигитчанинг гуноҳини бағишлаб деди: «Шундай қилишга рағбатим бўлмаса-да, гуноҳини кечдим».

Бир куни Зол деди ўғли Рустамга:
«Душманни ўйлама кучсизу қамтар
Бирталай сув келиб кичик булоқдан
Юкли туяни ҳам оқизиб кетар»

Хулосаи калом, вазир болани нозу неъматлар билан парваришлагга киришди ва подшоҳ саройида хизмат қилишга тайёрлаш мақсадида уни нотиклик, ҳозиржавоблик ҳамда бошқа одоб қоидаларини ўргансин, деб ниҳоятда билимдон бир муаллимга топширди. Бола олган одобу тарбия барча дарбор аҳли наздида мақбул бўлди.

Кунлардан бир кув подшоҳ хузурида вазир боланинг илму одобда қозонган муваффақиятлари хусусида сўзларкан, деди: «Окилу донолар тарбиясини кўриш болага яхши таъсир кўрсатди, табиатидаги ярамас қиликлардан ҳеч қандай асар ҳам қолгани йўқ». Подшоҳ вазирнинг бу сўзларини эшитгач, табассум қилиб деди:

Одамлар нечоғлик қилса тарбият
Бўрининг боласи – бўри оқибат.

Орадан бир-икки йил ўтгач, шу маҳаллада истиқомат қиладиган ўғрилар бояғи бола билан топишиб, алоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Бола қулай фурсат топиб, вазирни ҳамда унинг икки ўғлини ўлдирди-да, сон-саноксиз молу мулкини олиб, қарокчилар ғорига бориб жойлашди ва отасининг ўрнини эгаллаб, исёнчилик билан шуғуллана бошлади. Подшоҳ бу воқеадан хабар топгач, ҳайрат бармоғини тишлаб, деди:

Кескир ханжар бўлмас ёмон темирдан,
Одам қилиб бўлмас ким эса нокас
Гўзал табиатли ёмғир минг ёғсин:
Богдан лола унар, шўрхоқ ердан хас

Шўра тупроқ ердан гул униб чиқмас,
Дон сочмоқ – овора бўлмоқ демақдир.
Яхшига ёмонлик қилмоқ мисоли
Ёмонга яхшилик қилмоқ демақдир.

ҲИКОЯТ

Султоп саройида ақл-заковат ва фаҳм-фаросатда ягона бир амирзодани кўрдим. Хали гўдаклик вақтларидаёқ пешанасида буюклик аломатлари намоён эди.

Ақлли манглайи устида сўзасиз
Порлаб турган каби бир ёруғ юлдуз.

Хулосаи калом, султоннинг наздида манзур бўлди, чунки суратда сохибжамол, ақл-идроки баркамол эди. Донишмандлар ҳақ гапни айтганлар: «Бойлик молда эмас, камолда, ақл ёшда эмас, бошдадир». Кунлардан бир кун амирзоданинг ҳамкатори бўлган бир гуруҳ мансабдорлар амалига ҳасад килиб, уни хоинликда айбладилар ва ўлдиртириб юборишга беҳуда уриндилар.

Душман на қилур, дўстинг агар бўлса меҳрибон

Султон амирзодани ўз ҳузурига чорлаб, ундан: «Уларнинг сенга бунчалик хусумат қилишларининг боиси нима?» деб сўради. Амирзода шундай жавоб берди: «Шаҳаншоҳимнинг сояи давлатларида — илоҳим, давлатлари барқарор бўлсин — ҳаммани ўзимдан рози ва мамнун қила олдим, аммо ҳасадчиларни рози ва мамнун қилиш учун мен неъмату давлатимдан маҳрум бўлмоғим керак».

Ҳеч кишининг ич хиссига озор бериш қасдим йўқ,
Нима қилди, ҳасадчининг ичини ўт ўртаса
Ҳасад деган қийналишдан ўлиб қутулганинг ҳўб,
Машаққатдан қутқаради ўлим деган зўр парса.

Қора бахт кишилар бахтиёрларнинг
Ҳамиша заволин орзу қилади
Шабпарак қундузи кўра олмайди,
Хўш, буида қуёшнинг айби нимади?
Мингларча шабпарак кўр бўлса бўлсин,
Қуёш порлай берсин кўкда абадий

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, Ажам подшоҳларидан бири фуқароларининг бору йўғини тортиб олди ва зулмини ҳаддан ошириб юборди. Бу жабр-зулмга бардош бера олмаган халқ мамлакатдан бош олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди. Фуқаро камайгандан

кейин фаровонлик йўқолди, хазина бўшаб қолди. Бундан хабар топган душманлар чекка-чеккадан хужум қилишга бошладилар.

Додимга етсинлар десанг кийин кун,
Саломат кунларинг жувонмардлик қил.
Қочар сийамасанг, халқали қулинг.
Лутф қилар бўлсанг, ёт ҳам бўлар қул.

Бир кун подшоҳ ҳузурда «Шоҳнома» китобидан Заҳҳок ҳокимиятининг инқирозга юз тутиши ва Фаридуннинг зафари ҳақидаги қиссани ўқидилар. Шунда вазир подшоҳдан сўради: «Фаридунда мулк ҳам, зар ҳам, зўр ҳам йўқ эди, бас, шундай экан, қай йўсинда у бутун мамлакатни ўз тасарруфига кирита олди?». Подшоҳ деди: «Ўз қулоғинг билан эшитдингки, халқ уни қўллаб-қувватлаганлиги сабабли тожу тахтга эга бўлди».

Вазир айтди: «Эй шаҳаншоҳим, халқнинг бирлиги ва садокати шоҳликнинг негизи бўлса, нима сабабдан сен халқни тўзғитиб юборясан? Демак, подшоҳлик қилишга раббатинг йўқ экан-да?»

Қўшинни ҳурматлаб боққил ҳар замон,
Қўшинга суянар ҳар қандай султон.

Подшоҳ сўради: «Лашкар ва халойикни атрофимизга тўплаш учун нима қилмоқ керак?»

Вазир жавоб берди: «Халойикни атрофга тўпламоқ учун подшоҳ лутфу қарамли ва сояи давлатида осойишта яшамоқлари учун адолатли бўлиши керак, сенда на лутфу қарам бор на на адолат».

Жабрига тенг туриб қолмас султон
Бўла олмагандай бўридек чўпон
Қайси бир подшоҳ зулм этса пеша
Ўз мулки татига уради теша.

Дано вазирнинг оқилона маслаҳати подшоҳга ёкмади. У дарғазаб бўлиб, вазирни зиндонга ташлади. Орадан кўп вақт ўтмай, амакиваччалари подшоҳга қарши бош

кўтардилар ва оталарининг мулкини қайтариб олмоқ учун лашкар тортдилар. Жабр-зулм кўриб жонидан безган ва хар тарафга таркаб кетган халойиқ подшоҳнинг исён кўтарган амакиваччалари атрофига тўпланиб, уларга сидкидилдан хизмат қилдилар, натижада мамлакат подшоҳнинг қўлидан кетиб, амакиваччалари тасарруфига ўтди.

Ўз халкига жабру зулм раво кўрган подшоҳнинг
Ўз дўстлари ён бўлади қийин дам келган куни
Фукарога шафқат қилсанг, душмандан омондасан,
Адолатли шаҳаншоҳнинг халқи – бу ўз кўшини

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳ ажамлик қули билан бирга кемага минди. Қул умрида денгизни кўрмаган ва кемада сафар қилиш машаққатини чекмаган эди. У кемага миниши биланоқ ваҳимага тушди, бутун вужудига қалтироқ туриб, фарёд уриб йиғлай бошлади. Кемадагилар қанчалик илтифот кўрсатиб, тасалли бермасинлар, барибир уни овутишдан ожиз қолдилар. Қулнинг бу ахволини кўриб подшоҳнинг кайфи бузилди. Бироқ уни тинчйтиш учун ҳеч қандай чора топиб бўлмади. Иттифоқо, кемада бир донишманд бор эди. У подшоҳга деди: «Агар ижозат этсангиз, мен уни тинчйтишнинг чорасини қиламан». «Башарти шундай қилсанг, бизга ниҳоятда зўр лутфу марҳамат этган бўласан», деди подшоҳ.

Донишманд қулни денгизга ташлаб юборишни буюрди. Қул бир неча бор чўкиб, қалқди. Шундан кейин унинг сочидан тутиб, кемага яқин келтирдилар. Қул икки кўли билан кема суқонига (рулига) ёпишиб, жонхолатда кемага чиқди-ю, миқ этмай кеманинг бир бурчида ўтирди. Подшоҳ бу ҳолдан таажжубда қолиб, донишманддан: «Бунда қандай ҳикмат бор?» деб сўради.

Донишманд жавоб берди: «Бу одам денгизда фарк бўлиш машаққатини бошидан кечирмагани сабабли кемадаги тинчлик ва саломатликнинг қадрини билмади. Мусибатга гирифтор бўлмаган одам тивчлик-саломатликнинг қадрига етмайди».

Эй тўк киши, сенинг учун арпа нони ёқимсиз,
Сенга хунук кўринганлар менга хуршид талъатдир
Жаннатдаги хурлар учун аъроф бўлса жаҳаннам
Дўзахдаги кишиларга аъроф ўрни жаннатдир.
Фарқи шуки, биттасининг кучоғида гўзал ёр,
Биттасининг икки кўзи ёр йўлида интизор.

ҲИКОЯТ

Хурмуздан: «Отангининг назирларидан қандай хатолик ўтганини кўрдиянги, уларни завжирбанд қилишга буюрдинг?» деб сўрадилар. Хурмуз жавоб берди: «Ҳеч қандай хатолик ўтганини кўрганим йўқ. Лекин улар менинг хайбат ва салобатимдан ниҳоят даражада кўркаётганлари ҳамда берган ваъдаларимга ишонмаётганларини пайқадим. Улар ўз ҳаётларини сақламоқ учун менинг жонимга қасд қилмасинлар, деб хавфсирадим. Шу сабабдан донишмандларнинг сўзларига амал қилдим».

Сендан кўрққанлардан кўрқкил, эй доно,
Агар юзтасини жангда енгсанг ҳам
Мушукни кўргил-а, енгилиб қолса,
Йўлбарснинг кўзига чанг солур шул дам
Илон нечун чўпон тобонин чақар?—
«Бошим янчилмасин», дебон чекар гам

ҲИКОЯТ

Араб подшоҳларидан бири кексайган чоғида каттик касал бўлиб, ҳаётидан умидини узган эди. Қўққисдан бир отлиқ хушхабар келтириб қолди. У деди: «Сиз аъло ҳазратимнинг сояи давлатингизда фалон қалъани забт этдик, душманларингиз асир олинди ва у мамлакатнинг лашкарларню фуқаролари сизга втоат қилдилар». Подшоҳ бир совуқ оҳ тортиб деди: «Бу мен учун эмас, балки душманларим — яъни мамлакатимнинг ворислари учун хушхабардир».

Бир умидда бутун азиз умр ҳам ўтиб кетди,
Дилимдаги орзулар эшикдан киргайму деб.
Умид қилган нарсаларим қўлга кирди, не фойда,
Умидим йўқ ўтган умр қайтиб келгайму деб,

Ажал чалди жўнамоқ ногорасин,
Эй кўзларим, бошга айтинг, хайр энди.
Эй кўлларим, оёқларим, коматим,
Киприklarим, қошга айтинг, хайр энди.
Менга ёвуз душманим қилди хужум,
Сиз ахир йўлдошга айтинг, хайр энди.
Умримни нодонлик ила тугатдим,
Мен борган бу йўлдан қайтинг, хайр энди.

ҲИКОЯТ

Бир йили Дамашқ шаҳрининг Жомеъ масжидида ҳазрати Яҳё пайгамбар алайҳиссаломнинг мақбараи шарифлари ёнида ибодат қилмоқда эдим, иттифоқо, ўзининг адолатсизлиги билан донг чиқарган араб подшоҳларидан бири ўша ерга зиёратга келиб қолди. У намоз ўқиб бўлганидан кейин фотиҳага қўл очиб, худодан мадад тилади:

Бой ҳам, камбағал ҳам худога кулду,
Ва лекин бойлари яна йўқсулду

Кейин у мен томонга боқиб деди: «Дарвешларга хос бўлган ҳиммат ва садоқат юзасидан мени дуода ёд айланг, зероки, зўр душмандап хавфим бор». Унга шундай жавоб бердим: «Зайф фуқарога шафқат этсанг, кучли душмандан захмат кўрмайсан».

Зўрмеву кучлиман, қувватим бор деб
Кучсизнинг панжасин синдирмоқ хато.
Биров йиқилганда суямаганининг
Қўлтигин тутмаслар, йиқилса хатто.
Ёмон уруф сочиб, яхши дон кутиш,
Бўлмағур хаёлду, ботилду – бежо.
Халқнинг арзи додин тингламас бўлсанг,

Ҳақ-ҳисоб кунлари келар мутлақо
Бир-бирин мучаси бор барча киши.
Битта гавхардандир яратилиши.
Бирор муча бўлса оғрикка дучор,
Бошқа аъзоларда қолмагай қарор.
Ўзгалар ҳақида чекмагучи ғам,
Нечук саналади катори одам

ҲИКОЯТ

Бағдод шаҳрида дуоסי мақбул бўладиган бир дарвеш пайдо бўлди. Бу тўғрида Ҳажжож Юсуфга хабар бердилар. Ҳажжож дарвешни ўз хузурига чорлаб, деди: «Менинг ҳаққимга дуо қил!»

«Эй худо, Ҳажжожнинг жонини ол!» деди дарвеш. Ҳажжож сўради: «Худо ҳаққи, тушунтириб бер, бу қандай дуо бўлди?» Дарвеш деди: «Бу дуо сенга ҳам ва барча мусулмонларга ҳам фойдали».

Ҳой зўравон, қачонгача берасан элга озор,
Тоқайгача кизгин қолар, деб ўйлайсан бу бозор
Жаҳондорлик бир умрга сенинг учун қўл бермас,
Халққа озор берганингдан ўлганинг яхшидир – бас.

ҲИКОЯТ

Золим подшоҳлардан бири бир намозхондан сўради:

«Ибодатларнинг энг яхшиси қайсиси?» Намозхон жавоб берди: «Сен учун пешиндаги уйқу яхши, чунки ҳеч бўлмаганда, ана шу нақт ичида халқ сенинг зулмингдан омонда бўлади».

Бир золимнинг кун ўртада ухлаб ётганин кўрдим,
Бу фитнанинг уйроғидан уйқуси яхши – дедим.
Бировнинг ким бедорликдан ухлагани хўб бўлса,
Шу ярамас тирнкликдан ўлганин маъқул билдим

ХИКОЯТ

Эшитдимки, подшоҳлардан бири туни билан ишрат килиб, тонготар чоғда сархушлик билан шундай деди:

Бизнинг учун бу дунёда бундан афзал дам йўқдир,
Яхши, ёмон ўйламоққа ўзгалардан ҳам йўқдир.

Ташкарида, каттик совукда яланғоч ётган бир дарвеш подшоҳнинг сўзини эшитиб айтди:

Бу оламда икболим бор дебон, эй чирангучи,
Сенинг кайғунг бўлса бўлмас, хўш, бизларнинг кайғучи?

Дарвешнинг гапи подшоҳга жуда хуш келди. Подшоҳ минг тилла солинган ҳаменни унга ҳадя қилмоқчи бўлиб, деразадан узатиб деди: «Этагингни оч, дарвеш!» «Эгнимда либосим бўлмагач, этакни қаёқдан оламан?» деди дарвеш.

Дарвешнинг ночор аҳволига подшоҳнинг янада кўпроқ раҳми келди, халиги минг тилла ёнига бир либос ҳам кўшиб ҳадя қилди.

Кўли очик кишиларнинг кафтида мол-ку турмас,
Севган дилда чидам турмас ва галвирда сув турмас.

Дарвеш кисқа муддат ичида тиллаларни харажат килиб, яна подшоҳ саройига келди.

Подшоҳнинг арз тинглашга ҳеч қандай фурсати бўлмаган бир маҳалда дарвешнинг келганяни хабар қилдилар. Подшоҳ дарғазаб бўлиб юзини тесқари ўгирди. Шу сабабдан ҳам аҳли донишлар дейдилар: «Подшоҳнинг қаҳру вазабидан ҳазар қилмоқ лозим, зероки, аксар вақт улар муҳим давлат ишлари билан машғул бўлганлигидан авом халқ оломониши ёқтирмайдилар».

Фойдалана олмасанг қулай фурсатдан,
Кўз тутма подшоҳ берар неъматдан
Ҳар битта гапнинг ҳам вақти етади,
Беҳуда гапирсанг қадринг кетади.

Подшоҳ шундай фармон берди: «Шунча маблағни қисқа муддатда кўкка совурган бундай исрофгар гадони қувиб юборинглар, чунки хазина моли шайтон лашкарининг луқмаси эмас, фақир фуқаронинг нон-насибасидир».

Аҳмоқ киши кундуз кунни кофури шам ёндирса,
Тез прада ёр тополмас окшом қора чирокка

Подшоҳнинг насиҳатгўй вазирларидан бири деди: «Эй шаҳаншоҳим, бундай одамларга тирикчилик харжини оз-оздан бериб турмоқ маслаҳатдир, зероки, бирданига исроф қилиб юбора олмасинлар. Уни жазолаш ва саройга яқин йўлатмаслик ҳақида берган фармонингиз масаласига келганда, шунини айтишим керакки, аввалда лутфу қарам билан кишини умидлантириб, кейин эса ноумид қилиб, кўнглини вайрон этмак — ҳиммат аҳли шаънига муносиб иш эмасдир.

Очкўз кишиларга эшигинг очма,
Очдингни, хайдама, қахрингни сочма:
Ҳеч киши кўрмади хижозли ташна
Шўр даре лабида кезиб юрганни.
Қаерда тотли сув бир булоқ бўлса,
Кўрасиз қуш, одам маскан курганини.

ҲИКОЯТ

Аввалги подшоҳлардан бири давлатни идора қилишда нўноқлик кўрсатар ва лашкарнинг аҳволига яхши эътибор бермасди. Шу сабабдан мамлакатга қучли душман ҳужум қилган маҳалда барча лашкарлари жанг майдонидан тумтаракай бўлиб қочди.

Агар жангчилардан пул-мол аялса,
Жангчи қилич тутмас, бу турган нарса

Кўрнамаклик қилган ўша лашкарнинг бир нафари менинг дўстим эди. Мен уни маломат қилиб дедим: «Валинеъматнинг аҳволи сал ўзгарган вақтда шунча йилги

лутфу карамини унутиб, ундан юз ўғирмак – муттаҳамлик, кўрнамаклик, кабиҳлик ва разилликдир».

Дўстим мевга бундай жавоб берди: «Сўзларимни эшитгач, мени маъзур тутарсан, деган умиддаман, ўша жанг чоғида отим емсия, эгар-жабдуғи гаровда эди. Лашкарга маош тўлашга бахиллик қилган подшоҳ учун лашкари ҳеч маҳал жонбозлик қилмаган».

Жангчига зар берсанг, бошни тикади,
Пулсия, боши оққан ёкка кетади
Қорни тўқ аскарлар урушар чандон,
Қорни оч қолса-чи, тўзғир ҳар томон.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳнинг вазир амалдан олиниб, саройдан қувилди. У бориб дарвешлар даврасига қўшилди. Дарвешлар суҳбатининг фойзу баракати унга таъсир этди, қалбида ҳузур пайдо бўлди, хотири жам бўлди. Подшоҳ яна унга илтифотлар кўрсатиб, аввалги амалини қайтариб беришга жазм қилди, лекин вазир бу таклифни қабул этмади. «Хизматдан кўра истеъфода юрган яхшироқ», деб жавоб берди.

Қаноат бурчида тинч олган киши,
Иту вийбатчининг синдиран тишин.
Қаламин синдириб, қоғозин йиртиб
Бекорга чиқарар иғвогар ишин.

Подшоҳ деди: «Давлатни идора қилмоқ учун бизга тадбирли, донишманд вазир лозим». Вазир деди: «Шундай иш билан шуғулланишга розилик билдирмасликнинг ўзи донишмандлик аломатидир».

Шунинг-чун ҳам хумой қуши қушлар ичра шарафдор,
Устухонлар чайнайди-ку, жанворга бермас озор.

ҲИКОЯТ

Бир тулкидан: «Нима учун арслон билан улфат бўлишни ихтиёр этдинг?» деб сўради. Тулки жавоб берди: «Овининг ортгани билан тамадди қиламан ва ҳимояси соясида ўзимни ёвлардан сақлайман».

«Ҳимоясида юриб, берган неъматларидан миннатдор эсанг нима сабабдан арслонга яқинроқ бормайсан, токи у сени садокатли маҳрамлари қаторига киритсин?»

«Унинг қахру қазабидан ҳам амин эмасман».

Гарчи юз йил ўтпараест ўтга хизмат этади,
Ўзи ёккан оловига тушса куйиб кетади.

Подшоҳ ҳузурда бўлган одамлар, гоҳо олтин олсалар, баъзан бошлари танларидан жудо бўлади. Ҳукамолар бундай деганлар: «Подшоҳларнинг кайфиятида бўлиб турадиган ўзгаришлардан ҳазар қилмоқ керак. Зероки, подшоҳлар гоҳо оддий саломдан озор топадилар, гоҳо эса, ўзларини ҳақорат этган одамларга сарупо ҳадя қиладилар. Ортиқча ҳазилмандлик қилмоқ маҳрамлар учун хунар, аммо оқиллар учун нуксондир».

Сен ўз кадрү қимматингга, виқорингга ҳурмат эт,
Ҳазил-мазаҳ ишларини надимларга ташлаб кет.

ҲИКОЯТ

Бир кув дўстларимдан бири ёнимга келиб, тирикчилигининг оғирлигидан шикоят-шиқвалар қилиб деди: «Даромадим рўзғоримга кифоя қилмайди, аҳли аёлим эса кўп, фақирона ҳаёт кечирришга тобу тоқатим қолмади. Кўп вақтлардан буён бошқа юртларга бош олиб кетсам, менинг яхшими ёхуд ёмонми, тирикчилик ўтказаётганимни ҳеч кимса билмайди-ку, деган хаёлларга бораман».

Кўп оч киши бордирки, ҳеч ким ҳолини билмас,
Жон бергани вақтида кимса унга йиғламас.

Лекин душманларим шод бўлиб, таъна-маломатлар билан устимдан кулишларидан андиша қиламан, улар бола-чақамни ташлаб кетганим учун мени номард санаб, дейдилар:

Манов беҳамият кишига кара,
Унга қандай қилиб бахт қулиб боксин
Ўзининг тинчлигин кўзлайди, холос
Майли бола-чақа қийналиб қолсин

Маълумдирки, мен ҳисобчилик илмидан хабардорман. Башарти сизнинг нуфузингиз соясида бирор вазифага тайинлансам, хотирим жам бўлиб, қолган умрим сизга миннатдорчилик изҳор этишга кифоя қилмайди».

Мен дедим: «Азиз дўстим, подшоҳга хизмат қилишнинг икки жиҳати бор: бири – нон топиш умиди, иккинчиси – жондан жудо бўлиш кўркуя. Нон умидида жонни хавф-хатарга солмоқ аҳли донишга муносиб эмасдир.

Ҳеч ким дарвешларнинг эшигин қокмас,
«Еринг ва боғингга тўла, деб, ўллон».
Ё шу ғам, ташвишга рози бўлгилу,
Ё жигар-бағриггни итга қил талон».

Дўстим леги: «Бу сўзингни менинг ҳолимга мувофиқ айтмадинг ва саволимга жавоб бермадинг. Эшитмаганмисан, хиенаткорларнинггина ҳисоб чоғида қўли қалтирайди, дейдилар.

Худонинг ризоси тўғрилиқ иши.
Адашмас тўғри йўлдан борган киши».

Донишмандлар бундай деганлар: «Тўрт одам тўрт одамдан ўлғудай кўрқади: қарокчи – султондан, ўғри – посбондан, қаллоб – чақимчидан ва фоҳиша – миршабдан. Ўзига тўғри одамнинг ҳеч нимадан хавотири бўлмайди.

Амалда вақтингда қалтис иш қилма,
Бўшасанг, душманинг айбинг тополмас.
Ўзинг тоза бўлгач кимдан кўрқасан,
Ифлос кийимни кирчи ишқалар, бас».

Мен дедим: «Сенинг бу сўзинг ўтақаси ёрилган холда гоҳ йиқилиб, гоҳ туриб қочаётган тулқининг ҳикоясига ўхшайди. Бир одам ўша тулқини кўриб: «Қандай фалокатга дучор бўлдингки, бунчалик ваҳимага тушиб қолибсан?» деб сўраганида, тулки жавоб берди: «Оғир ишларда ишлатиш учун барча туяларли тутиб метаётган эмишлар деб эшитдим». У одам деди: «Эй аҳмоқ, туянинг сенга нима алоқаси ва қанақанги ўхшашлиги бор?» Тулки деди: «Овозингни ўчир, агар ҳасадчилар ғаламислик қилиб «бу — туя» деб кўрсатишса борми, мени тутиб кетсалар, сўнгра ким мени халос этишга уринади-ю, ким ҳақиқий холни исботлашга ҳаракат қилади? Ироқдан тарёк келтирилгунча, илон чаққан киши ўлиб қолади».

Сен фозил, покиза, халол ва садоқатли бўлсанг-да, лекин ҳасадчилар пистирмаларда ва душманлар эса орқаворатда пойлаб турадилар. Улар сенинг яхши сифатларингни подшоҳ ҳузурида нуқсон қилиб кўрсатмоқ учун қулай фурсат кўзлайдилар. Башарти улар ниятларига ета олсалар, сен *подшоҳ олдида бадном бўласан, подшоҳ сенга ғазаб қилади. Шундай хол юз бергудай бўлса, подшоҳ олдида сени ёқлаб гапиришга ким журъат эта олади?* Ана шу сабабдан мен озга қаноат этиб, мансабдор бўлиш фикридан қайтишингни маслаҳат кўраман».

Дарёнинг ичида фойдалар-ку кўп,
Тинчликни истаганг, кирроқ ўзи хўб.

Бу сўзларимни эшитиб, дўстим қаттиқ ўқсинди ва менадан юзиви ўгириб, таъна тошлари иргитмоққа бошлади, у деди: «Бу қандай фаҳму фаросату, ақлу заковат бўлди?» Ҳукамолар тўғри айтганлар: «Зиндонга тушганингда дўстларинг иш беради, дастурхон устида барча душман дўстдай кўринади».

Кўлинг очик, дастурхонинг мўл куни,
Дўсту ёринг мана, менман деганмас
Дўст ўшаки, қийин қунга тушганда,
Кўлтигингдан даст кўтариб қўйган кас.

Дўстимнинг қаттиқ хафа бўлгани ва насиҳатимга
газаб билан қулқ солаётганини кўриб, сохибдевоининг
ёнига жўнадим. У зот билан эскидан танинг эканимиздан
фойдаланиб, дўстимнинг ҳол-ахволини унга гапириб бердим.
истеъдод ва садоқатли одам эканини айтдим. Дўстимни
кичик бир вазифага тайин этдилар. Орадан бир неча вақт
ўтгач, мулойим табиатли, фозил одам эканини кўриб,
дўстимни ёктириб қолдилар ва уни юқорирок вазифага
кўтардилар. Шу йўсинда дўстимнинг толе юлдузи порлаб
юксала борди, ниҳоят юқори мартабага эришди. Султоннинг
энг яқин кишиларидан бирига айланди, унинг кенгашчиси
ва зътимодли кишиси бўлди. Унинг бунчалик мўътабар
одам бўлиб кетганини кўриб қувониб дедим:

Ишинг чаппа кетганида дилинг оғриб, чекма ҳам,
Чунки зулмат ичидадир оби хаёт суви ҳам.

Ёмон кунга қолганингда, тутма дилингни хазин,
Тангри берар марҳамат кўп, лекин кўздан яширин

Замонага ўлка қилиб юзингни буруштира,
Чидам-аччиқ келади-ю, меваси ғоят ширин

Шу орада бир неча дўстларим билан сафарга жўнай-
диган бўлиб қолдим. Макка зиёратидан қайтарканман, икки
манзиллик йўл қолганда бояги дўстим мени кутиб олгали
чиқди. У паршонҳол ва либоси ҳам дарвешона эди.

Мен ундан: «Ахволлар қалай?» деб сўрадим. «Худди
айтганингдай бўлди», деб жавоб берди у «Баъзилар
ҳасад қилиб мени хиёнаткорликда айбладилар. Султон
ишнинг ҳақиқатини суриштирмади, эски ошналарим ва
яқин дўстларим ҳақ сўзни айтишни истамадилар ва эски
дўстликни тамоман унутиб қўйдилар:

Кўрмадингми, бирор киши улуғ мартаба топса,
Хушомадга келадилар таъзим билан қошига.
Тойрилса-ю, иши чаппа кетар бўлса, қарабсиз,
Ҳеч тап тортмай оёк қўйиб чиқадилар бошига.

Хулосая калом, банди зиндон қилиб, турли-туман азоб-укубатларга мубтало этдилар. Шу ҳафтада хожиларнинг соғ-саломат қайтиб келаётганлари тўғрисида хушxabар келгач, барча молу мулкимни тортиб олиб, мени хибсдан озод қилдилар».

Мен дедим: «Ўша вақтларда сенга: «Подшоҳ саройида хизмат қилмоқ — денгиз сафари сингаридир: ҳам нафи бор, ҳам хавфи бор, ё давлатга етасан, ё денгизга ботасан», деганимда, гапимга қулоқ солмадинг».

Ё дарёдан дур йиғасан сикқанича кучокка,
Ё тўлкинлар ўлаксангни улоқтирар қирғокка

Мен ортиқ униг ярали кўнглига туз сепмоқни, дардини янгиламоқни ўзимга эп билмай, шу сўзларни айтиш билан кифояландим:

«Одамларнинг насиҳатин қулоғингга олмадинг,
Билмадингки, оёғингга қишан солинур — қийноқ
Оғу тўла нишларига тоқатинг етмас экан,
Нега чаён уясига тикиб кўрасан бармоқ?»

ҲИКОЯТ

Бир неча дарвешлар билан суҳбатдош эдим. Улар кўринишда покиза одамлар эдилар. Катта мансабдорлардан бири уларга ниҳоятда ихлосманд бўлиб, маълум миқдорда маош тайинлаганди. Бир кун шулардан бири дарвешлар шаънига ярашмайдиган бир иш қилиб қўйди. Шундан кейин мансабдорнинг бу одамлар хақидаги фикри ўзгарди ва уларнинг бозори касод бўлиб қолди.

Мен бир илож қилиб, дўстларимнинг нафақаи аҳли аёлларини саклаб қолиш мақсадида ҳалиги мансабдорнинг касрига йўл олдим. Дарвозабон мени киритмади, қаттиқ таҳқирлади, лекин мен уни маъзур тутдим, чупки шундай бир масал бор:

Амиру, вазиру подшоҳларнинг,
Ёнига бесабаб бормаслик керак

Ит билан эшикчи ғарибни тутар,
Бириси ёқадан, бириси этак.

Мансабдорнинг яқин кишилари менинг аҳволимдан хабар топиб, эъзоз-икром билан унинг ҳузурига олиб кирдилар ва тўрға ўтказмоқчи бўлдилар, лекин мен тавозе билан қуйироққа ўтириб, дедим:

Қўя қол ҳолимга, мен камтар банда,
Бандалар ўрни албатта тубанда.

Мансабдор хайратга тушиб: «Худо сакласин, худо сакласин, бу нима деганинг?» — деди.

Бошимиз, кўзимиз устига ўлтир,
Хар қанча ноз қилсанг, малоли йўқдир.

Хулосаи калом, ўтириб ҳар борада суҳбатлашдим. Ниҳоят сўз дўстларимдан бири томовидан содир бўлган ножўя қилиқ устига етганда, дедим:

Аввал саховатли бўлган хўжамиз,
Не гуноҳ ўтдики, камситиб боқар.
Худога ярашар улуғворликким,
Гуноҳкор бандасин нон бериб боқар.

Бу сўзлар мансабдорга ниҳоятда мақбул бўлди, у қайтадан дўстларимга аввалгидай маош тўлаб туришни ва шу орада олинмай қолган маблағларини ҳам беришни буюрди. Мен мансабдорга лутфу карами учун миннатдорчилик изҳор этдим, ҳузурда ер ўлдим-да, қимматли вақтини олишга журъат этганим учун узр айтиб, чиқиб кетарканман, дедим:

Қаъба қадимлардан ҳожат қибласи,
Йирок-йироқлардан халқ келар қатор.
Сен чидам кўрсатиб бизни қабул эт,
Мевасиз дарахтга ким ҳам тош отар?

ҲИКОЯТ

Бир шаҳзоданинг отасидан беҳаду ҳисоб молу мулк мерос қолди. Шаҳзода саховат қўлини очиб, мислсиз инъом-эҳсонлар билан лашкар ва фуқароларига совға-саломлар беришга бошлади.

Кутида турганда буркимайди уд,
Сеи олов устига уни ташлагил
Улуғлик няятинг бўлса сахий бўл,
Уруғ сочилмаса, унмайди хосил

Кунлардан бир кун шаҳзоданинг тadbирсиз, нодон ошналаридан бири унга насиҳатга киришиб, деди: «Ўтган подшоҳлар бу мол-дунёни зўр уриниш ва ҳаракатлар билан қўлга киритиб, ёмон кунда яраб, деб тўплаганлар. Бундай сахийлигингни бас қил, чунки кўплаб ҳодисалар олдинда-ю, душманлар эса ортдадирлар. Муҳтожликка тушган маҳалингда ночор қолиш дуруст эмасдир».

Ҳамма омборингни халққа улашсанг,
Ҳар бир оилага бир гуруч тегар
Ҳаммага гуруч, кумуш ўлпон сол,
Ҳазинанг кундан-кун бой бўлиб кетар

Бу сўз шаҳзодага ёкмади, у юзини тескари ўгириб, насиҳатгўйни танбеҳлашга буюриб деди: «Оллоҳи таоло бу молларни менга сақлаб қўйиш учун эмас, балки ўзим ейишим ва бошқаларга беришим учун бахш этгандир».

Қирк хазина давлати бор Қорун ўлиб йўқолди,
Нўширвоннинг яхши номи дунёда мангу қолди

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, бир куни овда Нўширавони одилга кабоб қилиб бермоқчи бўлдилар, лекин туз йўқ эди. Қулларидан бирини қишлоқдан туз олиб келгани жўнатдилар. Нўширавон у қулга деди: «Тузни баҳосини тўлаб ол, токи текинга олиш

олат қаторига кириб, қишлоқ харобаликка юз тутмасин». Ундан сўрадилар: «Шу зиғирдай нарсадан қишлоқка қандай зарар етади?». Нўширавон жавоб берди: «Аввалда оламда зулм оз эди, кейинчалик ҳар бир келган одам бир оз-бир оз кўшди, натижада зулм ҳозирги даражасига келиб етди».

Фуқаронинг боғчасидан султон узса бир олма,
Навқарлари кўпоради дарахтларнинг илдизин.
Зўрлик билан бешта тухум ола қолса подшоҳ,
Аскарлари сизга тортар товуқлардан беш юзин

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир жоҳил вазир султон хазинасини тўлдиришга уриниб, фуқароларни хонавайрон қилди. У донишмандларнинг: «Ҳар кимики, бирор махлуқнинг кўнглини овламоқ учун Оллоҳи таолони ранжитса, Оллоҳи таоло дарҳол ўша махлуқни бояги дилозорга қарши қўзғатиб, кулини кўкка совуриб юборади», деганларини унутди.

Ўтда исирикдан ҳам зўрроқдир бутун
Шўрликлар калбидан ўрлаган тутун.

Лейдиларки, хайвонот оламининг энг улуги – шердир, энг пасти – эшакдир. Одамхўр шердан кўра юккаш эшак яхшироқ эканини ҳамма бир оғиздан тасдиқ этади.

Эшак бечора гарчанд бетамиздир,
Оғир юклар кўтарган-чун азиздир
Эшаклар, хўкизлар юк кўтаради,
Дилозор шахслардан баланд туради

Яна нодон вазир хикоятига қайтайлик. Султон иттифоқо вазирининг халққа зулму ситам этганидан хабар топиб, уни қаттиқ азоблаб ўлдирди.

Султоннинг ризосия топа олмайсан,
Токи фуқаронинг кўнглини топмасанг
Худо бандасига яхшилик қилтил,
Худо гуноҳимни кечирсия десанг.

Дейдиларки, мазкур вазирдан зулм кўрганлардан бири унинг қандай жазолаётганларини мушоҳада қилиб, деди:

Хар кимнинг мансаби, қуввати бордир,
Халқ молини емоққа қудрати бордир,
Каттақон сўнгаклар халқумдан ўтар,
Лекин пастга тушиб қоринни йиртар.
Халққа зулм этса ҳар бир ситамкор,
Унга қарғиш-лаънат қолур пойдор.

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, бир дилозор аскар бир мўъмин дарвешнинг бошига тош билан урди. Дарвеш ундан ўч олишга қодир эмасди, шу сабабдан тошни сақлаб қўйди. Бир куни подшоҳ дилозор аскардан дарвазаб бўлиб, уни зиндонга буюрди. Шунда дарвеш ҳалиги тошни келтириб, золимнинг бошига урди. Золим деди: «Сен кимдирсан ва не сабабдан бу тошни менинг бошимга отдинг?». Дарвеш деди: «Мен ўша дарвешман, бу эса фалон маҳалда бошимга отган тошинг». Аскар деди: «Шунча вақтдан бери қаерда эдинг?». Дарвеш деди: «Шу маҳалгача сенинг юксак мансабингдан кўрқардим, ҳозир сени чоҳда кўриб, фурсатни ганимат билдим».

Ярамас кишини кўргач бахтиёр,
Оқиллар таслимни қилур ихтиёр.
Бармоқда бўлмаса йиртар тирноғинг,
Маъқулдир олишмай жимиб турмоғинг.
Ҳар ким пўлат тигга панжа салади,
Кўли яраланиб, мажруҳ қолади.
Замона қўлини боғлагунча тур,
Кейин дўстлар билан бошига тушур.

ҲИКОЯТ

Ўтмиш подшоҳлардан бири бир ёмон дардга мубтало эдики, касалининг номини атамаслик яхшироқдир. Бир гуруҳ юнон табиблари, бу дардга фалон сифат ва фалон хосиятга молик бўлган одамнинг ўтидан бўлак даво йўқдир, деган

қарорга келдилар. Подшоҳ шундай одамни топиб келишга фармон берди. Бир деҳқон ўғлини топдилар, унда табиблар айтган барча сифатлар мавжуд эди. Подшоҳ боланинг ота-онасини чақиртириб, уларга талай мол-дунё бериб рози қилди. Қози: «Подшоҳнинг саломатлигини сақламоқ учун фуқароларидан бирининг қонини тўқмак раводир», деб фатво берди. Жаллод боланинг бошини кесишга ҳозирланди. Бола осмонга боқиб табассум қилди. Подшоҳ ундан сўради: «Шундай ҳолатда табассум қилишининг боиси нима?» Бола жавоб берди: «Фарзанднинг қонини ота-она кўтаради, даъво билан қозининг ҳузурига борадилар, подшоҳдан адолат тилайдилар. Ҳозир ота-онам дунё моли учун ўлимимга рози бўлдилар, қози фатво берди, подшоҳ бўлса, мени жондан жудо қилиб, ўзи шифо топмоқчи. Оллоҳи таолодан бўлак паноҳим йўқ экан, шу жиҳатдан кулдим».

Кимга ҳам қилардим дастингдан фарёд,
Ўзингга келибман, ўзгинангдан дод.

Бу сўзни эшитган подшоҳнинг кўнгли пора-пора бўлиб кетди, кўзларидан шашқатор ёш оқиб, деди: «Беғуноҳнинг қонини тўкиб, шифо топганимдан кўра ўлганим яхшироқ».

Кейин болани бағрига босиб, юз-кўзидан ўпди-да, беҳисоб совғалар бериб, озод қилиб юборди. Дейдилар-ки, ўша ҳафтада подшоҳнинг дарди шифо топди:

Ҳали ҳам эсимдан бир байт чиқмайди,
Бир филбон айтганди Нил қирғоғида
Оёғинг остида қумурғқа холи
Ўзинг босилгандай фил оёғида

ҲИКОЯТ

Амир ибн Лайснинг қулларидан бири қочди. Бир неча одамлар қулни ахтариб топиб, тутиб келдилар. Вазир бу қулга қарши адоват сақларди, у бошқаларга ибрат бўлсин учун қулни ўлдиришни буюрди. Қул Амир ибн Лайснинг оёғига йиқилиб, деди:

«Бошимга нима келга, сенга ёкибдир, бажо,
Банданинг даъвоси йўк, хўжанинг хукми раво.

Лекин мен шу хонадоннинг поз-неъматини еб, нашъу
намо топганим сабабли тонг-ла киёматда менинг қоним
гарданингиада қолишини истамайман. Рухсат этинг, мен
аввал бу вазирингизни ўлдирай, сўнгра унинг қасосини
олмоқ учун сиз мени ўлдирасиз. Шунда менинг қонимни
поҳақ тўкмаган бўласиз».

Подшоҳ бу сўзни эшитиб, кулиб юборди-да, вазирга
боқиб: «Хўш, сен бу сўзга нима дейсан?» деб сўради. Вазир
деди: «Эй подшоҳи олам, отангизнинг қабри хурмати, бу
харомзодани озод этинг, акс ҳолда у мени балога гирифтор
килади. Менинг ўзим гуноҳқорманки, ҳукамоларнинг
куйидаги сўзларини инобатга олмадим».

Тош отар киши-ла ўйнашган ўзинг,
Нодонлик қилдингу бошинг ёрилди
Душманинг томонга ўк отаман деб.
Ўзинг нишон бўлиб қолмагил энди».

ҲИКОЯТ

Завзан ҳукмдорининг олижаноб ва хушфеъл бир амал-
дори бор эди. У ҳар кимни иззат-икром этарди ва ортидан
эса яхши сўзлар айтарди. Иттифоко, унинг бир ҳаракати
подшоҳга манзур бўлмай қолди, молини мусодара қилиб,
ўзини жазолашга буюрди. Подшоҳнинг лашкарбошилари
амалдорнинг аввалги қилган яхшиликлари учун минпатдор
бўлишлари лозимлигини унутмаган эдилар, шу сабабдан
ҳибсада ётган маҳалда унга ёмонлик қилмадилар, иложи
борича яхши муомалада бўлдилар.

Агарда тотув бўлиб яшай десанг ёв билан,
Орқангдан сўиса-сўқар, кўрганда сен айт таҳсин.
Биласан-ку, сўз деган оғиздан чиқади-да,
Аччиқ сўз истамасанг ёв оғзини қил ширин.

Амалдор подшоҳ томонидан қўйилган айрим айбларни рад эта олди, қолганлари учун зиндонда қолди. Қўшни подшоҳлардан бири махфий равишда унга қуйидаги мазмунда мактуб юборди: «Мамлакатингиз подшоҳи сиздай бир олий зотнинг кадрига етмади, сизни беҳурмат қилди. Агар жаноблари (Оллоҳ яқин фурсатда сизни зиндондан халос айласин) лутф этиб, бизнинг тарафимизга ўтишга майл кўрсатсалар, ҳар нимаики ихтиёр этсалар мухайё қилинур. Юртимизнинг барча аъёнлари сизни кўрмоққа ва жавобингизга муштокдирлар».

Бу мактуб мазмунидан хабардор бўлган амалдор хавф-хатарни ўйлаб, дархол мактубнинг орқасига, башарти бировнинг қўлига тушса, ўзига зиён-заҳмат етказмайлиган қилиб, қисқагина жаноб ёзди-да, жўпатиб юборди.

Подшоҳнинг яқинларидан бири бундан хабар толиб, унга етказди: «Сен зиндонга ташлатганинг фалон одам қўшни мамлакатларнинг подшоҳлари билан хат ёзишиб турар экан», деди.

Подшоҳ дарғазаб бўлиб, бу хабарни текширишни буюрди. Чопарни тутиб, мактубни ўқидилар. Мактубда шундай деб ёзилган эди:

«Ҳазратларининг биз каминаи камтарин қуллари ҳақида ҳаёллари биздаги фазилатдан неча бор зиёдадир, таклифингизни қабул этиш масаласига келганда, уни қабулидан ожизман, зероки, шу ховадоннинг неъматидан баҳраманд бўлиб, тарбия топганман, валинеъматнинг сал майли ўзгаргани учун кўрнамаклик қилмоқ инсон шаънига ярашмас!»

Бир киши умр бўйи сенга қарам этибди,
Бир галгина гуноҳини сен кечирсанг нетибди!

Амалдорнинг олижаноблиги подшоҳга манзур бўлди, унга қимматбаҳо кийим-бош ва возу неъматлар эҳсон қилди ва узр сўради: «Хато қилдим, сени ноҳақ хафа қилдим!»

Амалдор деди: «Эй подшоҳи олам, мен бу ишда сиз томондан содир бўлган ҳеч қандай хатони кўрмайман.

Афтидан, тақдир илоҳий билан бошимга шу ишлар келмоғи лозим экан, хайриятки, бу иш сизнинг кўлингиз билан бўлди, чунки менинг гарданимда қарзингиз бор, ҳукамолар шундай деганлар:

Оқил киши алам ўтса ўз халқидан ўпкаламас,
На азият, на роҳатга халойиқ сабаб эмас.
Бирни бирга дўсту душман қилмоқ худонинг иши
Ва худонинг измидадир ҳамма дилнинг ёзмиши.
Агарчи ўк отилганда камондан отилади,
Бирор ўкчи отганини ақллилар билади».

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, бир золим одам камбағалларнинг ўтинларини арзонга олиб, бойларга қиммат баҳода сотар эди. Бир пок виждон одам уни кўриб деди:

Нима бало, илонмисан, кўрганингни чақасан,
Бойқушмисан, қайси ерга кўнсанг, уни йиқасан?
Сен-ку зулмингни бизга қиласан,
Шундай қилолмайсан қодир худога.
Ерда-ку зулмингни элга қиласан,
Уларнинг қарғиши ўрлар самога

Золим бу сўзга эътибор бермади, дарғазаб бўлиб, қошқовоғини уйди, кулоқ солмади. Бир куни кечаси ошхонасидан бир учқун чиқиб, ўтинхонасига тушди. Золимнинг бутун бор-бисоти ёниб кетди. Унинг роҳат тўшағи ўрнида култепа пайдо бўлди. Иттифоқо, халиги пок виждон одам золимнинг уйи ёнидан ўтиб борарди. Золимнинг ўз ошналарига: «Билмадим, бу ўт менинг саройимга қаердан тушди экан?» деган саволини эшитган бояғи азият киши: «Фақирлар қалбидан чиққан оҳнинг ўтидан», деди.

Дилни яралама оҳидан чўчи,
Бу яра бирор кун сиртга тепади.
Бирорта кўнгилга бермагил озор,
Жаҳонни ўрташга бир оҳ етади.

Кайхисравнинг тожига шу сўзлар ёзилган эди:

Узун-узун йиллар, узок умрлар
Халқлар бошимиздан босиб ўтади.
Қўллардан қўлларга ўтган шунча мулк
Биздан навбатдаги қўлга ўтади

ҲИКОЯТ

Бир одам кураш санъатида зўр маҳорат қозонди, у уч юз олтмиш хийлани билар ва ҳар куни бир хийлани ишлатиб, курашар эди. Шогирдларидан бирига майл кўрсатгани сабабли унга уч юз эллик тўққиз хийлани ўргатди. Аммо бир хийлани ўргатишни ҳар турли баҳоналар билан пайсалга солиб юрди.

Хулосаи калом, шогирд қудрат ва санъатда камолотга эришди, у билан бел олишишга ҳеч кимсада қудрат ва журъат йўқ эди. Иш шу даражага бориб етдики, бир куни у подшоҳ хузурда деди: «Устозимнинг фақат биргина афзаллиги бор, у ҳам бўлса, унинг ёши улуғлиги ва менга тарбия берганлигидир. Йўқса, кучда ҳам, маҳоратда ҳам мен ундан қолишмайман!»

Бу сўз подшоҳга ёкмади. Устозу шогирднинг кураш тушмоқларини буюрди. Катта майдонни ҳозирладилар. Подшоҳ бошлик арқони давлат, аъёни мамлакат ҳамда ўша юртнинг барча пахлавонлари ҳозир бўлдилар. Шогирд бамисоли маст филдек жўшиб майдонга кирди, гўё қаршисида темир тоғ бўлса уни емириб ташлагудек эди. Устоз шогирди кучда ортик эканини англади. У пинҳон тутиб юрган мазкур водир хийласини ишга солиб курашмоққа бошлади. Шогирд устознинг ҳамласини дафъ этиндан ожиз келди. Устоз ҳарифини икки қўли билан боши узра кўтариб, ерга урди. Халойиқнинг ҳой-хув садолари кўкка ўрлади.

Подшоҳ устозга сарпо бермокни буюрди, шогирдни эса, таъна-маломатлар қилиб, деди: «Ўз устозингга бевафолик қилиб, уни мағлуб этаман, деб мактандинг, лекин айтган сўзингнинг удласидан чиқа олмадинг!» Шогирд деди: «Эй подшоҳи олам, устозим куч билан мендан устун келгани

йўқ, балки кўп вақтдан бери менга ўргатмай, яшириб юрган бир хийласи туфайли мени мағлуб эта олди».

Устоз деди: «Мазкур хийлани ана шундай бир кун учун сақлаб қўйиб эдим, чунки уламолар: «Дўстга, бир куни агар у душманчилик қилса, ўзингни мағлуб эта олажак куч бермагил», деганлар. Шогирдидан жафо кўрган устоз нима деганини эшитмаганмисан?»

Ёки вафо ўзи йўқдир оламда,
Ё киши қўлламас уни бу замон.
Ўзимдан ўк отиш ўрганган киши
Бу кун кўрагимни қилмоқчи нишон».

ҲИКОЯТ

Бир дарвеш саҳронинг хилват бир ерида ўтирган эди. Шу маҳал подшоҳ ўша ердан ўтиб колди. Қаноат мулки ичра фароғатда бўлган дарвеш подшоҳга кайрилиб ҳам қарамади. Подшоҳ дарвешнинг бу ишини салтанат шаънига таҳқир билиб, деди: «Бу хирқа (жанда) кийганлар бамисоли қорамолга ўхшайдилар, улар тавозени ҳам, одамгарчиликни ҳам билмайдилар». Шунда вазир дарвешга яқин бориб, деди: «Эй дарвеш, подшоҳи олам сенинг ёнигга келдилар, нима сабабдан иззаат-икром қилмадинг, одоб қондаларини бажо келтирмадинг?» Дарвеш айтди: «Подшоҳга дегилким, неъмат ва илтифотидан умидвор одамдан иззаат ва хизмат кутсин. Яна шуни ҳам айтиб қўйгилки, фуқаролар подшоҳларга итоат этмоқ учун эмас, балки подшоҳлар фуқарога хизмат этиш учун яшайдилар».

Гарчи неъмат билан давлат уники,
Лекин дарвешларга шохдир посбон.
Қўйлар чўпон учун хизмат қилмайди,
Балки қўйлар учун керакдир чўпон.

Биттани тўқу тинч кўрасан букун,
Биттаси уриниб бўлмиш дил яра.
Неча кун сабр этиб, ўзга мағрурнинг
Миясин тупроқлар еганин қара.

Такдирнинг зўр ҳукми ижро бўларкан,
Шоҳу галолигин фарқи йўқ зарра.
Бирорта қабри очиб қарасанг,
Бой, фақир сўнгагин билмайсан сира.

Дарвешнинг сўзи подшоҳга қаттиқ таъсир қилиб,
деди: «Тила тилагингни, берай муродингни». Дарвеш деди:
«Бундан буён менга азият бермагил!» Подшоҳ: «Менга бир
маслаҳат бергин!» деди. Дарвеш бу байтни ўқиди:

Ҳозир-ку қўлингда неъмат, давлат бор,
Қўлдан қўлга кўчар, бертил эътибор.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳ бир бегуноҳ одамни қатл этишни буюрди.
У одам деди: «Эй подшоҳ, менга қарши кўнглингдаги кекни
деб ўзингни фалокатга дучор этма, чунки мени бир нафасла
ўлдириб юборасан, лекин қовим бир умрга гарданингда
қолади».

Чўлнинг шамолидек ўтажак даврон,
Ўтар аччиқ-чучук, яхши-ю ёмон.
Золим, бизга ситам қилдим, деб ўйлар,
Билмайди, гуноҳи ўзида ҳамон.

Унинг насихати подшоҳга маъқул кўринди, қонидан
кечиб, озод қилиб юборди.

ҲИКОЯТ

Бир кун Нўширавоннинг вазирлари бир муҳим давлат
ишини муҳокама қилишар ва ҳар кимса ўз фикрини
баён этарди. Подшоҳ ҳам бир фикр айтди. Бузуржмехр
подшоҳнинг фикрига қўшилди. Бошқа вазирлар яширинча
ундан сўрадилар: «Шоҳнинг фикрида қандай фазилат
кўрдингки, уни барча аҳли донолар фикридан юқори
қўйдянг?» Бузуржмехр деди: «Ишнинг оқибати маълум эмас,
кимнинг фикри тўғри, кимнинг фикри нотўғри чиқажагини

ҳеч кимса билмайди, подшоҳ фикрини маъқуллаганининг сабаби шуки, унинг айтгани рост чиқмаган тақдирда ҳам ғазабидан омонда бўламан».

Султоннинг раъйига қарши сўз айтмоқ,
Ўз юрак қонингга қўл ювмоқ, демак
Кундузни подшоҳ меҳа деб айтса,
Хай-хай, ана Хулқар демаклик керак.

ҲИКОЯТ

Бир фирибгар, «мен Али наслиданман», деб сочларини ўриб, «ҳаждан келяпман», деб Хижоз қарвони билан бирга шаҳарга кирди. У подшоҳга қасида топшириб, «ўзим ёзганман», деди! Подшоҳ унга катта инъом-эҳсонлар бериб, иззат-икром кўрсатди. Подшоҳга яқин кишилардан бири шу йили денгиз сафаридан қайтган эди, фирибгарни кўриб: «Мен қурбон хайитида уни Басрада кўрган эдим, бу қандай қилиб хожи бўлиб қолди», деди. Бошқа бир киши айтди: «Отаси малатиялик христианлардан-ку, қандақасига у сайидзодалар қаторига қира олади?» Қасидасини эса Анварийнинг девонидан топдилар. Шу қадар ёлғончилик қилгани учун подшоҳ уни уриб хайдашни буюрди. Фирибгар деди: «Эй подшоҳи олам, яна бир сўзим бор, агар ўша ҳам рост бўлмаса, менга қандай жазони лойиқ кўрсангиз, сазоворман». «Қандай сўз экан у, айт?» деди подшоҳ. Фирибгар деди:

«Мусофир олдинга келтирса айрон,
Асли бир чўмич сув, бир қошиқча сут
Дунёни кўп кезган кўп ёлғон сўзлар,
Биздан бирор ваҳма эшитсанг, унут».

Подшоҳнинг кулгиси қистаб, деди: «Умринг умр бўлиб бундан кўра тўғрироқ гап гапирмаган бўлсанг керак!» Кейин тилаган нарсасини бериб, рози қилиб юборишни буюрди.

ХИКОЯТ

Бир неча амалдорлар бялап бирга кемада эдим. Ортимизда бир кайик фарқ бўлиб, якки оға-ини гирдобга тушиб колди. Амалдорлардан бири кемачига деди: «Хар иккаласини кутқар, хар бири учун эллик динордан бераман!» Кемачи дарҳол ўзини сувга ташлаб, оға-инилардан бирини куткарди, иккинчиси фарқ бўлди. Мен дедим: «Унинг куни битган эди, шу сабабдан уни халос этишга шошилмадинг, буни кутқаришга шошилдинг». Кемачи кулиб дейди: «Айтган гапинг тўғри, лекин буни кутқаришга ўзимда истак бор эди, чунки бир маҳал биёбонда қолганимда бу мени туясига мингаштириб олган эди, у бирисидан эса, болалигимда камчи еган эдим».

Мен дедим: «Оллоҳи таолонинг айтгани айни ҳақиқатдир: «Хар кимса яхшилик қилса ҳам, ёмонлик қилса ҳам ўзига қилади».

Бировни ранжитма қўлингдан келса,
Чунки йўл устида тикан-нишлар кўп
Дарвеш кишиларнинг ҳожатин чиқар,
Ҳали ўз олдинда қилар ишлар кўп

ХИКОЯТ

Икки ака-ука бор эди. Бирни подшоҳ саройида хизмат қилар, иккинчиси эса, ўз қўл кучи билан тирикчилигини ўтказарди. Бир кул бой ака фақир укага деди: «Нега подшоҳ саройида хизмат қилмайсанки, машаққатли меҳнатдан халос бўлардинг?»

Укаси деди: «Хўш, ўзинг нега меҳнат қилмайсанки, шох олдида хўрланишдан қутулардинг? Ахир ҳукамолар айтганлар-ку: «Олтин камар тақиб подшоҳ хизматида тургандан кўра, ўз нонингни еб, тинч ўтирганинг яхши!»

Қўлда элаб хамир қилмоқ сўнмаган оҳак тошни,
Осон ишдир, амирга эгишдан азиз бошни

Қимматли умримиз кўп исроф бўлди.
Ёзу киш нима еб, не кияман, деб.
Сен, корин курғур, ҳам битта нонга кўнгил,
Икки букилишни ўзингга кўрма эп.

ХИКОЯТ

Бир неча олимлар Нўширавон хузурида бир мухим масалани муҳокама қилмоқда эдилар. Улар орасида энг мўътабари бўлган Бузуржмеҳр сукут қиларди. Ундан: «Нима учун бу мубоҳасага иштирок этмаётибсан?» деб сўрадилар. Бузуржмеҳр жавоб берди: «Вазирлар бамисоли табибларга ўхшайдилар, табиб эса, беморга доридан бошқа нарса бермайди. Фикрларингиз тўғри эканини кўриб турганим холда гапга аралашморим ҳикматдан эмасдир».

Бирор иш менсиз ҳам битажак экан,
Нега шу тўғрида мен ялақлайман
Кўрдимки, битта кўр чуқур лабида
Хай-хайлаб қўймасам, бу гуноҳ манда

ХИКОЯТ

Ҳорун ар-Рашид Мисрни эгаллаганда, деди: «Миср салтанатига мағрурланиб, худолик даъво қилган нобакорнинг қасдига ўлароқ, бу мамлакатни ўзимнинг энг манфур қулимга топшираман». Ҳорун ар-Рашиднинг бир заяжи кули бўлиб, номи Ҳусайб эди. Миср мамлакатини ўшанга топширди. У кулнинг фахм-фаросати шу даражада эдики, бир канча Миср дехконлари унинг ёнига шикоятга келиб: «Пахта эккан эдик, бевақт ёмғир ёғиб, пахтамиз нобуд бўлди», деганларида, у: «Жун экиш керак эди, нобуд бўлмасди»,— деб жавоб берди.

Агар билим тўқ яшашга важ бўлса,
Ажабмасди нодонлар очдан ўлса
Лекин нодон шунча келим олади,
Кўп донолар бунга хайрон қолади
Бахтли ва давлатли бўлмас билимдон,

Бунинг барчасига сабаб осмон
Жаҳонда учрайди такрору такрор,
Аҳмоқлар ҳурматда, ақллилар хор
Кимёгар кийнаиб ўлиб кетади,
Аблаҳга хазина насиб этади

ҲИКОЯТ

Искандари Румийдан сўрадилар: «Ғарбу Шарқдаги мамлакатларни нима билан забт этдинг? Аввалги подшоҳларнинг хазинаси, ёши ва лашкари сеникидан ортиқ бўлса-да, бундай фотиҳлик уларга насиб бўлмаганди». Искандар деди: «Забт этган мамлакатим фуқароларига озор бермадим ва подшоҳларнинг номларини фақат яхшилик билан ёд этдим».

Ақллилар улуғламас шундайлар зотин,
Улуғларнинг ёмонлик-ла ёдласа отин.
Тахту бахт, фармонлар, тақик ва зўрлик,
Барчаси бекорчи ўтиб кетади
Сийласанг ўтганлар азия номини,
Сенинг номингга ҳам ҳурмат этади

ИККИНЧИ БОБ

ДАРВЕШЛАР АХЛОҚИ БАЁНИ

ҲИКОЯТ

Катта мансабдорлардан бири шайхдан сўради: «Баъзи одамлар фалон шайхни таъна-маломат билан тилга оладилар, шу киши ҳақида сен қандай фикрдасан?»

Шайх жавоб берди: «Ташқи қиёфасида ҳеч қандай айб кўрмайман, кўнглидан эса хабардор эмасман».

Рухоний либосида кимники кўрсанг,
Яхши одам экан, дейиб билавер
Кишининг ич сирин билишинг қийин,
Уй ичини текширмас миршаблар ҳеч бир.

ҲИКОЯТ

Бир кунн бир шайхнинг уйига ўрн тушди, у қанча ахтарса ҳам ҳеч нарса топа олмай хафа бўлди. Буни кўрган шайх ўғрининг кўнгли ўксимасин, деб ўз остидаги кўхна гиламни унинг оёғи остига элтиб ташлади.

Эшитдимки, тангри ёзган тўғри йўлдан тойганлар,
Душман дилин ҳам хафа қилмас экан ҳеч қачон.
Сенга қачон шу ўктамлик муяссар бўлар экан?
Дўстинг билан келишмайсан, уришасан ҳар замон.

Садокатли кишиларнинг самимияти кишининг олдида ҳам, ортида ҳам бир хилда бўлади: улар олдинда сенга жон фидо қилишга тайёр эканларини эълон этиб, орқангдан ғийбат қилиб юрмайдилар.

Юзма-юз келганда қўй қаби ювош,
Орқадан бўридай одамхўр, бебош

Кимки бировлар айбин келиб айтаркан сенга,
Сенинг айбларингни ҳам айтади бировларга.

ҲИКОЯТ

Бир гуруҳ сайёҳлар ҳамроҳ бўлишиб, саёҳатнинг лаззатини ҳам, машаққатини ҳам бирга баҳам кўрар эдилар. Мен ҳам уларга йўлдош бўлсам деган эдим, қабул этмадилар. Мен дедим: «Фақирлар суҳбатидан юз ўгириб, уларга яхшилик қилишдан бўйин товламоқ саховат ахлларига муносиб эмасдир. Мен ўзимда шундай қудрат ва журъат сезаманки, сафарда кишилар юрагини эзадиган тош эмас, балки қулфи дилини очадиган йўлдош бўлишга қодирман».

Киши танилмайди кийган жомада,
Ёзганга маълумдир, не бор номада

Улардан бири деди: «Сен бизларнинг сўзимиздан хафа бўлмагин, чунки бундан бир неча кун муқаддам бир ўғри дарвеш қиёфасида бизга қўшилган эди. Биз дарвешлар

кўнгли очик кишилар бўлганлигимиздан ҳеч нарсадан шубҳаланмай, уни ҳамроҳликка қабул этган эдик.

Эски кийимда ҳам орифдир аён,
Чунки унинг юзи доим халк томон.
Гап кийим-бошдамас, иш бўлсин кўркам,
Тоғ кийиб, елканга байроқ қўйсанг ҳам.
Ёлғиз кийим эмас, дунё ва шаҳват,
Барчасин тариқ этган орифдир факат
Мард олсин қуролни, кўрсатсин кучин,
Хунаса кўрқокка қурол нима-чун?

Кунлардан бир кун эртадан кечгача йўл юрдик, тунда бир қалъа олдида ётадиган бўлдик. Бояғи бетовфик ўғри «тахорат қиламан», деб бир дўстимизнинг кўзчасини ўғирлаб қочди.

Қара, шу эски тўнда кетиб боргучи дарвеш,
Қаъбанинг ёпугини эшакка тўқим қилмиш

У бизларнинг кўзимиздан ғойиб бўлгач, қалъага кирибди-да, қимматбаҳо гавҳарлар солинган қутичани ўғирлаб кетибди. Тонг отгунча у анча олис ерга кетиб қолибди. Биз бўлсак ҳеч нарсадан беҳабар ухлайверибмиз. Тонг отгач, ҳаммамизни тутиб, қалъага хайдаб кириб, зиндонга қамадилар. Ўшандан буён бегоналар билан ошналикни тарқ этиб, улардан олисроқ юрамиз, чунки саломатлик ёлғизликдадир».

Элатдан биттаси аҳмоқлик қилса
Қишлоқнинг обрўсин қулдай тўзғитар,
Ушбу мақолни ҳам эшитгандирсан,
Ярамас бир бузоқ пода булғатар

Дарвешнинг бу гапини тинглагач, дедим: «Худога шукру санолар бўлғайким, ташқи қиёфамдан дарвешлардан узоқдай кўринсам-да, уларнинг дуоларидан беҳабарлардан эмасман. Сизнинг бу хикоянгиздан жуда катта манфаат олдим, мен янглиғ оламларга бу насиҳат бир умрга кифоядир».

Дилни оғритар бир кўпол хиши,
Билимдон даврада ножўя иши.
Каттакон кудукда лиммо-лим гулоб
Битта ўлакса ит қилгандай хароб.

ҲИКОЯТ

Бир шайх бир подшоҳнинг қасрида меҳмон бўлди. Подшоҳ мени жуда такводор одам экан, деб ўйласин деган муддаода, одатдаги ейдиган овқатидан кам еди, намозни эса, одатдагидан ортиқ ўқиди.

Қазбага етмайсан, деб қўрқаман, эй аъроби,
Сен кетаётган бу йўл Туркистонга боради.

Уйига қайтиб келганидан кейин овқат талаб қилди. Унинг фаросатли бир ўғли бор эди, у деди: «Ота, нима учун подшоҳнинг зиёфатида ҳеч нима емадингиз?» «Подшоҳ хузурида тўйиб овқатлана олмадим». Ўғли деди: «Ундай бўлса, намозингизни ҳам қайта бошдан ўқинг, чунки худонинг даргоҳида қабул бўладиган намозни ҳам ўқий олмагансиз».

Бор хунарин кўз-кўз қилиб, қўлларида ардоқлаб,
Айбларини элу юртдан қўлтиғига яширган,
Ҳой кеккайма, бирор оғир кунга қолсанг, қапи айт,
Шу қалбаки, ўтмас пулга нима олмоқ бўласан?

ҲИКОЯТ

Болалик кунларимда жуда ибодатга берилиб кетиб, кечалари тинмай намоз-ниёз билан машғул бўлганлигим ёдимда. Бир кеча отам хузурида ўтириб қуръонни бағримга босиб, тиловат қилиш билан машғул бўлдим. Атрофимизда бир неча одам ухлаб ётарди. Шунда мен отамга дедим: «Булардан бирортаси лоақал икки ракаат намоз ўқигали бошини кўтармайди-я, шу қадар рафлат уйқусига ботибдиларки, ухлагандан кўра кўлпроқ ўлганга ўхшайдилар!»

Отам деди: «Эй жоним ўғлим, сен ҳам одамларни маломат қилгандан кўра ухлаб қўя қолсанг яхшироқ бўларди».

Кўз олдини парда босган, манман деган хеккайма
Бу дунёда ўзидан ҳам етук кишини кўрмас
Сиз мабодо ўз-ўзини кўрарлик ойнак топиб
Берсайдингиз, кўрар эди ўзини ҳаммадан паст

ҲИКОЯТ

Бир мажлисда бир мўътабар одамни тавсиф қилишар, олижаноб сифатларини кўкларга кўтариб макташарди. Ниҳоят, мазкур одам бошини кўтариб деди: «Қандай одам эканим фақат ўзимгагина маълум!»

Сиртимни мактай бериб мени уялтирмагил,
Ичимда не нуқсон бор, уни ўзим биламан

Сиртдан қарасангиз яхши кишиман,
Ички ёмонликдан бошимдир қуйи
Товусни гўзал деб дунё мактайди,
Оёридан уялар у умр бўйи

ҲИКОЯТ

Бир куни кечаси Макка биёбонида уйқусизликдан тинпка-мадорим куриб, ерга узала тушиб ётдим, туякашга дедим: «Мени ўз ҳолимга ташлаб кет!»

Шўрлик яёв киши юролмас энди
Туя ҳам бу йўлдан толиққан дамда
Ориқлар албатта ўлган бўлади
Семиз кишиларки шунча озганда

Туякаш деди: «Эй биродар, Макка-Ҳарам олдингда-ю, қароқчи-ҳаромий ортингда, олға юрсанг, бир нарсалик бўласан, бунда қолсанг шак-шубҳасиз ўласан».

Йўлда бирор қўлкада ухлаб олиш яхши-ку,
Сенсиз қарвон жўнаса, тирикликдан қўлни юв.

ҲИКОЯТ

Бир денгиз соҳилида бир шайхни кўрдим, уни йўлбарс ярадор қилган бўлиб, ҳеч бир дори-дармон қор қилмасди. Кўп вақтдан бери баданидаги жароҳатлар уни азобларди-ю, у бўлса худога шуқур қиларди. Ундан сўрадилар: «Шуқур қилишининг боиси нима?» У жавоб берди: «Шуқур этишимнинг боиси шуки, яхшиямки хаста бўлиб ётибману, аммо гуноҳга ботганим йўқ».

Гар мени ўлдирмоқни чоғласа севгили ёр,
Сен хаёл қила кўрма, чекар, деб жон гамини,
«Мен шўрликда не гуноҳ?» сўрашга ийманаман,
Дилини оғритмай, деб тортиб жонон гамини.

ҲИКОЯТ

Бир дарвеш қаттиқ муҳтожликка тушиб қолди. У калин дўстининг гиламини ўғирлади. Ҳоким унинг қўлини кесишни буюрди. Гидамнинг эгаси дарвешга раҳми келиб: «Мен унинг гуноҳини кечирдим», деди. Ҳоким деди: «Сен кечирганинг билан шарият қонуни кечирмайди!» Гидам эгаси деди: «Тўғри айтасиз, лекин вақф молини ўғирлаган одамнинг қўлини кесмайдилар. Дарвешлардаги ҳамма нарса муҳтожларнинг вақфидир». Ҳоким ўғрини авф этиб, маломат қилишга бошлади: «Сенга олам торлик қилдики, бориб-бориб ўз яқин дўстининг уйига ўғирликка тушибсан?» Дарвеш деди: «Эй ҳоким, эшитмаганмисанки: «Душман эшигини қоққандан кўра дўст уйини қоқлаган яхши, дейдилар».

Кийин кунга қолган чоғда руҳинг бўлмасин тушқун,
Душманларнинг терисидан дўстингга бичгил пўстун

ҲИКОЯТ

Бош яланг ва оёқ яланг бир пиёда мусофир Ҳижоз қарвони билан Қуфадан келиб бизга қўшилди. Унинг ҳеч нарсаси йўқ эди, лекин виқор билан қадам ташлаб дерди:

Хачир миниб бормайман, на туяда юким бор,
На султоннинг кулиман, на кулларга шахриёр.
Дунёда ҳеч кайғум йўк, дилим кўркувдан озод.
Хотиржамман бус-бутун, кўнглим эса доим шод

Туя минган бойлардан бири унга деди: «Эй дарвеш, қаёкка борасан, йўл оғир, йўл машаққатига бардош бера олмай ўлиб кетасан, қайт орқангга». Дарвеш унинг гапига қулоқ солмай, йўлида давом этаверди. Карвонимиз Нахлаи Маҳмудга етганида бояги туя минган бой оламдан ўтди. Дарвеш унинг ўлиги тепасига келиб деди: «Мен пиёда юриш машаққатидан ўлмадим, сен нортуяда юриш роҳатидан ўлдинг!»

Бир киши касал узра тун бўйи йиғлади зор,
Тонгда йиғлаган ўлди, соғайиб турди бемор

Бирталай аргумоқ йўлларда колди,
Манзилга оқсаган эшак етолди.
Ярали йигитлар соғайиб кетди,
Не-не соғломларни қора ер ютди.

ҲИКОЯТ

Юнон тупроғида қароқчилар карвонни таладилар ва сон-саноксиз ўлжани қўлга киритдилар. Савдогарлар зор-зор йиғлашиб, худо ва пайғамбардан мадад тиладилар, лекин фойдаси бўлмади.

Ғар бўлса бир ғаддор ўғри қомрон,
Ғам эмас йиғласа бутун қарвон.

Луқмони ҳаким ҳам ана шу қарвонда эди. Савдогарлардан бири унга мурожаат қилди: «Буларга насиҳат қилиб, ҳикматли сўз айт, зора талаган молларимиздан бир оз қисмини қайтариб беришса, ахир, шунча мол-дунёнинг талон-тароҷ бўлиши увол-ку!». Луқмони ҳаким деди: «Буларга ҳикматли сўз айтиш хайфдир».

Занглаган темирни минг ишқов бериб,
Кўзгудай сайқаллаб, бокиб бўлмайди
Кора кўнгулларга ўғит фойдасиз,
Тошга темир миҳни қоқиб бўлмайди

Шод кунларинг гамгинларнинг кўнглин топ,
Дил оғритган балоларга қолади.
Бўла туриб тиланчига бермасанг,
Бирор золим сендан юлқиб олади.

ҲИКОЯТ

Буюк шайх, марҳум Абулфараж ибн Жўвзий менга мусиқа, кўшиқ тинглашни манъ қиларди ва танҳоликда яшашга ундарди. Лекин бошимда ёшлик, қалбимда айш-ишрат ҳаяоси тугён урганидан, кекса устозимнинг гапига кулоқ солмай, мусиқа мажлисларига иштирок этишдан лазаатланардим. Шайхнинг насиҳатини эслаганимда ўз-ўзимга дердим:

Қози бизнинг даврада ўйнаб кетар баякбор
Ўзи май ичган миршаб бизни қилмас гуноҳкор

Бир оқином бир кайф-сафо мажлисига бордим, у ерда шундай бир ховандага дуч келдим:

Жон томирин узгандай чалади носоз созин,
Отаси ўлганларнинг доди, дердинг овозин.

Мажлисдагилар унинг овозини эшитмаслик учун гоҳ кулоқларини бармоқлари билан бекитишар, гоҳ «овозиягни ўчир», деб пичирлашарди.

Хушовоз хонанданинг кўшиғи истирохат,
Сен қандай хонандасан, жим турсанг жонга рохат.
Сенинг кўшиғингдан илимас кўнгул,
Йўқол, даминг ўчиб кетгани маъкул.

У куйлай бошлади, чалиб аргунун,
Мен дедим мезбошга: «Худо хаққи-чун,
Кулокқа симоб куй, шуни эшитмай,
Ёки эшини оч, нарироқ кетай».

Дўстларимнинг рўй-хотирларини қилиб, ўша куни кечаси азоб-укубатда тонг оттирдим.

Сўфи бемахалда бўкириб колди.
Кечадан канча вақт ўтганин билмай
Кеча узунлигин кинригимдан сўр,
Сурунка тонг отди кўзим илинмай

Эрталаб барвақт бошимдан саллани олиб ва ёнимдан бир динор чиқариб, ҳар иккаласини хованданинг олдига кўйдим-да, уни бағримга босиб миннатдорчилик билдирдим. Дўстларим менинг ховандага кўрсатган эҳтиромимни ғайритабиий билиб, бу ғоятда енгилтаклик, дедилар. Дўстларимдан бири эса, тилиши бир қарич қилиб мени койимокқа бошлади: «Сенинг қилган бу ишинг оқилларга ярашмайди. Эгни дуруст кийим, чўлдирмаси бир тийинни кўрмаган ховандага дарвешлик кийимини бериб яхши иш қилмадинг».

Бунингдек созандалар бу уйдан кетса, яхши,
Кайтадан кўринмасин кадамларининг нақши

Ўз оғзини очди-ю, бўкириб бошлади куй,
Тикандай тикка бўлди бадандаги ҳар бир мўй

Қўрққанидан тўзғиди ховлида тонук, хўроз,
Миямиэни ачитди, кекирдак йиртган овоз

Мен дедим: «Яхшиси шуки, менга эътироз билдирмагин, чунки бу одамнинг каромати менга аён бўлди». Дўстим деди: «Ундай бўлса, нега сен бунинг сабабиви менга тушунтирмайсан, токи мен ҳам ховандани эҳтиром этиб, ҳазил-мutoйиба қилиб айтган гапларимга уэр сўрай».

Мен дедим: «Сабаби шуки, мухтарам устозим мусика мажлисига бормагин, деб мениа кўп ўғит-насихат қиларди. Мен бўлсам унинг гапига кирмасдим. Бугун кечаси мени бахтли бир тасодиф бу мажлисга олиб келди. Бу хонанда тавба қилиб, то умримнинг охиригача бундай мажлисларга кадам босмасликка оят ичишга мажбур қилди».

Гўзал оғиз, ширин бўғиз ва лабдан чиққан овоз,
Куй айтса ҳам, айтмаса ҳам дил эркалар, жуда соз,
Аммо нўноқ кўшиқчининг кекирдагин безолмас
Кўп ажойиб макомлар ҳам: «Ушшоқ», «Хуросон», «Ҳижоз».

ҲИКОЯТ

Луқмони ҳакимдан: «Одобни кимдан ўргандинг?» деб сўрадилар. Луқмон жавоб берди: «Одобни беодоблардан ўргандим, уларнинг ҳаракатларидаги менга мақбул бўлмаган нарсалардан ўзимни сақладим!»

Бирор эсли кишига хатто ҳазил сўз айтсанг
У шундан ҳам ўзига чиқаради хулоса
Аммо аҳмоқ кишига юзлаб хикмат ўргатсанг
Барчаси унинг учун туюлар ҳазил нарса

ҲИКОЯТ

Шайхлардан бирига шикоят қилиб дедим: «Фалон киши мени бузук одам деяпти». Шайх менга деди: «Сен уни яхшилик билан уялтир!»

Ўзинг яхши бўлсанг юриш-туришда,
Сендан айб тополмас ҳеч бир ярамас
Танбурнинг ўа сози жойида бўлса,
Созанда куловин бураб ўлтирмас

ҲИКОЯТ

Ҳижоз сафарига чиққан маҳалимда бир неча софдил ёшлар менга ҳамроҳ бўлдилар. Улар гоҳо аскиябозлик

қилишар ва гоҳо ҳикматли шеърлар ўқишарди. Дар-вешларнинг ички дунёсидан воқиф бўлмаган ва уларнинг дарди дилларидан беҳабар бир обид то Бани Ҳилол работига етгунча бизга ҳамроҳ бўлиб борди. Бани Ҳилол работида араблар қароргоҳидан бундой рангли бир бола чиқиб, шу қадар ёқимли овоз билан қўшиқ айтишга киришдики, самодаги қушлар ерга тушдилар. Обиднинг туяси уни ағдариб ташлаб, саҳрога қараб қочди. Мен дедим: «Эй шайх, боланинг қўшиғи хатто ҳайвонга таъсир этди-ю, лекин сенга таъсир этмади».

Билдингми, тонг чоғида нима дер менга булбул:
«Нечук одам саналгай севгидан беҳабар дил?
Араб шеърин эшитган туя завқидан ўйнар,
Сенда завқдан асар йўқ, ҳайвон экансан буткул»

Борда тонг ели эсса, мажнунтол тебранади,
Чақиртош тебранмайди, котиб қолган абадий.

Диққат билан боқолсанг, барча нарса зикр этар,
Буни тинглай олади, ким маънидан боҳабар.
Гулга ёлғиз булбулмак куйловчи қўнғил билан,
Гул ҳам уни улуғлар тикансимон тил билан.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳнинг умри тугади, унинг ўрнига қоладиган валиаҳди йўқ эди. Подшоҳ васият қилдики, эрталаб азонда шаҳарга биринчи бўлиб кирган одамга тож кийгизинг ва мамлакатни унинг ихтиёрига топширинг. Иттифоқо ўша куни эрталаб шаҳарга бир гадой кирди. Бу гадойнинг умри бурда нон йиғишу эғнидаги жулдур кийими ямоғи устига ямоқ солиш билан ўтарди. Даялат аъёнлари ва мамлакатнинг мўътабар зотлари подшоҳнинг васиятини бажо келтирдилар. Салтанат ва хазиналарнинг қалитларини гадойга топширдилар ва у бир қанча маҳал ҳукмронлик қилди. Лекин орадан кўп вақт ўтмай давлат аъёнларидан баъзилари унга итоат этишдан бўйин товладилар. Қўшни мамлакатларнинг подшоҳлари ҳар томондан унга қарши

кўшин торта бошладилар. Хулласи калом, аҳоли билан душман кўшини бирлашиб, мамлакатнинг айрим шаҳарлари унинг кўл остида ажралиб чиқди.

Гадой-подшоҳ бу воқеалардан қаттиқ қайғуга ботиб ўтирганида – гадойчилик қилиб юрган маҳалида кадрдон бўлган бир дўсти узок сафардан қайтди. У дўстининг бу қадар юксак мансаб эгаси бўлганини кўриб деди: «Худои таолога шукурлар бўлғайким, гулингдан тикан ажраб чиқибди, қашшоқлик тикани эса оёғингдан суғурилибди. Бахтинг ёр, толеинг мададкор бўлиб, шундай мартабага етибсан. Ҳақиқатан ҳам машаққатнинг охири роҳатдир».

Гуллар баъзан очилади, баъзан бўлади хазон,
Дарахтлар ҳам гоҳ яланғоч, гоҳ кияр яшил чопон

Гадой-подшоҳ деди: «Эй азиз дўстим, сен мени қутлама, балки таъзия билдир, чунки сен кўрган маҳалда нон ғамини еган бўлсам, ҳозир жаҳон ғамини емоқдаман!»

Мол, дунё бўлмаса-чи, қайғумиз юрак доғлар,
Агар бўла қолса-чи, меҳри оёқни боғлар

Жаҳон ташвишидир энг оғир бало,
Бўлса ҳам, бўлмаса ҳам кийин можаро.
Агар сен истасанг бойлик ва давлат,
Энг катта бойликка тенгдир қапоат
Этагинг тўлдирса бир бой зар билан,
Сен унга қарама шод назар билан
Катта кишилардан эшитдим хар гал,
Дарвешлар чидами бойликдан афзал.

ҲИКОЯТ

Бир одамнинг дўсти подшоҳ хизматида эди. Улар узок муддат бир-бирлари билан кўришмадилар. Бир киши ундан сўради: «Дўстингни кўрганингда кўп вақт бўлдимми?» У жавоб берди: «Уни кўриш орзуим ҳам йўқ». Тасодифан дўстининг яқинларидан бири шу ерда эди, унинг жавобини эшитиб, хайрон бўлиб сўради: «Сенга қандай ёмонлик

қилдики, уни кўргинг келмай қолди?» У жавоб берди: «У ҳеч қандай ёмонлик қилгани йўқ, лекин подшоҳ хизматида бўлган одамни амалдан бўшагандан кейин кўриш керак, мен ўз роҳатим учун дўстимнинг фалокатга дучор бўлишини истамайман».

Мўлу кўл, каттакон амалга мингач,
Дўстини танимас, кўзин босиб ёр.

Ошиполар ёнига ҳасрат-ла борур
Амалдан ҳайдалиб, ожиз қолган чоғ.

ҲИКОЯТ

Бир соҳибдиялга дедилар: «Офтоб ғоятда гўзал бўлганига қарамай, ҳеч кимса уни севгани на ошики шайдоси бўлганини эшитмадик». Соҳибдил жавоб берди:

«Бунинг сабаби шуки, у ҳар қупи кўринади, лекин қишда кўздап пинҳон бўлгани учун ҳамма уни яхши кўради».

Дўстни-ку йўқламоқ зарра айб эмас,
Аммо «Бас!» дегунча боравермагил.
Бошқалар тергагин ёқтирмас бўлсанг,
Ўзингни аввало ўзинг тертагил.

ҲИКОЯТ

Дамашқдаги дўстларимнинг суҳбати жонимга тегиб, шаҳардан бош олиб Қуддуси шариф биёболига жўнадим-да, хайвонлар билан улфатлашиб, то фаранглар кўлига асир тушгунимча ўша ерда яшадим. Мени яҳудийлар билан бирга қўшиб Тароблис хандақини қазишга олиб бориб ишлатдилар. Ҳалаблик сардорлардан бири мен билан ошна эди, ёнимиздан ўта туриб, мени таниб қолди-да, хитоб қилди: «Ие, бу қандай ҳол!» Мен унга: «Нима ҳам дейман?» деб жавоб бердим.

Одамлардан қочиб тоғу тош кетдим,
Худо деб узилдим инсонлар билан.

Бу соат холимни ўзинг киёс эт,
Ҳозир оғилдаман оҳ-фиғонлар билан.

Ётлар билан биргалишиб кезгандан кўра гулшан,
Дўстлар ичра майли эди бўлса оёқда кишан.

Аҳволимга ачиниб, ўн динор тўлаб, асирликдан халос этди ва ўзи билан Ҳалабга олиб кетди. У ерда юз динорлик калин пули билан кизини менга никоҳлаб берди. Орадан сал вақт ўтгач билсам, кизи бадфеъл, шаллақи ва ўжар экан, тилини заҳар қилиб, жонимдан безор эта бошлади:

Яхши эркак уйдаги ёмон хотин, мисоли —
Бу дунёда эркак учун жаҳаннамнинг тимсоли.
Ёмон хотин суҳбатидан қочиб, қидир паноҳи,
Жаҳаннамнинг оловидан ўзинг сақла, илоҳий.

Охири бир кун башарамга тик бокиб, таъна-маломатлар билан деди: «Сен, отам ўн динор баробарига фаранглардан халос этган одам эмасмисан?» Мен жавоб бердим: «Ҳа, отанг ўн динор баробарига фаранглардан сзод этиб, юз динор баробарига чангалиннга топширган одам мен бўламан!»

Эшитдим бир сипох кунлардан бир кун
Бўри чангалидан қутқарди қўйни.
Окшом қўй бўғзига пичоқ ишқади,
Шунда қўй ялиниб унга йиғлади:
«Аввали бўридан қутқарган сенсан,
Билсам, ўша бўри ўзинг экансан».

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳ бола-чақаси кўп бир художўйдан сўради:
«Азиз вақтингни қандай ўтказасан?»

Художўй жавоб берди: «Кечаси саҳаргача яратганга муножот қиламан, саҳарларда эҳтиёждан чиқиш учун дуо ўқийман, кун бўйи эса нафақаи аҳли аёл учун елиб-югураман».

Подшоҳ обиднига муддаосини англади, унга маош тайинлаб, уни тирикчилик ташвишидан кутқаришни буюрди.

Бола-чақа қайғусида банд бўлган киши
Жуда кийин тинч турмушни ҳаёл қилиши
Фарзандлар қайғуси: кийими, нони
Эсингдан чиқарар сайри самони
Кундузи кўнглимда қиламан қарор,
Бу кеча тангини топай, деб бир бор
Қачонки хуфтоннинг вақти келади –
Рўзгорим ташвиши кела туради.

ҲИКОЯТ

Шом (Сурия) обидларидан бири ўрмонда истиқомат қилар ва овқат ўрнига дарахтларнинг япроқларини ерди. Бир подшоҳ уни зиёрат қилгани келиб деди: «Агар маслаҳат кўрсангиз, шаҳарда сиз учун бир қаср қурдириб берай, токим ўзингиз осуда ибодат билан шуғуллана олинг, ўзгалар ҳам сизнинг муборак нафасингиздан баҳраманд бўлсинлар ва улар ҳам сиздан эзгу одатларни ўргансинлар». Обид подшоҳнинг таклифини рад этди. Вазирлардан бири унга деди: «Подшоҳнинг кўнгли учун бир неча кун шаҳарга боришингиз, у айтган қасрда яшаб туришингиз керак эди. Башарти, бегона одамлар қимматли вақтингизни олиб, кўнглингизни озурда қилгудек бўлса, яна ихтиёр ўзингизда бўларди».

Обид таклифни қабул қилиб, шаҳарга борди. Подшоҳнинг дилкушо ва руҳафзо боғидан унга жой бердилар.

Қип-кизил гуллари гўзаллар юзи,
Сунбули жингалак сочининг ўзи

Подшоҳ дарҳол унинг ҳузурига гўзал бир канизакни юборди.

Бу малак сурат, товус рафтор,
Ойжамолни кўргач такводор
Ошиқи шайдо бўлиб қолар,
Қўлидан кетар сабру қарор

Кейин подшоҳ унга соҳибжамол – ҳуснда бемисол бир кулни ҳам баришлади.

Куз ҳар қанча бокса ҳам тўймасди жамолидан,
Худди чанқоқ кишики Фиротнинг зилолидан

Обид лаззатли таомлар емоққа ва башанг либослар киймоққа бошлади, тотли меваларнинг хуш бўйидан кайф килиб, қул ва қанзакнинг ҳусну жамоли томошаси билан банд бўлди. Донишмандлар: «Гўзаллар зулфи ақл оёғига кишану, зийрак қушларга тузокдир», дейдилар.

Дунёда бор билганимни, ишончимни бой бериб,
Зийраккина қуш эдим, тузоғингга илиндим

Хулласи калом, обиднинг тақвосига завол етди. Ахир, дейдилар-ку:

Майли ким бўлмасин: пирми, муридми,
Пок нафас ёки зўр донишманд,
Бу дунёга қадам қўйиши биланок
Пашшадек оёғи бўлур болга банд

Бир кун подшоҳ обидни кўргиси келди. Карасаки, шайхнинг қиёфаси тамомап ўзгарибди; тани оқариб, ранги қизариб, ўзи семириб кетибди. У шоҳи ёстиққа ястанган бўлиб, гўзал қул товус патидан ясалган елпигич билан унинг бош томонида турарди... Подшоҳ унинг сихат-саломатлигидан мамнун бўлиб, ҳар борада суҳбатлашиб ўтирди. Суҳбат охирида шоҳ деди: «Оламда мен икки тоифа одамни яхши кўраман: олимлару шайхларни. Уларни мендек яхши кўрадиган одам йўқ!» Подшоҳнинг кўпни кўрган файласуф вазири ҳам шу ерда эди, у деди: «Эй ҳукмдор, дўстликнинг шарти будирки, ҳар иккала тоифага ҳам яхшилик қилмоқ лозим: олимларга олтин бергинки, улар илмларини такомиллаштирсинлар, шайхларга ҳеч нарса берма, улар обидликларича қолсин».

Гўзал чирой, тоза юзли хотинга
Упа-элик, зебу зийнат керакмас.
Эркин-озод, етук ақл дарвешлар
Нон кидириб кўча-кўйни изғимас.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳнинг бошига мушкул иш тушди. У: «Агарда шу иш кўнглимдагидай ашжом топса, обидларга бунча дирхам (пул) бераман», деб аҳд қилди. Орзуси ушалиб, кўнгли хотиржам бўлгач, аҳдини амалга оширмоқчи бўлди. Ўзининг яқин қулларидан бирига бир ҳамён пул бериб, обидларга улашишни тайинлади.

Қул оқил ва ҳушёр эди, кун бўйи шаҳарни кезиб, қош қорайганда подшоҳнинг ҳузурига қайтди, ҳамённи ўпиб подшоҳнинг олдига кўйиб деди:

«Қанча ахтармайин бирорта ҳам обидни топа олмайди». Подшоҳ деди: «Бу қандай гап ўзи, билишимча, мамлакатда тўрт юз нафар шайх-обид бор». Қул деди: «Эй подшоҳи олам, обид бўлган одам пулни олмайди, пулни олган одам эса, обид бўлолмайди». Подшоҳ кулиб юборди-да, суҳбатдошларига деди: «Художўйларни қанчалик севсам, эҳтиром этсаму бу беорга қарши қанча адоват сақласам-да, эътироф этишга мажбурманки, унинг (яъни қулнинг) гапи ҳақ».

ҲИКОЯТ

Мўътабар олимларнинг биридан сўрадилар: «Сиз қандай ўйлайсиз, вақф нони ҳалолми ёки йўқми?»

Олим жавоб берди: «Жамият учун олинса, ҳалол, майшат учун олинса, ҳаромдир».

Нон ейилар бурчакда ибодат қилмоқ учун,
Мардлар ибодат қилмас текин нон ёмоқ учун.

ҲИКОЯТ

Бир дарвеш бир хонадонда меҳмон бўлди. Уй эгаси няҳоятда кўли очик — сахий эди. Бир неча фозил ва ақли расолаар шу хонадонга йиғилишган бўлиб, фазл аҳдларининг одатича ҳазил-мутойиба қилиб, ёқимли латифалар айтишиб ўтиришарди. Дарвеш саҳро кезиб, тинкаси қуриган ва пиҳоятда оч эди. Мажлис аҳлидан бири ҳазиллашиб деди: «Сен ҳам бирор нарса айтиб берсанг бўларди». Дарвеш айтди: «Менинг бошқалар янглиф фаалу камолим йўқ, бир нарса ўкиган ҳам эмасман, бир байт ўкиб бераман, шу билан қаноатланиб кўя қолинглар». Мажлис аҳли бир ориздан: «Хўп, ўқигин!» дедилар. Дарвеш ўқиди:

Мен очману рўпарамда даста нон, қаймоқ каби,
Хотин ҳаммом эшигида ўтирган бўйдок каби.

Ҳамма қулиб юборди ва унинг ҳазилини мақбул топиб, олдига дастурхон ёздилар. Уй эгаси дарвешга деди: «Азизим, сал сабр қилгил, хизматкорлар сенга қийма қабоб тайёрлаб чиқадилар». Дарвеш бошини кўтариб қулди-да, деди:

Мен ўтирган дастурхонда қийма бўлмаса бўлмас,
Оч кишига қоқ нон ўзи қийма гўштдан кам эмас.

ҲИКОЯТ

Бир мурид ўз пирига деди: «Нима қилсам экан, ҳаллоқдан жуда озурдаман, улар ҳадеб келавергани сабабли азия вақтим бекорга талаф бўлади, ташвишда ўтади». Пир деди: «Уларнинг камбағалларига бирор нарса қарз бер, бойларидан эса, бирор нарса қарз сўра, шунда улар уйингга сира келмайдиган бўладилар».

Мусулмон қўшинига гадо саркарда бўлса,
Тиланиб қолмасин, деб кофир Чинга қочарди.

ҲИКОЯТ

Бир факих (хуқуқшунос) отасига деди: «Воизларнинг дабдабали ва безакли сўзлари менга сира таъсир этмайди, чунки уларнинг гапирган гаплари қилган ишларига мос келмайди».

Таркидунё қилмоқни халққа ўргатар,
Ўзи-чи, йиради кумуш, валла, зар.

Ҳар олим айтганин узи қилмаса,
Не ажаб халқ унинг сўзин илмаса?!

Олим ўша киши – ёмонлик қилмас,
Ўз сўзин аксини қилғучи эмас.

Танпарварлик, тўйин ҳаёт пайидан бўлган олим
Йўлбошчилик қила олмас, ўз-ўзидан бўлар гум.

Отаси деди: «Эй ўғлим, шундай бир асоссиз мулоҳаза билан насихатгўйлардан юз ўгириб, барча олимларни қоралаш, айбсиз олим ахтараман, дея илм ўрганишдан бебаҳра қолмоқ оқилларга муносиб иш эмасдир. Бу ишнинг бир кўрнинг ҳолига ўхшайди. Кўр бир куни кечаси лойга ботиб қолиб: «Эй мусулмонлар, менга чирок тутсанглар-чи, ахир», деганида, бир ҳазилкаш аёл: «Ўзинг чирокни кўрмайсану чирок ёруғида нима кўрардинг!» деб хитоб қилган. Шунга ўхшаш, воизлар (насихатгўйлар) мажлиси ҳам чопон фурушлар дўкони кабидир. Нақд пулинг бўлмаса чопонфурушлик дўконидан мол ололмайсан, воизлар мажлисида ихлос қилмасанг, кўнглингда хотиржамлик пайдо бўлмайди».

Олим айтганига жон қуловин тут маҳкам,
Ўз сўзи ишига тенг бўлмаган чоғида ҳам
Мақтанчок кишиларнинг гаплари эрур бекор,
Ухлаган ухлаганини уйғотганим бирор дам?

Деворга ёзилган бўлса ҳам ўғит,
Унга амал қилгай эси бор одам,

Хонақоҳдан мадрасага келди юракли киши
Ва тарикат аҳли билан улфатчиликни узди.
Мен сўрадим: «Олим билан художўйнинг фарқин айт,
Нима учун олимларга тортимингни кўргуздинг?»
Деди: «Обид тўфон кўпса шолчасин ахтаради,
Олим эса сув фарқ қилган кишини қутқаради»

ҲИКОЯТ

Бир печа чапани безорилар бир дарвешни бўралаб сўқдилар, қаттиқ ҳақорат қилдилар. Дарвеш шикоят қилиб ўз пири олдига бориб, бошига тушган савдоларни гапириб берди. Пири деди: «Эй кўзим, дарвеш хиркаси қаноат ва чидам либосидир. Буни кийган одам ҳар бир зулмга сабр-тоқат этмоғи керак, акс ҳолда дарвеш либосини ечиб ташлашга тўғри келади».

Катта дарё бир тош билан лойқаланиб қолмайди,
Ранжийдиган билимдонни жилдираган арик, де.

ҲИКОЯТ

Маст бир йигит йўл чеккасида узала тушиб, оламдаги утган-кетгандан беҳабар ётарди. Бир художўй ўша ердан ўтаркан, бу жирканч манзарага боқди. Йигит мастлик уйқусидан бош кўтариб, шу оятни ўқиди. «Мўъминлар жирканч нарсалар ёнидан ўтарканлар қарам юзасидан ўзларини уни кўрмаганга солишлари лозим».

Бир гуноҳкор учратдингми, шафқат қил, айбин яшир,
Гуноҳидан жиркансанг ҳам, кўриб-кўрмай ўта бер
Гуноҳқордан юз ўгириб кета берма, хой, йигит,
Унга айбин кечирганлар кўзи билан қаратил
Мен-ку, ушбу қилиқ билан бир номардлик қилибман,
Сен-чи, менга жувономардлик қилмоқликка ярагил

ҲИКОЯТ (Манзума)

Бағдоддан бир эртак тинглангиз энди:
Байроғу Дарпарда сўз талашарди.
Жанговар юришдан чанг босган Байроқ
Пардага дўк билан айтар: «Менга бок,
Иккимиз бир хожа даргоҳидамиз,
Сену мен султоннинг боргоҳидамиз;
Мен бир дам юмушдан бўшаганим йўқ.
Эрта-кеч сафарда, билмайман хордик.
Сен эса билмайсан қўрғон нимади,
Чангу шамол нима, ебон нимади.
Мен илдам, ғайратим чўнгдир албатта,
Хўш, сенинг иззатинг нимай-чун катта?
Доим тўлин ойдек юзлар билан сен,
Сочи райхон дилбар қизлар билан сен.
Мен эса, отбокар қўлида сарсон,
Сафардан бўшамай доим саргардон»
Парда дер: «Бошимни тутаман қуйи,
Сенинг мағрур бошинг осмон бўйи,
Хар ким кеккайганча гарданин чўзса,
Ажабмас ўз-ўзи бўйинини ўзса».

ҲИКОЯТ

Бир донишманд бир паҳлавонни кўрди, у дарғазаб бўлиб,
оғзидан оқ кўпиклар сочмоқда эди. Донишманд одамлардан:
«Бунга нима бўлди?» деб сўради. «Фалончи ҳақорат қилди»,
деб жавоб бердилар. Донишманд деди: «Бу разил одам
минг ботмон тошни кўтаришга кодиру, нега бир оғиз гапни
кўтара олмайди?»

Муштим зўр, деб лоф уриб, эркакман, деб кеккайма,
Сен каби хеббимларга на эркак, на хотинлик
Бировларнинг оғзига мушт туширган мард эмас,
Қўлдан келса, ўзгалар оғзин қилгил тотимлик.

ҲИКОЯТ

Бир мўътабар одамдан ихвонуссафо (беғараз дўстлар) ҳақида сўрадим. У шундай жавоб берди: «Улар, энг камида, дўстлар хоҳишини ўз манфаатларидан юқори кўядилар. Донслар: «Ўзи билан ўзи овора бўлган биродар — биродар ҳам, қариндош ҳам эмасдир», деганлар».

Йўл йўлдошинг қистаб турса, йўлдошим, деб чоғлама,
Кўнгли сенда бўлмаганга сен ҳам кўнгил боғлама?

Қариндошинг бўла қолса диёнатсиз, беадаб,
Сен ҳам ундан қариндошлик ипин узсанг, яхши гап.

Ёдимда, муҳолифларимдан бири менинг бу байтимга эътироз билдириб дедик: «Оллоҳи таоло ўз каломида раҳмсизликни манъ этган, қаям-қариндошларни севишни буюрган, сенинг айтганларинг эса бунга тамомила зиддир». Мен унга дедим: «Нотўғри гапирясан, Қуръонда бундай дейилган: «Агар ота-онанг саъй ғайрат кўрсатиб, менга шерик бўлишга ундасалар уларга итоат этма».

Худодан қайтган мингта уруғдан
Битта ёт ошнога берсанг арзир тан.

ҲИКОЯТ

Бир факих (ҳуқуқшунос)нинг ниҳоятда хунук бир кизи бор эди. У киз бўйга етганида шунча селу бойлигига қарамасдан ҳеч кимса унга уйланишни истамади.

Хунук келин эғнида
Нафис либос кўрсиздир.

Ниҳоят, факих кизини бир кўрга эрга беришга мажбур бўлди. Дейдиларки, ўша маҳалда Сарандиб (Шейлон)дан кўр кўзини оча оладиган бир табиб келди. Факихдан: «Нега куёвингнинг кўзини даволатмайсан?» деб сўрадилар.

Факих жавоб берди: «Кўзи очилгач, қизимни талоқ қилади деб кўркаман».

Бадбашара хотинга кўзи кўр эр яхшидир

ҲИКОЯТ

Бир донишманддан: «Саховат яхшими ёки шижоат яхшими?» деб сўрадилар. Донишманд жавоб берди: «Саховат бўлгач шижоатнинг нима ҳожати бор?»

Кулон тутар Баҳром гўрнинг кудрати эмас унча,
Бир чигиртка оёғини судраган кумурскача

УЧИНЧИ БОБ

ҚАНОАТНИНГ ФАЗИЛАТИ БАЕНИ

ҲИКОЯТ

Бир мағрибий гадоёй Ҳалабдаги баззозлик растасида дерди: «Эй давлатмандлар! Башарти сизларда инсофу, менда қаноат бўлганда эди, оламда тиланчилик деган гап қолмасди».

Давлатманд қилғил, эй қаноат, мени,
Чунки йўқдир сендан яхшироқ неъмат.
Луқмоннинг муроди — сабр бурчаги,
Сабрсиз кишида бўлмайди ҳикмат.

ҲИКОЯТ

Мисрда икки амирзода бор эди. Улардан бири илм ўрганиш билан, иккинчиси эса, мол-дунё тўплаш билан шуғулланди. Оқибатда, бири ўз асрининг бемисл олими, иккинчиси эса, Миср подшоҳи бўлди. Шундан кейин давлатманд амирзода олим амирзодага таҳқир назари билан боқиб деди: «Мен салтанатга эга бўлдим, сен ҳамон хор-

зор бўлиб юрибсан». Шунда олим амирзода деди: «Эй биродар, мен парвардигорга купрок шукур айтмоғим керак, зероки, мен пайғамбарлар меросига эга бўлдим, яъни илм-фанни эгалладим, сен бўлсанг. Фиръавн ҳамда Хомоннинг меросига эга бўлдинг, яъни Миср мамлакатига подшоҳ бўлдинг».

*Эзилган бир чумолиман оёқ остда жим,
Аримасман ва дастимдан полимас ҳеч ким.
Одамларга озор бермоқ учун йўқ кучим,
Шукрим қандай изҳор этай бу неъмат учун*

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир дарвеш факирлик ўтида куяр, жанда-сидаги ямоқ устига ямоқ уяр ва ўз кўнглига тасалли бериш учун ушбу байтни такрорларди:

*Биз розимиз бўлса агар оддий чакмон, қотган нон,
Бизга меҳнат заҳматидан ўзга миннати ёмон*

Бир одам унга деди: «Нега бу ерда ўтирибсан, шу шаҳарда яшайдиган фалончи ниҳоятда лутфу қарамли ва саховатлидир, у дарвешлар хизматига бел боғлаган ва уларнинг дилини овлашга ўзини чоғлагандир. Агар у сенинг шу холингдан хабар топса, зўр мамнуният билан лутфу эҳсон қилади».

Дарвеш деди: «Жим бўл, эҳсон сўраб биронга хор бўлгандан кўра, мухтожлик, очликда ўлган яхшидир».

*Кийим сўраб бадавлатга парча қороз ёзгандан
Парча-парча ямоқ тикиб, сабр қилган яхшироқ
Кўшининг соясида агар борар бўлсанг жаннатга,
Худо ҳақки, дўзахга тенг, укубати бесанок*

ҲИКОЯТ

Ардашер Бобокон хакида шундай бир нақл бор. Ардашер Бобокон бир араб хакимидан: «Бир кунда қанча овқат ейиш керак?» деб сўрабди. Хаким жавоб берибди: «Юз дирам оғирлигича ейиш кифоя!» «Бу овқат қанча қувват беради?» деб сўрабди Ардашер. Хаким жавоб берибди: «Шу миқдор овқат есанг, у сени оёқда кўтаради, ортык есанг, сен у овқатни кўтарасан».

Емак лозим яшамок, сўйламакка,
Сен ўйлайсан, ҳаёт керак емакка.

ҲИКОЯТ

Хуросонлик икки дарвеш биргаликда сафар қилишарди. Улардан бири заиф эди, чунки кун оралатиб кечқурун ифтор қиларди. Иккинчиси бақувват эди, чунки кунда уч маҳал овқатланарди. Тасодифан уларни бир шаҳарда жосусликда айбдор қилдилар, ҳар иккаларини бир хопага қамаб, эшикни лой билан суваб ташладилар. Орадан икки ҳафта ўтгач, уларнинг гуноҳсиз экаликлари маълум бўлиб, эшикни очганларида бақувват одам ўлиб, заифи тирик қолганини кўрдилар. Бу ҳол ҳаммани ҳайратга солди. Бир донишманд деди: «Агар аксинча бўлганида таажжубланишга арзирди, зероки, улардан бири кўп овқат ейишга одатланган эди, очликка бардош бера олмай ўлди. Буниси, овқатни жуда оз ейишга одатланган эди, вочор сабр этиб, ҳалокатдан халос бўлди».

Одам оз емокни одат айласа,
Бошга очлик тушса чидай билади.
Фаровонлик ичра кўпга ўрганган,
Тангликда қолганда очдан ўлади.

ҲИКОЯТ

Олимлардан бири ўз ўғлини кўп овқат емакдан тийиб: «Кўп емак танга зарар», деди. Уғли унга айтди: «Эй ота,

одамни очлик ўлдиреди. Эшитмаганмисиз, зарифлар (аскиячилар): «Очлик азобини чеккавдан кўра тўқликдан ўлган яхшироқ», дейдилар.

Кўп ема, оғзингдан чикиб кетмасин,
Оч юрма, заифлик жондан ўтмасин.
Овқатдан танага келади лаззат,
Аммо ортиқчаси келтирар заҳмат.
Гулшакар зарардир кўп есанг агар,
Меъёрида есанг, нон ҳам гулшакар.
Меъда тўлиб кетиб, оғриси қорин,
Нафи бўлмас дори-дармонлар барин.

ҲИКОЯТ

Восит шаҳрида сўфийлар бир баққолдан бир неча дирҳам қарздор бўлиб қолган эдилар. Баққол ҳар куни пулини қистаб, оғзига келган сўзни қайтармай уларни ҳақорат қиларди. Сўфийлар унинг маломатидан қаттиқ изтироб чекардилару, лекин чидашдан бўлак чоралари йўқ эди. Улар орасидаги бир донишманд деди: «Баққолга дирҳам ваъда қилгандан, нафсга таом ваъда қилиш осонроқ».

Агар бўлса дарвозабон жафоси,
У неъматдан узок бўлган яхшироқ
Қассобларнинг хунук талабларидан
Гўштга етоямасдан ўлган яхшироқ

ҲИКОЯТ

Бир диловар йигит татарлар билан бўлган жангда оғир ярадор бўлди. Бир одам унга: «Фалон савдогарда шифобахш дори бор, сўрагин, балки берар», деди. Дейдиларки, ўша савдогар ўзининг бахиллиги билан машҳур эди.

Бўлса дастурхонида нон ўрнида гар офтоб,
Рўшинолик кўрмас эрди то киёмат ҳеч киши.

Диловар йигит деди: «Дори сўрасам, ё берар, ё бермас, берган тақдирда ҳам даво бўлиш-бўлмаслиги маълум эмас.

Хулосан калом, ундап дори сўраш – захри котил сўраш билан баробардир».

Аччиқ ковул олиб есанг хуштабиат кишидан,
Ширинроқдир бадфеълнинг шакари, кишмишидан.

Хукамолар демишлар: «Агарда обрўни олиб, оби хаёт сотсалар, оқил одам уни олмайди, чунки миннат билан тирик юргандан иззат билан ўлмок аъло».

Жирканчдир хор бўлиб топилган овқат,
Қозон тўлар, аммо ор билан фақат

ҲИКОЯТ

Олимлардан бирининг бола-чақаси кўп эди-ю, топиш-тутиши оз эди. Ўзига мухлис бўлган бир мансабдорга аҳволини сўзлади. Мансабдор унинг шикоятини эшитиб, кош-қовоғини солди, олим одамнинг тамаланиши унга жирканч кўринди.

Бахтсизликда қовоқ уйиб кирма дўстинг ёнига,
Талх айлама дўстингни ҳам роҳату ишратини
Бирор хожат бўлганда ҳам очиқ чехра, хандон кир,
Хожатингни чиқаргучин бузмай кайфиятини

Дейдиларки, мансабдор олимнинг маошини бир оз оширди-ю, лекин яхлосини анча камайтирди. Олим бир неча кундан кейин мансабдорнинг одатдаги дўстона муомаласидан асар кўрмай, деди:

Ноним ошди, обрў камайди, бироқ,
Хорликдан кўра йўқчилиги яхшироқ

ҲИКОЯТ

Бир дарвеш бир нарсага жуда мухтож бўлиб қолди. Бир одам унга: «Фалон кишининг мол-давлати ниҳоятда кўп. Агар эҳтиёжингдан хабар топса, албатта сенга ёрдам

беради», деди. «Ахир, мен у одамни танитайман-ку», деди дарвеш. «Мен сени таништириб қўяман», деб дарвешнинг қўлидан етаклаб, бойнинг уйига бошлаб борди. Дарвеш лабини чўччайтириб, кибр билан керилиб ўтирган одамни кўриб, оркасига қайтди. Бошлаб келган киши деди: «Бу нима қилганинг?» Дарвеш жавоб берди: «Унинг бахшишини кибр билан ўтиришига бағишладим».

Агар бўлса ковок уйган, бадбуруш,
Кайфинг бузар, ҳеч айтма хожатингни
Бориб айт истагинг хушрў кишига,
Топарсан чехрасидан рохатингни.

ҲИКОЯТ

Ҳотами Тоийдан: «Ўзимдан кўра сахийроқ бирор одамни ҳеч кўрганмисан, ёхуд эшитганмисан?» деб сўрадилар. Ҳотами Тоий жавоб берди: «Ҳа, кўрганман, бир кун араб амирларини зиёфат қилиш учун қирқ туя сўйгандим. Иттифоқо бир зарурат билан сахрога чиқишимга тўғри келди. У ерда цўп-чумак териб дасталаётган ўтинчини кўрдим. Мен унга дедим: «Нечун Ҳотамнинг уйига бормаисан, ахир, ҳозир бир талай одам унинг зиёфат дастурхони атрофида». У, деди:

Ўз меҳнатидан нон еган киши
Ҳотам миннатидан озод ёз-киши.

Ҳотам деди: «Ана шу ўтинчини мен ўзимдан кўра саховатлироқ деб билдим».

ҲИКОЯТ

Басра гавҳарфурушлари орасида бир бадавий (саҳройи) арабни кўрдим. У шундай ҳикоя қиларди: «Бир куни саҳрода адашиб қолдим. Ейишга ҳеч қандай овқатим йўқ эди. Ўлишимга кўзим етди. Шу маҳал бир ҳамён топиб олдим: ичи тўла марварид эди. Мен уни қовурмоч деб ўйлаб, жуда

қувониб кетдим. Ўша пайтдаги севинчим ҳали-хали эсимдан
чикмайди. Кейин ҳамёндаги нарса марварид бўлиб чикди,
шу қадар хафа бўлдимки, у аянчли аҳволимни бир умрга
унутмайман».

Қурук, кум изғиган чўл-биёбонда,
Ташнанинг оғзига садаф ёки дур,
Очликдан йиқилган кимса белида
Сополакми ёки олтин, барибир.

ҲИКОЯТ

Шувга ўхшаш, бир кенг саҳрода бир мусофир йўлини
йўқотиб қўйди, озуқаси тугаб, тинка-мадори қуриди. Белига
туғиб олган бир неча дирхам пулидан бўлак ҳеч нимаси
йўқ эди. У қанчалик жаҳду жадал қилиб ахтармасин, йўл
тополмади, кейин очлик ва ташналикдан қаттиқ азоб чекиб,
ҳалок бўлди. Ўша жойдан ўтиб бораётган бир жамоа келиб
кўрсаларки, мусофир дирхамларни олдига қўйиб, тупрокка
қуйидаги сўзларни ёзиб қолдирибди:

«Ҳамени соф тилла тўла бўлса ҳам,
Оч киши саҳрода қўёлмас кадам
Биёбонда қолган оч бечорага
Кумушдан яхшидир қайнаган шолғам».

ҲИКОЯТ

Мен ҳеч маҳал давр жабр-жафосию фалакнинг каж-
рафторлигидан шикоят қилмаган эдим, лекин бир марта
нолидим. Ўшанда оёқ яланг қолган эдим ва кафш сотиб
олишга қодир эмасдим. Қаттиқ ўксиниб, Куфа шаҳридаги
жомеъ масжидига кирганимда, оёқсиз бир одамга кўзим
тушди. Шунда шукур қилиб, кафшсизлигимга сабр этдим.

Қоврилган қуш қадри тўқлар олдида
Дастурхонда пиёз, кашнич, ўтдан кам
Оч олдида ўтар товук ўрнига
Қурук сувда қайнаб пишган бир шолғам.

ХИКОЯТ

Бир савдогарни кўрдим, юз эллик туя моли, қирқта кул ва хизматкори бор эди. Бир куни кечаси Кеш оролида у мени ўз хужрасига олиб кирди-да, кечаси билан бўлар-бўлмас гапларни гапириб чикди: «Фалон омборим Туркистонда, фалон молим Ҳиндистонда, манави, фалон ернинг васикаси ва фалон жойдаги молларимга фалончи кафил». Гоҳ дерди: «Искандарияга бормоқчиман, у ернинг ҳавоси менга ёкиб қолган». Яна дерди: «Мағриб денгизи жуда нотинч! Эй Саъдий, олдимда яна бир сафар бор, агар ўша сафарга ҳам эсон-омон бориб келсам, қолган умримни бир гўшада ўтириб осойишта ўтказаман».

Мен: «У қандай сафар экан?» деб сўрадим. Савдогар жавоб берди: «Эрондан Хитойга гугурт олиб бораман, чунки у ерда гугурт қиммат эмиш. Хитойдан чинни қосаларни Румга элтаман. Рум ипак-шоҳиларини Ҳиндистонга олиб бораман, ҳинд пўлатларини Ҳалабга олиб келаман ва Ҳалаб шишаларини Яманга олиб бораман. Ямanning оқ матоларини Эронга элтиб сотаман. Шундан кейин савдогарликни тарк этиб, бир дўқончада ўтираман». Шу тахлитда у ўзининг хом хаёлларини гапиравериш, охири ҳориб, гапиришга мадори қолмади.

Кейин менга деди: «Саъдий, энди сен ҳам кўрганнинг ёки эшитганларингдан бирор нарса айтиб бер!» Мен дедим:

Эшитдингми, узоқ
Гўрда бир савдогар,
Ўлаётиб, оддан тушиб, бир сўз демиш:
«Кўз оч экан, ё қаноат билан тўяр,
Ёки мазор тупроғисиз тўлмас эмиш».

ХИКОЯТ

Бир бой ҳақида эшитдим, Ҳотами Тоний саҳийликда қандай донг таратган бўлса, бу бой ҳам баҳилликда шундай ном чиқарган эди. У сиртини дунё моли билан безаган, лекин қалбига баҳиллик шу қадар мустаҳкам уя қурган эдики, на Абу Хурайранинг мушугига бир лукма гўшт берар

ва на «Асҳоби қаҳф»нинг итига бирорта суяк ташларди.
Узун сўзнинг қисқаси, ҳеч кимса унинг эшигини очик ва
дастурхонини ёзиқ ҳолда кўрмаган эди.

Камбағалдан таомининг исин ҳам тутар йироқ,
У нон еган дастурхондан қуш тополмас бир уяқ

Эшитдимки, ўша киши кунлардан бир кун Магриб
денгизи орқали Мисрга сафарга чиқди, муддаоси давлатини
янада зиёда қилиш эди... Қаршидан шамол эса бошлади.

Дил на қилсин паст табиат бўлса тан,
Ҳар маҳал эсмас шамол хоҳиш билан

Дуога кўл кўтариб, бекордан-бекорга дод-фарёд қила
бошлади...

Мухтож банда илтижода худога қўлин очар,
Тўқлигида қўлларини қўлтikka уриб қочар

Олтин-кумуш бўлса, едир барчага,
Ўзинг ҳам роҳат қил, еб-ичиб қолгин.

Сендан қолажақдир бу иморатлар,
Фиштар бўлганда ҳам кумуш ё олтин

Дейдиларки, Мисрда қариндошлари бор эди, ундан
қолган моллар ўшаларни бадавлат қилди, улар эски
кийимларини унинг ўлимига йиртиб, мўйна ва харир
матолардан тикилган янги кийимлар кийдилар. Ўша ҳафта
мен бойнинг қариндошларидан бирига дуч келдим, у тулпор
отга минган бўлиб, ортида қул югуриб борарди.

Ўлган ягар тирилиб келса,
Уруғлари билан бўлса жам,
Оғир эди мерос қайтармоқ,
Қариндошин ўлиmidан ҳам

У билан эскидан ошна бўлганимиз учун этагидан тутиб,
дедим:

Е, эй хушбахт, ҳеч нима аямасдан,
Бадбахт ўлди йиққанини емасдан.

ҲИКОЯТ

Бир семиз аблаҳни кўрдим, эғнида башанг либос, остида тулпор от, бошига эса Миср шохисидан салла ўраган эди. Биров менга деди: «Саъдий, бу бефаҳм хайвоннинг эғнидаги гулдор шоҳи либосга нима дейсан?»

Мен шундай жавоб бердим: «Олтин суви билан ёзилган хувук хатдир».

Яхши хулк минг яхши либосдин аъло,
Одамга ўхшамас, бу хайвон асло.
Магарким, демасанг тўпу салласин,
Синаб кўр борлигин: тан, қалб, калласин,
Ҳеч ҳалол жойи йўк конидан ўзга.

ҲИКОЯТ

Бир ўғри гадога деди: «Қора чақа учун ҳар бир ҳасисга қўл чўзишга уялмайсанми?»

Бир қора чақага чўзилса агар кўлим,
Бир ярим тангага қесилгани яхши.

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, бир полвон толесизликдан додга келиб, фақирликдан афтодаҳол бўлиб қолган эди. У отасининг хузурида шикоятга оғиз очиб: «Сафарга чикмоқчиман, зора кўлимнинг қуввати билан бахт этагидан тутиш насиб бўлар», деди.

Агар иш кўрсатмаса, бекордир фазлу хунар,
Уд оловга тушмаса, уйни қилмас муаттар.

Отаси деди: «Эй фарзанд, бу хом хаёлни миянгдан чиқар, қаваот беғни саломатлик этаги остида тут, зероки, доволар: «Давлатни саъйи ҳаракат билангина эмас, қийинчиликка бардош бериш билан ҳам қўлга киритса бўлади», деганлар.

Куч била тута билмас давлат этагин киши,
Кўр кўйса кошга ўсма, фойдасиздир бу иши

Полвон на кила билур, бахти агар бўлса йирок,
Кудратли кўлдан кўра, бахтнинг кўли яхшироқ

Ўғил деди: «Эй ота, сафарнинг фойдаси кўпдир: бахри дилинг очилади, фойда топасан, ажойиботларни кўрасан, ғаройиботларни эшитасан, шаҳарларни томоша қиласан, дўстлар билан суҳбатда бўласан, билим орттirasан, мол-мулку давлатингни кўпайтирасан, дўстларингни яқиндан таниб, тақдирни имтиҳон қиласан. Тариқат аҳли бундай дейдилар:

Дўкэну уйингдан чиқолмай бир он,
Харғиз, эй хом одам, бўлмадинг инсон
Чиқиб энди сен ҳам кезгил жаҳонни,
Бўшаб қолмасидан сендан бу жаҳон»

Отаси деди: «Эй фарзанд, сен айтганингдек, сафарнинг манфаати кўп ва лекин у беш тоифа одам учун махсусдир. Биринчидан, бадавлат, қулу чўрилари, энчил хизматкорлари бўлган савдогар учун, чунки у хар қуни бошқа бир шаҳарда, хар кеча бошқа бир ерда тунаб, хар онда бир сайргоҳда томоша қилиб, оламнинг неъматларидан баҳраманд бўлиб, роҳат-фароғатда яшайди.

Бадавлат ғарибмас тоғу чўлда ҳам,
Қайга борса қураб ётоғу чодир
Ўз қулбасида ҳам ғарибу забун
Орзуга етмаган бечора фақир

Иккинчидан, фасоҳат, камолот ҳамда ширинкўзлиги билан элни овзига қаратиб, иззат-икромга сазовор бўладиган олим учун.

Эрур олтин каби доно вужуди,
Қаерга борса толгай ҳурмат, иззат
Қоғоз пулдек эрур бойвачча нодон,
Қилишмас ўзга юртда қадр қиммат

Учинчидан, ошиқлар кўнглини ўзига мафтун этадиган сохибжамол дилбар учун, чунки улуглар деганлар: «Бир чимдим хусяу жамол бир дувё мулку молдан яхшироқдир! Гўзаллик дардманд кўнгилларнинг мархами-ю, кулф эшикларнинг калитидир. Табиийдирки, кишилар унинг суҳбатини орзуи диллари деб биладилар ва унга хизмат этмакни фахр ҳисоблайдилар».

Қаҳр бирла қувилса ҳам уйдан
Чиройлик кайга борса ҳурмати бор
Кўриб қуръонда бир товус патини,
Дедим: «Бу иззаат ортиқ сенга бисёр».
Деди: «Жим бўлки, ким эрса чиройлик,
Қаён борса, тўсилмас йўли зинҳор»

Тўртинчидан, Довуд янглиғ хушовозлиги билан сувни оқишдан, кушларни учишдан тўхтатишга кодир бўлган ашулачилар учун. Ўзининг шу фазилати билан кишилар кўнглини овлайди, фаросат аҳли унга ҳар қандай хизматни бажо келтиришга тайёр.

Сабух аҳли қуловига на хушдир
Майин ҳамда ҳазин овоз ғоят.

Гўзал юздин хуш овоз яхшироқдир,
У нафс озуқаси, бу дилга роҳат

Бешинчидан, кўл кучи билан рўзгорини тебратувчи, нон тамаида обрўсини тўкмайдиған хунармандлар учун. Булар ҳақида донишмандлар шундай деганлар:

Агар қосиб мусофирликка чиқса,
Қийинлик бетини кўрмайди асло
Кечин оч ухламоқка мажбур ўлғай,
Ғар ўз юртинда тахидан тушса подшо

Эй фарзанд, мен баён этиб ўтган бу сифатлар сафар асносида хотиржамликнинг сабаби ва хузур-халоватда яшашнинг манбаидир. Бу сифатлардан бебаҳра одам хом хаёл билан сафарга чиқса, кейин ҳеч кимса унинг дому дарагини эшитмайди».

Адоватля қарар қимга бу фалак,
Не истаса, шунинг аксин кўради.
Қабулар бенасиб бўлса инидан,
Қазо уни тузоқ томон суради.

Ўғил деди: «Эй ота, ҳуқомолар сўзига қарши қандай
борайки, улар демишлар: «Кишининг ризқи рўзи азалдан
тайин этиб қўйилган бўлса ҳам, аммо уни қозонмоқ учун
одам бақадрихол саъйи ҳаракатда бўлмоғи шартдир. Гарчи
фалокат тақдирда ёзилган бўлса ҳам, лекин унинг келар
эшигини бекитмоқ чорасини ахтармоқ зарур».

Ризқ агар ҳар қимга келур бегумон,
Ақл дер: «Қидирғил уни сен ўзинг!»
Ҳеч киши ажалсиз ўлмайди, аммо —
Қим аждар оғзига уради ўзин?

Мен шундай жусса ва қулга эгаманки, қутурган филни
ағдаришга ва дарғазаб шер билан олишишга қодирман.
Хулласи қалом, яхшиси, сафарга чиқай, чунки ортиқ фақир-
ликда яшашга тобу тоқатим қолмади».

Одам агар ажраса ўз уйи, дидердан,
Ғам емағай ортиқ ул, тўрт тарафинда жойи
Бўлса бадавлат киши уйга кетар ҳар оқшом,
Қамбағал қайда қўнса шунда унинг саройи.

Шундай деди-ю, йигит отасидан оқ фотиҳа олди,
видолашиб сафарга чиқарқан, йўл-йўлақай ўз-ўзига дерди:

Хунар аҳли агар бебаҳт бўлса,
Қаён борса, киши билмайди номин.

У бир дарёнинг лабига етди. Дарё шу қадар шиддатли
эдики, катта-катта тошларни бир-бирига қарсиллатиб ура-
ди, бу гулдураган овоз бир фарсанг (етти-саккиз чақирим)
ерга эшитиларди.

Қўрқинч эди сув, ҳатто ҳавфлидир сув қушига,
Ози ҳам етар тегирмон тошининг оқишига.

Унинг кемага юкларини жойлаб, дарёдан ўтишга тайёрланаётган бир веча одамга кўзи тушди. Ночору ноиложликдан йигит садака сўраб, қўл очишга мажбур бўлди. Лекин ҳеч кимса унинг ёлвориш-илтижоларига кулоқ солмади, ёрдам бермади.

Пул бўлмаса қилмағил ҳеч кимга зўрлик,
Бўлса пулинг қолмағай зўрликка ҳожат.

Мурувватсиз кемачи истехзо билан кулиб, юз ўгириб, деди:

«Бўлмаса пул, куч билан ўтиб бўлмас дарёдан,
Ун мард кучидан кўра бир мард пули ярайди».

Кемачининг таънаю маломатидан йигитнинг вазаби жўшиб, ундан ўч олгиси келди. Лекин шу аснода кема йўлга тушди. Йигит кичкириб деди: «Агар рози бўлсанг, мана шу эғнимдаги либосимни берай!» Кемачи тамакорлик қилиб, кемасини қайтарди.

Ақлнинг кўзи ҳам тамаъдан боғлиқ,
Тамаъдан илингай домга қуш, балик

Йигит кемачининг соқолу ёқасидан тутиб, ўзига тортди-да, аямасдан дўппослашга бошлади. Кемачининг шериги ёрдам бергани келди, лекин у ҳам калтак еб, қочишга мажбур бўлди. Шундан сўнг маслаҳатлашиб, йигитни текинга олиб кетишдан бўлак чора топмадилар.

Зулм кўрсанг кийгил чидам этигин,
Юмшоклик ёпади уриш эшигин
Юмшок муомала, ширинсўз одам
Бир қил билан тартиб кетар филли ҳам
Юмшок бўлгил, юмшок ипакни хатто
Ўткир қиличлар ҳам кесолмас асло.

Бўлиб ўтган воқеа учун уэр сўрашиб, кемачилар йигитнинг оёғига йиқилдилар ва бошу кўзидан ўпиб, кемага миндирдилар-да, йўлга равона бўлдилар. Юнон

иморатларидан қолган бир устунга рост келдилар, устун сувдан чиқиб турарди. Шунда кемачи деди: «Кема тешилганга ўхшайди, ораларингизда бир доворак полвон одам кеманинг арқонидан ушлаб туриши керак, биз кемани тузатиб оламиз». Ўзининг мардлиги билан гурурланган йигит душманлар кўнглидаги интиқомни унутди ва ҳукамоларнинг ҳикматли сўзларини эсламади. Ҳукамолар: «Кимнинг кўнглига озор берган бўлсанг, ундан кейин юз маротаба уни хурсанд қилганинга ҳам яввалги қилган ёмонлигинг интиқомидан амил бўлма, чунки ўк жароҳати битади-ю, лекин кўнгил яраси битмайди», деганлар.

Бектош ўз ўртоғига деди хўп доно:
«Ғанимни ранжитибсан, бўлма бепарво»
Бепарво бўлмағил, дилниг бўлур танг,
Биров дилини сен танг қилган бўлсанг
Қалъа деворига тош отма бебош,
Девордан ҳам кўчар баъзан оғир тош

Йигит арқонни биллагига ўраб, устунга чиқиши биланок, кемачи арқонни тортиб олиб кемани ҳайдаб кетди. Шўрлик йигит хайрон бўлиб қолаверди. Йигит шу тахлитда сув ўртасида устунга ёпишганича икки кеча-ю икки кундуз қолиб кетди, учинчи кунни уйқу гирибонидан тутиб, сувга ағларди. Бир кечаю кундуздан кейин сув уни кирғокқа чиқариб ташлади. Шунда унинг жоғи бўғазга келиб қолган эди. Дарахтларнинг барги ва кўкатларнинг илдизини еб, таъинга бир оз қувват кирди. Шундан сўнг биёбонга кириб кетди. Узок вақт очлик ва ташналик азобини чекиб, бир қудук бошига етди. Қудук атрофини бир гуруҳ одамлар ўраб олган бўлиб, ҳар бири бир қора пул бериб сув ичмоқда эди. Йигитнинг бирон чақа пули йўқ эди, у илтимос қилди, ялиниб-ёлворди, лекин ҳеч кимнинг раҳми келмади, шунда у сувни зўр билан олмоқчи бўлди — элломмади. Одамлар устига ёпирилишиб, аямасдан уриб, мажруҳ қилдилар.

Пашша ёпирилса зўр филни енгар,
Салобатли, полвон жохилни енгар,
Чумоли бирлашса иттифок бўлиб,
Арслон терисин олажак шилиб

Йигит ночор колиб бир карвон ортидан йўлга тушди. Кечаси бир манзилга етиб бордиларки, у ерда хар лахзада қароқчиларнинг хужум хавфи бор эди. У ерда ваҳимадан карвон аҳлининг вужудига қалтирок туриб, хавфдан ўлар ҳолатга етди. Йигит уларга деди: «Қўркманглар, мен борман, бир ўзим эллик қароқчига бас келаман, бошқа ёшлар ҳам кўмаклашадилар!» У шундай дегач карвон аҳли дадиллашди, у билан ҳамроҳ бўлганларига қувониб, уни егулик ва ичкилик билан таъмин этдилар. Йигитнинг иштаҳаси очилиб, сабру қаноати кўлидан кетди. Улар берган овқатни очкўзлик билан еб, устидан тўйиб сув ичиб нафсини кондирди-да, уйкуга кетди. Карвонлар орасида кўпни кўрган бир мўйсафид бор эди, у деди: «Эй дўстлар, мен қароқчилардан кўра кўпроқ сизларнинг ана шу пойлоқчиларингиздан кўрқаман. Шундай бир накл бор: бир араб бир неча дирхам пул тўплаган эди. У ўғрилардан кўрқканидан кечаси уйида ёлғиз ёта олмасди, шунинг учун юрагимга далда бўлсин деб дўстларидан бирини уйига айтиб келиб ётадиган бўлди. Дўсти бир неча кун бирга тургандан сўнг пулларнинг қаерда эканидан хабар топди ва уларни ўғирлаб, шаҳардан кочди. Эртаси куни халойиқ арабнинг кўзида ёш ва киссасини бўш кўриб, сўрадилар: «Ҳа, ахвол қалай? Пулларингни ўғирлар ўғирлаб кетдиларми?» Араб жавобида деди: «Йўқ, худо номига қасамки, пойлоқчи ўғирлаб кетди!»

Билдимки, олати захар сочмоқдир,
Илондан бўлмадим бир он хотиржам.
Ўзни дўст кўрсатган душман тишласа,
Унинг тиш захрига топилмас малҳам.

Ким билади, балки бу йигит қароқчиларнинг биридир, кулай фурсат топиб карвон тўғрисида шерикларига хабар бермоқчидир. Энди маслаҳат шуки, у уйкуда эканида йўлга тушайлик».

Карвондаги ёшларга мўйсафиднинг гапи маъқул бўлди, улар полвондан ваҳимага тушиб, дарҳол юқларини танғиб, йўлга чикдилар. Йигит эртасига офтоб ёйилиб кетганда

уйғонди, карвондан ному нишон йўқ эди. Шўрлик қанча югуриб-елиб ахтарса ҳам йўл топа олмади, очлик ва ташналикдан муккасидан тушиб ётди-да, ўлимга рози бўлиб, ўз-ўзига деди:

«Мусофирга дағаллик кўргазур тик,
Ўзи ҳеч кўрмаган бўлса ғариблик»

Йигит шу сўзларни айтаётганда, овнинг кетидан қувиб, лашкаридан ажралган бир шаҳзода унинг ёнига келиб қолди. Шаҳзода йигитга диққат билан бокиб, сиртки киёфасини покиза, аҳволини эса, паришон кўрди. Шаҳзода йигитдан сўради: «Қаерликсан ва қандай қилиб бу жойларга келиб қолдинг?»

Йигит ўз саргузаштининг айрим қисмини шаҳзодага ҳикоя қилиб берди. Унинг аҳволига шаҳзоданинг раҳми келди. Унга кийим-бош ва озик-овқат инъом қилиб, бир зътимодли одамни ёнига қўшиб ўз шаҳрига қайтариб юборди.

Отаси уни кўриб ниҳоятда хурсанд бўлди, омон-эсон қайтгани учун худога ҳамду санолар айтди. Кечқурун йигит бошидан ўтган воқеаларни: кемачининг золимлиги, қудук бошида кечирган машаққатлари ва саҳрода карвон аҳлининг хиёнатини отасига бирма-бир ҳикоя қилиб берди. Отаси деди: «Эй ўғлим, кетаётганингда мен сенга факирларнинг шижоат қўллари боғланган, паҳлавонлик беллари синдирилган, демабмидим?»

Пулсиз ул сипохи ажаб сўз демини,
Ботмон кучдан мошдек зар яхши эмини

Ўғли деди: «Эй ота, ҳар нима бўлганида ҳам меҳнат қилмасдан зар-зевар топмайсан, ҳаётингни хатар остига қўймагунча душман устидан зафар топмайсан, уруғ сочмасанг, ҳосил ўрмайсан. Кўрмаяпсанми, озгина заҳмат чекканям эвазига қандай фароғат топдим, жиндай нишга бардош берганим учун қанча асал олиб келдим».

Ризкиндан ортикни еб бўлмаса ҳам,
Талабда бўлмағил дангаса, беғам

Фаввос наханг оғзин ўйласа агар,
Кўлга киритолмас ҳеч дурру гавхар

Тегирмоннинг остки тоши ҳаракатсиз бўлгани сабабли
ҳамиша оғир юк остидадир.

Шер нима овлай олар токи инидан чикмай,
Чангалига не тушар ерда «тса қарчиғай»

Ов қилмоқни истасанг ўз ўйингдан чикмаёк,
Ўргимчак оёғидек нозик бўлар кўл-оёқ

Отаси деди: «Эй фарзанд, бу сафар фалак сенга кўмак
этиб, бахтинг кулиб боқибди. Давлатманд бир одам дуч
келиб, саховат кўрсатиб, сенга раҳму шафқат этибди. Бу
жуда ҳам камдан-кам содир бўладиган ҳодисадир. Бундай
тасодифларга умид боғлаб бўлмайди. Бундан буён хушёр
бўл, бунданки хомтама бўлма!»

Илвосин келтирмас овчи ҳам ҳар кун,
Бир кун йўлбарс йиртиб ташлаши мумкин

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, форс подшоҳларидан бирининг қимматбаҳо
қошли узуги бор экан. Бир куни подшоҳ ўзига яқин киши-
лардан бир нечасини олиб Шероз шаҳридан Мусаллода
сайр этгани чиқибди-да, узугини Азуд гунбазига ўрнатишни
буюрибди ва қимки ўқини узукнинг халқасидан ўтказса, узук
ўша одамники бўлади, деб шарт қўйибди. Иттифоқо, подшоҳ
саройидаги тўрт юз мерган камонандозларнинг ўқлари хато
кетибди. Тасодифан, рабобнинг томида дуч келган томонга
қараб камон отиб ўйнаб юрган боланинг ўқини шамол
учириб бориб, узукнинг халқасидан ўтказибди. Подшоҳ
унга талай вазу неъмат, либослар берибди ва узукни ҳам
ҳадя қилибди. Бола шу ондаёқ камон ва ўқларини ёқиб
юборибди. Одамлар ундан: «Бу нима қилганинг?» деб
сўрашибди. «Дастлабки қозонган шуҳратим ўзимда қолсин
учув шундай қилдим», деб жавоб берибди бола.

Гоҳида равшанфикр донолардан ҳам
Чикмаслиги мумкин дурустроқ тадбир.
Гоҳида ақлсиз гўдак бир бола
Янглишиб, нишонга ўк урар моҳир.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир дарвеш бир форда яшаб, эшигини жаҳон халқи юзига бекитган эди ва унинг ҳиммати олдида подшоҳлар ва давлатмандлар ҳеч қандай ҳурмат ва шавкатга эга эмас эдилар.

Тиланчилик эшигини очса ҳар киши,
То умри битгунча бўлади муҳтож.
Тамаъсизлар боши ҳеч эгилмайди,
Хирсингдан кечгилу бошинга қўй тож.

Уша томон подшоҳларидан бири хабар юбордики, азияларнинг марҳаматидан умидвормиз, бугун бизда меҳмон бўлиб, нону намакни баҳам кўргайсиз. Шайх ризолик билдирди, чунки таклифни қабул этмак суннатдир. Эртаси кун подшоҳ дарвешнинг қорига бориб, қасрига таклиф этиб, азият чектиргани учун уар сўради. Дарвеш подшоҳни кўргач, ўрнидан туриб, уни бағрига босди, миннатдорчилик билдириб мадҳ этмакка бошлади.

Подшоҳ кетганидан кейин мажлис аҳлидан бир киши дарвешдан сўради: «Бугунги подшоҳга кўрсатган илтифотингиз одатдан ташқари бўлди, илгари ҳеч бундай қилмас эдингиз, бунинг сабаби нима?» Дарвеш жавобида деди: «Эшитмаганмисанки, донишмандлар демишлар:

Кимнинг дастурхонидан нон сяр эсанг,
Бўлмас хизматига ҳозир турмасанг.
Кулоқлар умр бўйи эшитмаса ҳам бўлғай,
На чилдирма овозин, на чангу, на танбур, най.
Кўз тияди ўзини кўрмаса боғ-бўстонлар,
Димоғ чидар искамай гулу жамбул, райхонлар.
Бўлмаса ҳам ёстиқлар ичи тўла момик пар.

Тош қўйиб бош остига уйкуга тўйса бўлар,
Бўлмаса кучоғингда ёстикдош бир нозанин,
Тиззанг кучиб уйкуда билмайсан тун ўтганин,
Аммо бу хунари йўқ, ярамас қорин кургур,
Сабр нима сезмайди, чидам нима билмайдир».

ТўРТИНЧИ БОБ

СУКУТ ҚИЛИШНИНГ ФОЙДАЛАРИ БЛЁНИ

ҲИКОЯТ

Дўстларимдан бирига дедим: «Галиришдан ўзимни тийишимнинг сабаби шуки, кўпинча гапнинг яхши ва ёмон томонлари бўлади, душманларнинг кўзи эса, ёмондан бошқа нарсага тушмайди». Дўстим деди: «Яхшини пайкамаган душман — дуруст».

Яхшилар ёнидан ўтмас ҳеч қачон,
Душмани тақимай анга бир бўхтон.

Хунардин катта айб йўқдир адоват кўзига ҳар дам,
Узи гул бўлса ҳам душман кўзинда бир тикан Саъдий.

Жаҳон равшанлигининг чашмасидир офтобу нур
Вале кўршабпаракнинг кўзлари ундан ҳамиша кўр.

ҲИКОЯТ

Бир савдогар минг динор (тилла) зарар кўрди ва ўғлига деди: «Бу ҳақда ҳеч кимсага лом-мим деб оғиз очмагин». Ўғли деди: «Эй ота, сиз айтма дер экансиз, ҳеч кимсага айтмайман. Лекин хоҳиш этар эдимки, буни махфий тутишнинг сабаби нима эканини айтиб берсангиз». Ота деди: «Сабаби шуки, мусибат икки ҳисса бўлмасин: бири сармоянинг кетиши, иккинчиси эса, қўни-қўшнларнинг маломат этиши».

Душманга аламинг сўзлама асло,
Кувониб демасин «Алхамдулилло!»

ҲИКОЯТ

Бир доно йигит илм-фанда ягона бўлиб, табиатан кўп гапиришни ёқтирмагани учун олимлар даврасида чурқ этиб оғиз очмас эди.

Бир кун отаси унга деди: «Ўғлим, сен ҳам билганларингдан гапирсанг-чи!» Ўғил жавобида деди: «Билмаганларимдан савол қилишса, уялиб қоламан, деб кўркаман!»

Эшитмаганмисан, этик наълига
Бир сўфий бир неча мих урар экан
Бир сипохий келиб енгидан судраб
«Отимни тақалаб берасан!» деган

Сўз демасанг сенда кимнинг иши бор,
Дедингми, далил айт, исботла такрор

ҲИКОЯТ

Жолинус ҳаким бир жоҳил одам бир донишманднинг ёқасидан бўғиб турганини кўрди. У деди: «Агар бу одам донишманд бўлганида эди, унинг иши жоҳил билан бу даражага етмаган бўларди!»

Қилишмас икки оқил жангу жанжал,
Пучак бошни ақллик босса ҳар гал
Жаҳолат бирла нодон сўзлагай ҳам,
Ақллик лутф ила қилгай дилин ром
Узишмас икки оқил қилни ҳам гар,
Бири саркаш, бири сулҳ изласалар
Туришса икки жоҳил можарода,
Узарлар бўлса занжир ҳам арода.
Бир оқилни бир аҳмоқ сўқди, ул дам
Деди оқил анга: «Эй яхши одам,
Сен айтгандан баттарроқман, билурман,
Менинг айбимни мендек билмагайсан»

ҲИКОЯТ

Саҳбони Воилни фасоҳатда тенги йўк деб ҳисоблар эдилар, чунки у бир мажлисда бир йил давомида сўзласа ҳам бир ишлатган сўзини такрорламасди. Бир фикрни иккинчи марта айтишга мажбур бўлган тақдирда ҳам бошқа иборалар билан ифода этарди. Бу сарой аъёнларига хос хусусиятлардан биридир.

Сўзинг гарчи дилкаш ва ширин бўлур,
Мукофоти тасдиқу таҳсин бўлур.
Бир айтдингми, айтма уни ўзга дам,
Тўйиб бир едингми, етар, ҳолва ҳам

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, донишмандлардан бири дер экан: «Биров гапини тугатмасидан бурун гапга аралашадиган кишидан кўра ортиқроқ ўз нодонлигини ошкор қиладиган одам бўлмайди».

Эй оқил, сўзининг ҳам бош-оёғи бор,
Ўзга сўзга сўзинг кистирма, зинҳор.
Ақлу хуш эгаси тadbирли инсон
Сўз бошлар суҳбатдош жим бўлган замон

ҲИКОЯТ

Султон Махмуднинг кулларидан бир нечаси Ҳасан Маймандийдан: «Султон бугун сен билан қайси масала ҳақида кенгашиди?» деб сўрадилар. Ҳасан Маймандий деди: «Бу масала сизлар учун ҳам сир бўлиб қолмайди!» Улар дедиларки: «Султон сенга айтадиган гапларини биз кабиларга айтмайди!» Ҳасан Маймандий деди: «Сирини бошқаларга очмаслигимга Султоннинг имони комил бўлгани учун менга айтади, бас, шундай экан, мендан нега сўрайсизлар!»

Барча билганин демас фаросат аҳли хар он,
Подшоҳлар сирини деб, бошдан айрилиш осон.

ХИКОЯТ

Бир шоир ўғрилар бошлиғи олдига бориб, унга мадхия ўқиди. Ўғрилар бошлиғи шоирнинг кийим-бошини ечиб олиб, қишлоқда қувғин қилишни буюрди. Шўрлик шоир изғирин совукда яланғоч кетди. Ули қишлоқ итлари талади, у итларни қувлаш учун тош олмокчи бўлди, ер музлаган эди, тошни кўчиролмади. Шунда шоир деди: «Булар қандай ҳаромзода одамларки, итларни ечиб, тошларни боғлаб қўйибдилар!»

Ўғрилар бошлиғи даричадан қараб турган эди, бу воқеани кўрди ва шоирнинг гапини эшитиб кулди-да: «Эй доно, тила тилагингни!» деди. Шоир шундай жавоб берди: «Агар илтифот этмокчи бўлсанг, ўз либосимни қайтариб бер».

Бошқалар хайрига умидвор банд,
Сендан умид йўғу қилма шарманда

Ўғри сардори унга раҳм қилиб, энгил-бошини қайтарди, яна бир пўстин билан бир неча дирхам пул ҳам қўшиб берди.

ХИКОЯТ

Бир мунажжим уйига келиб, хотипининг бегона бир эркак билан ўтирганини кўрди. Мунажжим ҳалиги одамни таҳқирлашга, сўкишга бошлади, жанжал-сурон кўтарилди. Бу воқеанинг гувоҳи бўлган бир донишманд деди:

«Ўз уйингдагини билолмай, зинҳор,
Қайдан билдинг фалак авжида не бор?»

ХИКОЯТ

Овози хунук бир хатиб ўзини жуда хушовоз деб ҳисоблар ва бўлар-бўлмаста овозини баралла қўйиб қичқираверар эди...

Қишлоқ аҳли бу азобга чидар, лекин балавд мартабасидан чўчиб, уни хафа қилишга юраклари дов бермасди. Кунлардан бир куни ўша юртда яшовчи, маъкур хатибга пинҳоний адовати бўлган бошқа бир хатиб уни кўргани келди. Учрашган вақтда келган хатиб деди: «Сени тушимда кўрдим, яхшиликка ёйилсин!» «Нима кўрдинг?» деб сўради ёқимсиз овозли хатиб. «Тушимда кўрсам, сенинг овозинг ниҳоятда ёқимли эмиш, одамлар хонишянгни эшитиб хузур қилишаётганмиш!» Хатиб андак ўйлаб тургач, деди: «Сен жуда яхши туш кўрибсан, чунки менинг нуқсонимни кўрсатиб бердинг, овозим ёқимсиз экани ва халойиқ менинг бакириб кироат қилишимдан азоб чеккани аён бўлди, тавба қилдим, энди хутба ўқисам ҳам паст овозда ўқийман».

Ханграр эрса Абулхатиб Фаворис,
Истахрни бузар овози олис.

* * *

Дўстлар суҳбатидан дилим сиқилди,
Ёмон феълимни ҳам яхши деюрлар.

Айбимни хунару камол деб англаб,
Тиканимни гулу суман билурлар.

Ох, қайда у, хаёни билмаган ёв,
Айбими ўзимга фан қилурлар.

ҲИКОЯТ

Бир одам Саяжар масжидида савоб учун муаззинлик қилар, лекин азонни шу қадар бемаза айтардики, эшитганлар кўнгли беҳузур бўларди. Масжиднинг эгаси одил, очикчеҳра бир амир бўлиб, каттиқ сўз айтиб, муаззинни хафа қилишни истамасди. Амир муаззинга деди: «Эй йўғит, бу масжиднинг аввалдан азон айтиб келган муаззинлари бор, мен уларнинг ҳаммасига беш динордан ойлик белгилаганман, агар сен бошқа ёққа кетишга ваъда берсанг, сенга ўн динор тўлар эдим!»

Улар шундай келишишди, муаззин жўнаб кетди. Орадан сал вақт ўтгандан кейин муаззиннинг йўли амир томонига

тушиб, у билан учрашиб деди: «Эй хукмдор, ўн динор эвазига мели масжиддан жўнатиб, менинг хақкимга инсофсизлик қилибсан. Чунки менинг ҳозирги борган масжидимда бошқа жойга кетсанг, йигирма динор берамиз, деб ваъда қилишяпти-ю, мен рози бўлмаяпман». Амир хаҳолаб кулиб юборди-да, деди: «Зинҳор рози бўлма, улар эллик динор беришга ҳам рози бўлишади».

Киши теша бирла харсанг тошдан лой тарашлаб ололмас,
Аммо сенинг кўлол овозинг дилни тарашлару бас.

ҲИКОЯТ

Овози ёкимсиз бир одам шанғиллаб қуръон ўқирди. Унинг ёнидан ўтиб бораётган бир соҳибдил ундан: «Сен ойига қанча маош оласан?» деб сўради. «Ҳеч нима», деб жавоб берди қуръон ўқиётган одам. Соҳибдил деди: «Ундай бўлса, нега ўзингни шунчалик кийнайсан?» «Худо йўлига ўқияпман». Соҳибдил деди: «Худо йўлига ўқима!»

Шул йўсунда ўқир эсанг қуръонни ҳам,
Муслмонлик равнақиға бергинг барҳам.

БЕШИНЧИ БОБ

ИШҚ ВА ЕШЛИК БАЁНИ

ҲИКОЯТ

Ҳасан Маймандийдан сўрадилар: «Султон Махмуднинг ҳар бири жаҳоннинг зийнати бўла оладиган қанчадан-қанча соҳибжамол қуллари бўлгани ҳолда нима учун у ҳаммадан кўпроқ Аёзни яхши кўради, ваҳолонки Аёз унчалик ҳусидор ҳам эмас?» Ҳасан Маймандий деди: «Кўнгилга марғуб бўлган кўзга ҳам маҳбуб бўлади».

Агар бўлса кимнинг муриди султон,
Ёмони ҳам яхши бўлур бегумон.

Кимни подшо тутса ўзидан йирок,
Хатто хонадони қилади мазок.

Инкор кузи-ла қараган кишига
Юсуфнинг юзи кўринар хунук
Агар муҳаббат-ла қараса девга,
Дев кўринар фариштадек туп-тузук.

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, бир бойнинг чиройли бир кули бўлиб, бой унга муҳаббат ва иштиёқ назари билан қарар эди. Бир кун бой дўстларидан бирига деди: «Эвоҳ, шундай хусну жамол ва қадли камолга эга бўлган бу қулимнинг тили узун бўлмаса, айни муддао бўларди!»

Дўсти деди: «Эй биродар, агар муҳаббат изҳор этган бўлсанг, ортик ундан хизмат умид қилма, зероки, ошиқ-маъшўқлик орага киргач, ҳокимлик ва тобелик деган туншунчалар орадан кўтарилади».

Парирухсор кули бирлан хўжаси
Ўйин-қулги қилиб, бўлишса хандон,
Ажабмас, хўжадек буюрса кули,
Хўжаси кўтарса нозин бегумон
Ғулом сув ташисин ва куёлсин ғишт,
Нозанин бўлмасин ўқталгучи мушт

ҲИКОЯТ

Бир кун бир тақводор кишини кўрдим, у муҳаббат ўтида ўртанарди, на кўнглида сабр-тоқати ва на сўз айтарга қуввати бор эди. У жуда кўп таъна-маломат эшитар, азият чекарди-ю, лекин ишқибозликни тарк этмай, дерди:

«Чиқармасман этагинг ҳеч қўлимдан,
Агар ўткир тиг урсанг чиқмас оҳим
Агар қочсам яна сенга келурман,
Менинг йўқ сендин ўзга пушт-панохим»

Бир кун уни маломат қилиб ледим: «Нозик ақлингга нима бўлдики, ҳайвоний нафсинг унлан устун келибди?» У бир оз ўйлаб, деди:

«Қайга келмиш ишқ султони магар,
Колмагай такво кулининг қуввати
Пок яшай олсин у бечора нечук
Лойга ботган бўлса юз-кўз суврати».

ҲИКОЯТ

Ёдимда, бир кеча севикли дилбарим эшикдан кириб келди. Мен шундай жадаллик билан ўрнимдан ирғиб турдимки, беихтиёр енгим билан шамни ўчирдим:

Кўринмоқ бўлдимۇ менга қаро тунни қувар чехра,
Илошиб колдим, нечук келди менга бу бахт, саодат ҳам

Ёрим ўтиргач, итоб қилиб деди: «Мени кўришинг билан чироқий ўчирганингнинг маъноси нима?» Мен дедим: «Бунда икки маъно бор: биринчидан, сени кўрлиму куёш чиқди, деб ўйладим, иккинчидан, шундай бир шеър хаёлимга келди:

Гар бегона келса шаминг снига,
Соя қилса ўлдир ундай одамни
Лаби ширин, шакарханда ёр келса,
Енгинг билан шу он ўчиргил шамни».

ҲИКОЯТ

Бир одам узок вақтдан бери кўрмаган дўстига деди: «Қаёқларда юрибсан, сели кўринга муштоқман!» Дўсти жавобда деди: «Дўстнинг дийдорига муштоқ бўлиш — унинг суҳбатидан зерикишдан яхшироқдир».

Мунча кеч келибсан кайфим боиси
Кўлдан тез чиқмагай этагинг учи
Маъшук висоли бўларкан йирок,
Лозим дийдорига яхшироқ тўймоқ

Маъшуқа хамроҳлари билан бирга келса, у жафо қилгани келгандир, зероки, висол рашк ва зиддиятдан холи бўлмайди:

Зиёратимга келсанг, агар ўртоғинг билан
Сулҳ истаб келсанг ҳам жанжал кўзгайсан.

Оз қолдиким, гашлик мени хароб этмади,
Бир зумгина ўлтирганда ёр билан ағёр,
Кулиб деди, Саъдий шамман анжуман аро,
Парвона гар куяр экан нима ишим бор?

ҲИКОЯТ

Эсимда бор, бир вақтларда бир дўстим билан бамисоли бир данак ичидаги ялакат мағиздай яшар эдик. Иттифоқо, орамизга ҳижрон тушди, дўстим бошқа бир юртга кетадиган бўлиб қолди. Орадан бир қанча вақт ўтгандан кейин қайтиб, мендан шикоятланиб деди: «Орадан шунча вақт ўтди-ю, менга бирорта ҳам хабарчи юбормадинг!» Мен унга дедим: «Хабарчининг кўзи сенинг жамолинг нуридан равшанлашиб, ўзим эса маҳрум қолишимни раво кўрмадим!»

Қадим дўстим, кел сен менга ўз оғзингдан тавба берма,
Ўткир қилич кучи билан менга тавба бериб бўлмас,
Рашким келур бирор кимса жамолингга тўйиб бокса,
Яна айтай юзларингга боккан билан тўйиб бўлмас.

ҲИКОЯТ

Тўтини қарға билан бир қафасга қамадилар. Тўти қарғанинг ёқимсиз башарасини кўришдан додга келиб, ўз-ўзига дерди: «Бу қандай жирқанч қиёфа, қандай баднамо башара, нақадар ёқимсиз шаклу шамойил ва нақадар бесўнақай жасад? Кошки эди иккаламизнинг орамизда мағриб билан машриқча масофа бўлса-ю, сенинг тасқара башарангни кўриб бунчалик азоб чекмасам!

Ким эрта турибок бокса юзингга,
Унинг ёруғ куни бўлур мисли шом.

Сенга рафиқ лозим ўзингдек расво,
Аммо тополурми сендекни айём?»

Қизиғи шундаки, қарға ҳам тўти билан бирга яшашдан каттик азобланиб, афсус-надоматлар чекиб, тақдиридан шиква-ю шикоятлар қилиб дерди: «Нақадар бахти қаролик бу, толеим паст, фалак бевафо экан! Мевга муносибиа улки, бошқа бир қарға билан бирга боғнинг деворида савлат тўқиб юрсам!

Ринд билан порсо ўтирган макон
Порсога бўлур мисоли зиндон.

Не гуноҳим бор эканки, тақдир мени жазолаб, ўзига бино қўйган шундай аҳмоқ ва бемаъни, аблаҳ ва ножинс билан бирга банди-балога гирифтор қилиб қўйди?

Бўлса деворда унинг сурати,
У девор ёнига ҳеч ким келмагай
Агар унинг жойи жаннатда бўлса,
У жаннатни ҳеч ким орау қилмагай»

Бу масални шунинг учун келтирдимки, билиб қўйгайсан: олим жоҳилдан қандай вафратланса, жоҳил олимдан ҳам юз чандон ортиқроқ нафрат қилади.

Риндлар мажлисида ўтириб зоҳид,
Безовта бўларди сиқилиб обдон
Бир ринд деди: «Афтинг буруштира кўп,
Сен ҳам биз учун нордонсан, нордон

Жам бўлмиш гул, лола тўлмиш ҳар тараф,
Орада ёўдайган сен бир курук шох
Қордек чўкибсану яхдек қотибсан,
Совукдек ноҳушу шамолдек ноҳох.

ҲИКОЯТ

Бир дўстим бор эди. Биз у билан кўп йиллар давомида ҳамсафар бўлгандик, талай нону намакни баҳам кўргандик, орамизда мустаҳкам, самимий дўстлик вужудга келганди.

Куялардан бир куни у арзимайдиган манфаатни кўзлаб, кўнглимни қаттиқ ўкситиб қўйди, дўстлигимизга путур етди. Бирок шунга қарамай дилимиздаги муҳаббат иплари батамом узилиб кетмаган эди. Эшитдимки, бир куни бир мажлисда менинг қуйидаги:

Ярамга туз сепилгай халдан ортик,
Ширин кулгу билан кирса нигорим
Сахийлар енги теккандек гадога,
Кўлимга зулфи тегса шул мадорим,—

деган икки байтим ўқилганида, дўстларимдан бир нечаси бу шеърнинг маҳорат билан ёзилганига гувоҳлик беришибди ва менга таҳсин-офаринлар айтишибди, мактагувчилар орасида мазкур дўстим ҳам бор экан, у мени кўкларга кўтариб мактаб, аввалги дўстлик иплари узилганига пушаймонлар қилиб, ўз хатосига икром бўлибди. Унинг дўстлигимизни давом эттиришга толиб эканини англаб, қуйидаги байтларни юбордим ва орамизда яраш пайдо бўлди:

Меҳрсиялик билан кўйдинг жафога,
Орада йўқмиди ҳеч аҳду паймон
Сени деб бир йўла кечдим жаҳондин,
Сен эрсанг, юз ўгирдинг мендан, эй жон
Агар кайтсанг яраш бирла ёнимга,
Севимлироқ бўлурсан, кўз нигорон

ҲИКОЯТ

Бир кишининг гўзал ёш хотини ўлди, мункиллаб қолган қайнараси маҳр юзасидан унинг уйида яшаб қолди. У одам қайнарасининг вайсашидан жуда безор бўлган эди, лекин маҳрни толиб беришга дасти қисқалик қилгани сабабли, у билан бир ҳовлида яшашдан бўлак чораси йўқ эди. Бир кун бир печа ошна-оғайнилари уни кўргани келдилар. Улардан бири деди: «Азиз ёрингнинг фироқида аҳволинг нечук кечяпти?». У киши жавобида деди: «Қайнанамнинг башарасини кўриш менинг учув хотинямнинг дийдорини кўрмасликдан кўра оғирроқдир».

Гуллар тўқилди, тиконн қолди,
Хазина кетди ялони қолди
Кўзингни найза учиди кўрмоқ
Ёв дийдоридан мингбор яхшироқ
Кўрмаслик учун бир ёвни кўзинг,
Арзир ажрасанг минг дўстдан ўзинг.

ҲИКОЯТ

Бир дарвеш Ҳижозга кетаётган қарвонда бизга ҳамроҳ бўлди. Араб амирларидан бири сен ҳам шуни садақа қилгин, деб унинг қўлига юз динор тутқизди. Йўлда Хуфोजе қароқчилари қарвонга ҳужум қилиб, бор буду шудимизни қокмалаб олдилар. Савдогарлар дод-фарёд қилмоққа, беҳудага оламни бошларига кўтармоққа бошладилар.

*Хох фарёд айлаю хохи илтижо,
Қароқчи қайтариб бермагай асло.*

Пинагини бузмай, беларво ўтирган бирдан-бир одам бор эса, у ҳам бояги дарвеш эди. Мен дедим: «Қароқчилар сенинг динорларингни олиб кетмадиларми?» У деди: «Ҳа, олиб кетдилар, лекин мен ўша пуллар борида уларга унчалик боғлашиб қолмаган эдимки, қўлдан кетганида қайғуриб йивласам».

*Хар нарсага боғлама кўнгил,
Кўнгил узмоқ жуда ҳам мушқил.*

Мен дедим: «Сенинг айтган гапинг менинг аҳволимга мос келади, чунки ёшлигимда бир нозанини севардим, унга шу қадар ошиқи шайдо эдимки, жамоли кўзимнинг қибласи, висоли эса умримнинг сармояси эди.

*Фаришта осмонда хуснингга тенг келмаса, ҳеч бир
Одам фарзанди ерда тенглашолмас сенга суратда.*

*Анинг суҳбатларидан сўнг керакмас ўзга ҳеч улфат,
Анингдек келмади ҳам келмагай дунёга албатта.*

Бирдан у ўлим тўшагига ётди ва борлиқ оёғи ажал лойига ботди. Уйидан кўтарилган фирок тутуни кўкка ўрлади, жудолик ўтлари бағримни ўртади. Бир неча куш қабри устидан жилмай, фироки ҳақида жумладан шундай байтлар ёздим:

Оёғига санчилганча ажалнинг тиканаги,
Қилич билан бошим узса бўлмасмиди бу фалак
То кўзларим кўрмасайди сендан холи дунёни,
Бошга тупроқ сочиб келдим, қабрингга мен конюрак

Ётоғин гул-насрин қилмаса кўркам,
Ётганда уйқуси келмаган одам
Чехраси гулини сўлдирди фалак,
Мазори устида ўсди тиканак.

Дилбарямдан жудо бўлганимдан сўнг оят ичдимки, энди қолган умримда ҳавас тўшагини йиғиштирай ва сира айш-ишрат мажлисига кадам босмай».

Денгиз фойдаси яхши, тўлқин солмаса даҳшат,
Гул суҳбати ҳуш эди санчилмаганда тикон
Висол боғида товус қаби қилардим хиром,
Букун ёр хижронида тўлғандим мисли илон

ҲИКОЯТ

Араб подшоҳларидан бирига «Лайли ва Мажнун» қиссасини хикоя қилиб дедиларки, шунчалик етук фазлу камол эгаси бўлишига қарамай, саҳрога чиқиб кетган ва ақл жиловини қўлдан берган. Подшоҳ Мажнунни топиб келишни буюрди. Мажнунни топиб, ҳузурига келтиришгач, подшоҳ уни маломат қила бошлади: «Шарафли инсон руҳида қандай нуқсон кўрдингки, хайвонлар хусусиятини қабул қилиб, инсонлар суҳбатини тарк этдинг?» Мажнун деди:

«Дўстларим этди маломат ишқиде чандон мени,
Боқмайин бир бора унга, топгали менга нажот.

Кошки дўстлар менга айб кўйганида,
Боқсалар бир бор юзингга, дилситон,
Кесгай эди сенга бўлиб махлиё,
Нок ўрнига кўлларини бегумон.

Севинг хусну жамолинг менинг даъвойи муҳаббатимга
гувоҳлик берган бўларди...» Подшоҳ кўнглида Лайлининг
шунчалик шўришу гавғоларга сабаб бўлган жамолини
томоша қилиш иштиёқи туғилди. Подшоҳ Лайлини кел-
тиришга буюрди. Барча араб кабилаларини кезиб, Лайлини
топиб, подшоҳнинг қасрига олиб келдилар. Подшоҳ Лайлига
бокди, кўзига қорачадан келган, ориққина бир киз кўринди,
ҳарамдаги энг хуснсиз қаниси ҳам Лайлидан юз чандон
гўзалроқ эди, шу сабабдан Лайлини назарига илмади.
Мажнун бу ҳолатни пайқаб, деди: «Лайлининг ҳусни
жамолидан бахраманд бўлиш нақадар ҳузур бахш этишини
пайқамок учун унга Мажнуннинг кўзи билан бокмоқ керак!»

Тансихатлар билмас яра дардини,
Эшитмасин дардимизни бегона
Асал демок бирла оғиз чучимас,
Ари нишин синаб кўрмай бир бора
Токи холинг бизникича бўлмаса,
Ахволимиз кўринади афсона
Тенглаштирма ўзга биланким, унинг
Кўлида туз, менинг ярам сўзона.

ОЛТИНЧИ БОБ

ЗАИФЛИК ВА КЕКСАЛИК БАЁНИДА

ҲИКОЯТ

Дамашқнинг масжиди Жомеяда бир неча донишмандлар
билан мубоҳаса қилур эдим, бир йигит кириб: «Ораларингизда
форс тилини биладиган одам борми?» деб сўради. Кўпчилик
менга ишора қилди. Мен йигитга дедим: «Хўш, нима ишинг
бор?» Йигит деди: «Бир юзу эллик ёшга кирган бир чол
жон талвасасида ётибди. У форсчалаб алланималар деяпти,
лекин бизлар тушунмаямиз, агар лутфан мўйсафиднинг

хузурига кадамранжида килсангиз, савоб топардингиз,
эхтимол, у васият килмокчи».

Ёстиғи тепасига етиб борганимда бемор бу шеърни ўқир эди:

Дедим, олай яна бир неча бор дам,
Орзуга етолмай бўғилди нафас.
Умр дастурхони устида афсус,
Бирпас ўлтирмасдан дедиларки, бас.

Шеърнинг маъносини Шомликларга таржима қилиб бердим. Улар чолнинг шунчалар узоқ умр курганига, шунда ҳам ҳаётнинг бевафолигидан афсусланганига ҳайрон қолдилар. Мен чолдан сўрадим: «Шу ҳолатингда қалайсан?» У айтди: «Нима десам экан?»

Кўрибмидинг бирор кимса тишин суғурган чоғи,
Не азобда чиқар кўкка унинг оху фирони.

Кўз олдинга келтир энди нима бўлар ахволи,
Агар азиз вужудидан чиқар эса пок жони.

Унга дедим: «Ўлим фикрини хаёлингдан чиқар. Ўзингни ўзинг ваҳимага солма, чунки Юнон файласуфлари: «Бадан қанчалик соғлом бўлса ҳам, лекин соғломликнинг доимий эканига ишониб бўлмайди, касал нақадар оғир бўлмасин, бу албатта ҳалокат нишонаси бўлавермайди», деганлар. Агар хоҳишинг бўлса, табиб қакирамиз, сени даволасин!» Чол кўзини очиб кулди-да, деди:

Хушёр табиб чўлин кўлга уришни —
Бошлар касал киши йўқотгач хушни.

Бино негизидан бошлаб вайрондир,
Эгасин ташвиши нақши айвондир.

Ўлим талвасада чол инграр оғир,
Сандал қириб дори хозирлар кампир.

Мувозанат кетиб, бузилса мизож,
Топилмас дорию дармондан илож.

ХИКОЯТ

Бир чол шундай хикоя қиларди: «Бир кизга уйланган эдим. Уйни гулу чечақлар билан беагандим, жойни холи қилиб, у билан бирга ўтирардим ва кўнглимни унга толширган эдим. Тун кечалар бедор, унга ҳазиломуз гаплар ва ширин латифалар айтардимки, шояд кизнинг кўрслиги кетиб, менга майл пайдо қилгай. Кунлардан бир куни кечаси унга шундай дедим: «Бахтинг ёр, давлатинг кўзи бедор экан, мендай тажрибали, илмли, жаҳон кўрган, каминани камтарин, иссиқ-совуқни тотиган, яхши-ёмонни билган, кадрдон, хушфеъл, ширинсўз бир чолнинг суҳбатига мушарраф бўлдинг.

Кўнглинг олурман борича кудрат,
Заҳмат етурмам, чексам-да заҳмат
Тўтидек бўлсанг ширишлик емиш,
Ширин жон билан этай парвариш

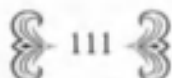
Хайриятки, ҳар дамда янги ҳавас топадиган, ҳар лаҳзада фикридан айнийдиган, ҳар кеча бошқа жойда тунайдиган ва ҳар куни янги ёр этагини тутадиган худбин, беандиша, енгилтак бир йигитнинг чангалига тушмадинг.

Ёшларда ҳеч вафо бўлмас, бўлсалар ҳам шод
Чехралари гўзалликда ўтса ҳам гулдан
Вафодорлик шевасини эшитолмайсан,
Ҳар дам ўзга гулга кўшиқ айтар булбулдан

Кексалар ақлу одоб билан ҳаёт кечирадилар, йигитлар эса ёшликка хос тентаклик билан яшайдилар.

Ўзингдан яхшироқни изла, фурсатни ганимат бил,
Ўзингдеклар билан мумкин қадар камроқ суҳбат қил.

Мен бир неча бор шу тарзда гапирдим, — деб сўзини давом эттирди чол. — «Кўнгли менга ром, ўзи менга дило-

ром бўлди», — деб гумон қилдим. Бироқ хотиним жигардан ох тортиб, деди: «Бир кун энагамдан эшитганим: ёш хотиннинг ёнида қари киши ётганидан бикинига ўқ ботгани яхши. Сенинг ҳамма гапларинг ақлим тарозусида ўша энага сўзининг вазнича эмас».

Эр кучоғидан хотин турса хар субҳ норизо,
Бундай уйда дам-бадам кўзғар жанжал, можаро,
Чол ўзи туролмаса ўрнидан ҳеч бе асо,
Нечук тургай хассаси, топилурми бир даво?

Хулосая калом, орада тотувлик йўқлигидан айрилишадиган бўлдик. Идда¹ мuddати ўтгач, уни жиззаки, бадбашара, тили заҳар, камбағал бир йигитга эрга бердилар. Хотин янги эридан жабру жафолар чекарди-ю, лекин шукур қиларди: «Худога ҳамду санолар бўлғайким, азоб-уқубатдан халос бўлдим ва нашъу намоли кунларга етишдим».

Бу зулму кўполлик бад феълнинг билан
Нозинг кўтараман, чунки гўзалсан

Ўзга билан жаннат сайридан кўра,
Сен билан азобда ёнганим маъкул.
Гўзал даҳанидан пиёзнинг иси —
Яхшидир хунуқлар тутганидан гул

ҲИКОЯТ

Диёрибакрда бир чолнинг уйида меҳмон бўлдим. У жуда бадавлат одам бўлиб, чиройли ўғли бор эди. Бир куни кечаси чол шундай ҳикоя қилди: «Умримда шундан бўлак фарзанд кўрган эмасман. Шу ердаги водийда бир дарахт бор, у катта зиёратгоҳдир, халойиқ ўша дарахт атрофига бориб, мурод тилайдилар, хожатлари раво бўлади. Мен ҳам шу дарахт остига бориб, узун кечалар тангрига нолиш қилдим, ниҳоят Оллоҳи таоло менга шу фарзандни ато қилди!»

¹ Уч ой мuddат шарият бўйича талоқ қилинган хотин уч ой ўтмасдан эрга чиқа олмайди (P.K)

Шу маҳал ўғлон ошноларига оҳистагина: «Кошки эди ўша дарахт қаерда эканини билсам, у ерга бориб, отам ўлсин, деб дуо қилган бўлардим!» деганини эшитиб қолдим.

Ота, ўғлим оқил, деб қувонарди, ўғил эса, отам алжираб қолган чол, деб маломат қилар ва унга ўғлим тиларди.

Йиллар ўтиб кетди тепангдан ғир-ғир,
Отанг мазорига бордингми бир дам?
Отанг хотирига нима эзгулик
Қилдингки, ўғлингдан кутасан сен ҳам?

ҲИКОЯТ

Бир кун ёшлик ғурури билан кун бўйи елдай югуриб, кечга томон тинка-мадорим қуриб, бир тепа остига бориб йиқилдим. Карвоннинг ортидан судралиб келаётган, мункиллаб қолган бир чол мени кўриб, хитоб қилди: «Нега ётибсан, бу ер ётадиган жой эмас-ку?» Мен дедим: «Оёғимда мадор қолмаган бўлса, қандай юрай?»

Чол деди: «Эшитмаганмисаянки, донишмандлар демишлар: «Юриб дам олмоқ — югуриб силласи қуриб йиқилгандан яхшироқдир!»

Эй манзилга мушток йўлчи, кўп шошмагил,
Чопқир отлар купи йўлда қолиб кетди.
Пандим эшит, сабр қилиш бўлсин ишинг,
Оқсоқ эшак манзилига бориб етди.

ҲИКОЯТ

Бизнинг даврамызда эпчил, тийрак, қувноқ ва ширин забон бир йигит бор эди. У ҳеч маҳал қайғурмас, лабидан бир он ҳам кулги аримасди. Орадан анча вақт ўтиб, бир-биримиз билан учраша олмадик. Бир сафар унга дуч келдим. Уйланибди, жойланибди, бола-чақали бўлибди, шодлигининг гули сўлибди. Ундан сўрадим: «Хўш, аҳволинг нечук, қандай яшаяпсан?» У деди: «Болали бўлганимдан кейин ўзим болалик қилиқларини ташладим».

Сочларимга ок тушибдир, қайда колди бојалик?
Замон ўтди, кўп ўзгартди, замон — бало нолалик.

Қаригач ташлагил ёшликни тамом,
Ўйинқароқликни ёшга қил инъом.

Кексадан истама кувноқлик ҳавас,
Ёшлик ўтмиш оқар сув — ортга қайтмас.
Экинга етаркан ўрок замони,
Сабзадек мавж урмас, тинар жавлонн.

Кетди кўлимдан мени ёшлик ҳамон,
Ох урайин, қайда у дилкаш замон.

Шердек эдим, кетди кўлим қуввати,
Пишлоқ ўлиб ризкима ов итсимон.

Кампир сочларин бўяр бирма-бир,
Дедим: эй кўп замон яшаган кампир,
Найранг билан сочинг қиласан қора,
Аммо букчайган бел рост бўлмас сира.

ҲИКОЯТ

Бир кун болалик нодонлиги билан онамга бақирдим.
Онам қаттиқ хафа бўлиб, бир бурчакка ўтирди-да, йиғлаб
деди: «Болалигингни унутдингмики, менга бунчалик кўрслик
киляпсан?»

Йўлбарс панжа, филтан ўғлига кампир,
Не хуш сўзлар айтиб, ташлади савол:
«Эсингда бўлсайди гўдақлик чоғинг,
Бағримда ётганинг мурғак, бемажол.
Қилармидинг менга бул кунн жафо,
Сен шердек йигиту, мен кекса, беҳол?»

ҲИКОЯТ

Бир қари кишидан: «Нега уйланмайсан?» деб сўрадилар.
«Кампирлар суҳбатидан ҳузур қила олмайман», деб жавоб

берди чол. Унга дедилар: «Давлатинг бор, ёш хотинга уйлан!» Чол жавоб берди: «Мен чол бўла туриб кампирни ёктирмаганимдан кейин, ёш хотин мен кеқсани қандай яхши курсин?»

Ибодат бирла бир кимга десанг чўзгил ёрдам кўлин,
Тутмасдилар ул замонда асти ибодатнинг йўлин

Бир динорга эшак каби лойга ботмоқ ҳеч гап эмас,
«Алхамду»ни сўрасангиз юз бор ўкиб бергай абас.

Етмиш ёшли кекса бўлса яшармоқ,
Кўр қори тилин кўй, кўзларига бок
Хотин мизожига ўн қадок гўштан,
Билиб кўй, бир дона сабзи яхшироқ

ҲИКОЯТ (Манзума)

Эшитдимки, шу кунларда кўп яшаган қари чол
Кекса боши билан ўйлаб, бўлибди бир киз олмоқ
Бир гўзалга совчи кўймиш, оти экан Марварид,
Қутичага яширмоқчи эл кўзидан кўп йироқ
Тўй-маросим кунларида ҳамма нарса жо-бажо,
Аммо синмиш чол ҳассаси биринчи ҳамладаёқ
Қалин мато тикмақ учун пўлат игна керақдир,
Чол қамонин тортган билан мўлжалга бормас яроқ
Дўстларига ҳасрат қилиб, зорланибди келиндан,
«Хонимоним торож этди шўх кўзли бу гулёноқ».
Эру хотин орасида шундай жанжал кўлибди,
Қози, ҳоқим аралашгач, Саъдий очибди дудоқ:
«Бу можаро, жанжалларда йўқдир қизнинг гуноҳи,
Марваридни қандай тешар кўли бўлса қалтироқ»

ЕТТИНЧИ БОБ

ТАРБИЯНИНГ ТАЪСИРИ БАЁНИ

ҲИКОЯТ

Бир вазирнинг такасалтанг ўғли бор эди. Вазир ўғлини бир донишманд хузурига элтиб: «Шуни тарбия қил, шояд, ақли кириб, одам бўлса», деди. Донишманд вазирзодани узоқ муддат тарбия қилди, фойдаси бўлмади. Боланинг отасига бир одам орқали: «Ўғлинг одам бўлмади, мени ҳам ақлдан оздирди», деб хабар қилди.

Қобилият бўлса аслида,
Тарбият унга қилади асар.
Қанча уринма бўлмас сайкали,
Темир аслида бўлмаса жавҳар.
Шундайча қолур Исо эшаги,
Маккага бориб келса ҳам агар.

ҲИКОЯТ

Бир донишманд фарзандларига шундай панду насихат қиларди: «Азиз ўғлонларим, хунар ўрганнглар, зероки, моли дунёга эътимод йўқ ва олтин-кумуш сафарда хатарлидир. Қароқчи ўғирлаб кетади ёки эгаси еб-ичиб тамомлайди. Аммо хунар кайнар булоқ, туганмас давлатдир, агар хунарманд молидан махрум бўлса, кайғуси йўқдир, чунки хунарнинг ўзи давлатдир. Хунарманд қаерга борса, кадрланади ва уйнинг тўридан жой олади. Хунарсиз одам эса, ҳаминча машаққат чекади, тиланчилик қилади».

Ўзи буюрмоққа ўрганган киши
Қийин бошқаларга кулоқ солиши.
Ким агар ўсибди нозу неъматда,
Ҳоли оғир бўлар қолса кулфатда.

Бир маҳал Шомда қўзғалди фитна,
Ҳар ким уйдан зада югуришди зир.

Қишлоқлардан келган ақлли ёшлар,
Янги подшоҳга бўлишди вазир.
Шаҳарлик калтафаҳм вазирзодалар,
Гадо бўлиб, қишлоқ кетишди охир.

Истар эсанг отангдан мерос
Боғла отанг илмига ихлос.
Не нафи бор отанг бойлигин,
Бир кун тугатарсан неча ойлигин.

ҲИКОЯТ

Бир олим шаҳзодага таълим берар, лекин уни қалтаклаб, қаттиқ азобларди. Бир вақт шаҳзода тоқат қила олмай шикоят қилгани отаси ҳузурига борди ва кўйлагини кўтариб, мажруҳ баданини кўрсатди. Отасининг юраги ачиди, муаллимни чақириб унга деди:

«Менинг ўғлимга берган бу азиятингни бирор фуқаро фарзандига раво кўрмайсан, бунинг сабаби нима?» Муаллим деди: «Бунинг сабаби шуки, андиша билан гапирмоқ ва мақбул ҳаракат қилмоқ лозимдир. Бу қойда барчага баробар, хусусан, подшоҳларга алоқадордир, чунки уларнинг қилган ишлари ва гапирган гаплари тилларда дoston бўлиб кетади, лекин авомнинг гапирган гапу хатти-ҳаракати бундай аҳамиятга молик эмас.

Дарвеш агар юз номаъкул иш қилса,
Бирига ҳам дўстлар қилмас эътибор.
Аmmo подшоҳ бирор ҳазил сўз деса,
Иқлимдан иқлимга ўтади такрор.

Шунинг учун шаҳзодаларнинг устозлари подшоҳ фарзандларининг ахлоқини тарбиялашда янада зиёдрок саъйи ҳаракат кўрсатмоқлари вожибдир».

Қимга ёшлигидан берилмас одоб,
Улғайгач бўлади бахтсиз, дили ғаш.
Ҳўл новда эгилар қай хилда эсанг,
Курукни тўғрилар фақат ўт-оташ.

Устоднинг тутган тадбири ва оқилона жавоблари подшоҳга маъқул тушди. Подшоҳ унга либос ва бошқа инъомлар берди ҳамда мартабасини оширди.

ХИКОЯТ

Мағриб диёрида кош-қовоғи осилган, тили аччиқ, бадфеъл, дилозор, гадойтибиат ва фосиқ бир муаллимни учратдим, уни кўрган маҳалда мусулмонларнинг таъби тиррик бўлар, қуръон ўқиганини эшитганда кишиларнинг диллари сиёх бўларди. Барча покиза ўғлонлар ва қизлар унинг жафосига гирифтор, на кулишга журъат ва на сўзлашга жасорат этардилар. Муаллим гоҳ бирининг пукрадай юзига тарсаки туширар, гоҳ бошқасининг биллурдай оёрига исқанжа соларди. Хулосая калом, бир кун эшитдимки, ота-оңалар муаллимнинг разиллигини пайқаб, уни мадрасадан уриб хайдабдилар. Шундан кейин мактабни софдил, намозхон, содда ва мулоим табиатли бир кишига топширдилар. Бу муаллим зарурат бўлмаса лом-миям демас ва ҳеч кимсага озор бермас эди. Болалар янги муаллимнинг фариштадай мулоимлигини кўргач, аввалги муаллимнинг каттиққўл ва золимлигини унутдилар, девтабиат бўлиб кетдилар ва илм ўрганишни тарк этдилар. Улар кўп вақтларини ўйин-кулги билан ўтказар ва савод тахталарини бир-бирларининг бошларига уриб синдирар эдилар.

Агарда муаллим бўлса бевозор,
Болалар синфни қилишар бозор.

Орадан икки ҳафта ўтгач бояги масжидга бордим. Кўрдимки, аввалги муаллимнинг кўнглини овлаб келтириб, яна ўз ўрнига тайинлаб қўйибдилар. Бу ҳолатдан равжидим, беихтиёр: «Нега яна ўша иблисни бу фаришталарга муаллим қилибдилар?» дедим. Кўпни кўрган, закикатаъб бир мўйсафид деди:

«Юборди ўғлини мактабга подшо,
Қилиб қўйнига нуқра тахтача жо.

Кумуш ул тахтага зардин битиб ёд:
Ота меҳридан афзал жабри устод».

ҲИКОЯТ

Бир шайхнинг ўғлига амакиларидан ҳисобсиз мол-дунё мерос қолди. У бу маблағларни айш-ишратга харжлаб, исроф қила бошлади. Қилмаган ярамас иши, ичмаган ичкилиги қолмади. Бир кун унга насиҳат қилиб дедим: «Эй ўғлим, даромад — оқар сув, маншат эса тегирмондир, яъни катта харжлаш доимий даромади бор одамга ярашади.

Кириминг бўлмаса, чиқимни тўхтат,
Қайиқчилар қуйлар шундай бир кўшик
«Агар тоққа ёмғир ёғиб турмаса,
Бир йилда Дажла ҳам бўлар куп-қурук».

Ақл-хушингни йиғиштириб, айш-ишратни бас қил, чунки пулинг тугагач, мушкул аҳволга тушиб, пушаймон қилиб юрасан!» Бирок айш-ишрат, мусиқадан кайфланиб юрган ўғлон насиҳатимга қулоқ солмади ва менга эътироз билдириб, деди: «Эртаги ғам-ташвиш кайғуси учун бугунги кайф-сафони барбод бермоқ донишмандлар раъйига ҳилофдир.

Орзуга етишган бахтиёр нечун
Қаро кун ғамида чекади алам?
Шодлик-ла еб-ичиб, яша, эй дилкаш,
Эртанги кунни деб, бугун чекма ғам

Бунинг устига мен саховат тахтида ўлтириб, лутфу эҳсон камарини белимга боғлаганман, кўлиочик одамлигим овозаси авом халқ тилида дoston бўлган».

Кимни машҳур этмиш сахийлик, қарам,
Қулфга тушмасин динору дирам

Яхши номи чиққан бўлса кўчага,
Одамлардан эшик ёполмас ҳечам.

Насиҳатимни қабул этмаётгани ва иссиқ нафасим унинг совуқ темирдай худбин қалбига таъсир этмаётганини

кўриб, насихатгўйликни йиғиштириб, доноларнинг: «Сен билганингни гапир, агар айтганиннга кулоқ солмасалар, ўзлари айбдордирлар», деган сўзларига амал қилдим.

Яхши кишилар сўзини сўзлагил,
Гарчи сенга солмасалар ҳам кулоқ
Тинглагучи қанча ўжар бўлса ҳам
Бандга тушар икки қўл-икки оёқ
Сўнгра чапак чалар-у айтар ўзи:
«Тингламай доно сўзин холим чаток!»

Орадан сал вақт ўтгач, кўрсам, худди мен тусмол қилганимдай, оғир аҳволга тушибди. Кийим-бошлари жулдур-жулдур, ямоқ-ямоқ ҳолда тиланчилик қилиб юрибди. Унинг аянчли аҳволини кўриб, юрагим ачиди, лекин шу ҳолатида уни таъна-маломат қилиб, ярасига туз сепишни эп кўрмадим. Кейин ўз-ўзимга дедим:

«Паст-нодон мастликда ўйламас асло
Не кечар аҳволи йўқлик кунда.
Баҳорда барги мўл дарахтлар ночор
Яланғоч қолар киш изғиринида»

ХИКОЯТ

Бяр подшоҳ ўглини бир мураббийга топшириб, деди: «Бу сенинг фарзандинг, ўз фарзандларингнинг биридай билиб тарбияла». Мураббий таъзим бажо келтириб, болани қабул қилди. Бир неча йил зўр тиришқоқлик билан ўқитди, ўргатди, лекин шаҳзода одам бўлмади, мураббийнинг ўз фарзандлари эса, илм-фан ва фаълу одобда баркамол бўлиб етишдилар. Подшоҳ мураббийни койиб, деди: «Сен аҳдингни буздинг, ваъдага вафо қилмадинг!» Мураббий деди: «Подшоҳимнинг азиз хотираларидан пинҳон қолмағайким, тарбиялари бир хил эди-ю, лекин табиатлари ҳар хил экан!»

Тилла-кумуш бари чиқса ҳам тошдан,
Барча тошда олтин бўлмоғи гумок.
Сухайл нур сочади ҳар ёкка бирдан,
Бир ерда чарму бир ерда сахтиён.

ХИКОЯТ

Кўрдимки, бир бадавий (сахройи араб) ўғлига шундай дерди: «Эй ўғлим, қиёмат куни сендан: «Отанг ким?» деб эмас, «Қандай хуваринг бор?» деб сўрайдилар».

Казба ёпқичини ўпишар экан,
Ипак қурт туфайли бўлмади улур.
Бир неча кун бўлди азиз зғнида,
Шунинг билан бўлди ўзи ҳам кутлур.

ХИКОЯТ

Донишмандларнинг ёзишларига қараганда, чаён барча жониворлардан бошқача туғилар экан, онасининг ичак-чавоқларини еб, қорнини тешиб чиқаркану, сахрога қараб қочаркан. Инидаги пўстлар она чаённинг қолдиқлари экан. Бир куни бир валий одамнинг хузурда шу хусусда гапирдим. У зот деди: «Менинг кўнглим шу гапларнинг ростлигига гувоҳлик беради, чунки бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, болаликда оналарига шундай муомалада бўлганлари учун катта бўлганларида уларни ҳамма «яхши кўради» ва «хурмат қилади».

Ўғлига отаси қилди васият:
«Бахтиёр болам, куй қулоғингга панд —
Ўз элига вафо қилмаган киши,
На севимли бўлур ва на донишманд».

МАСАЛ

Чаёндан сўрадилар: «Нима учун кишда ипингдан чиқмайсан?» Чаён жавоб берди: «Ёзда чиқиб нима обрў кўрдимки, яна кишда чиқсам!»

ХИКОЯТ

Бир дарвешнинг хотини ҳомиладор эди, ой-куни яқинлашиб қолганди. Дарвеш умрида фарзанд кўрмаган

эди. «Башарти, Оллоҳи таоло менга бир ўғил ато қилса, эгнимдаги хирқамдан бошқа барча молимни фақирларга инъом қиламан», деди. Иттифоқо ўғил кўрди ва аҳди бўйича бору йўғини фақирларга берди.

Бир неча йил Шом сафарида юриб қайтгач, бояги дарвешнинг маҳалласига бориб, унинг ҳол-ахволини сўрадим. Одамлар унинг шаҳар зиндонига ётганини айтдилар. Мен зиндонга тушишининг сабабини сўрадим. Бир киши деди: «Ўғли ичиб маст бўлиб, бир одамни ўлдириб кочди. Ўғлининг живояти учун отанинг бўйнига занжир, оёғига кишан солдилар». Мен дедим: «Бу кулфатни унинг ўзи худодан тилаб олган эди!»

Хушёр киши хотинин бўйида бўлиб,
Ярамас бир бола туғилса ҳамон —
Оқил наздида у боладан кўра
Туғилгани яхши захарли илон.

ҲИКОЯТ

Ёш болалигимда бир катта ёшли одамдан балоғатга етиш нишонасини сўрадим. У шундай жавоб берди: «Китобларда уч белгиси бор деб ёзадилар: биринчиси, ўн беш ёшга кириш, иккинчиси, эҳтилом бўлиш, учинчиси эса, олдида тук пайдо бўлмоқ. Аммо ҳақиқатда фақат биргина белгиси бор, у ҳам бўлса: ўз нафси қайдида хизмат қилгандан кўра кўпроқ худо йўлида хизмат қилишдир. Кимда-ким шу сифатдан бебаҳра экан, уни балоғатга етган, деб бўлмайди».

Қатра одам суратига киради буткул,
Қирк кун она қорнида топса оромин.
Агар қирк ёшликнинг бўлмаса ақли,
Унга бериб бўлмас инсонлик номин.

Жавонмардлик, карамдир одамийлик,
Дема одам агар бир сурати бор.
Хунар лозим, нақшни чизса бўлғай
Деворларга бўёқлар пушти, зангор.

Агар бўлмас экан фазлу хунар ҳеч
Билиб бўлмас одамми, накши девор
Бисот, мол қўлга киргизмоқ хунармас,
Қўлингдан келса бир дия овла, э ёр.

ҲИКОЯТ

Бир сафар зиёратга кетаётган пиёда одамлар орасига низо тушди. Шу сафар асносида камива ҳам пиёда эдим. Ростини айтсам, биз жуда жиддий муштлашар, бир-биримизнинг юз-кўзимизга аямай мушт туширар эдик. Шунда кажавода зиёратга кетаётган бир кишининг ўз ҳамроҳига айтган гапини эшитдим: «Ажабо, шахмат пиёдаси хоналардан ўтиб, бошдаги маррага етса, фарзин яна аввалгидан яхши бўлади, бу ҳажга кетаётган пиёдалар эса саҳрони кесиб ўтгандан кейин, аввалгидан кўра бешбаттарок бўлдилар!»

Зулм ила халқ терисин шилган ўшал ҳожига
Менинг номимдан бориб икки оғиз сўз дегин:
«Сен ҳожи эмас, балки ҳожи эрур бу туянг,
Чунки тикан овкати, кўтарар одам юкин».

ҲИКОЯТ

Бир хияди нефть ёкиб отишни машк қиларди. Бир доно уни кўриб, деди: «Ўйинг ясалгандир камишлар босиб, бу ўйин эмасдир сенга муносиб».

Сўз айни савоблигин билмагунча гапирма,
Унга соя жавоблигин билмагунча гапирма

ҲИКОЯТ

Бир кишининг кўзи оғриб қолди, у байтор (мол доктори) нинг олдига бориб: «Кўзимни давола», деди. Байтор қорамолларнинг кўзига қуядиган доридан қуйди. Беморнинг

кўзи кўр бўлиб қолди. Улар жанжаллашиб қозининг олдига бордилар. Қози деди: «Байторда айб йўк. Агар бу бемор эшак бўлмасайди, байторнинг олдига бормасди».

Ушбу хикоятдан мақсадим шуки, ҳар кимса билимсиэ одамга катта ишни топширса, охирида пушаймон бўлади ва донолар наздида тентак саналади.

Буюрмас ақллиқ киши ҳеч маҳал
Тамизсиз кишига муҳимроқ бир иш
Бўйра тўкиган ҳам тўқувчи, лекин
Қўлидан келарми ипак иш тўқиш.

ХИКОЯТ

Бир йили Балхдан Бомиеи сафарига чикдим. Йўлларда қароқчилар кўп бўлиб, жуда хатарли эди. Бир йигит йўл-бошловчи тариқасида бизга ҳамроҳ бўлди. У қиличбоз, камонандоз йигит шу қадар зўру забардаст эдики, ўн киши бир бўлиб унинг камонини торта олмасди, энг зўр паҳлавонлар унинг елкасини ерга тегизишдан ожиз эдилар. Лекин шундай бўлишига қарамай, у ноз-неъматлар орасида ўсган, сояпарвар, умрида ҳеч нимани кўрмаган, сафар машаққатини чекмаган, баҳодирларнинг жангу жадал асносида чалинадиган новоралари садосини эшитмаган ва суворийлар қиличининг чакмоқдай яраклашини кўрмаган эди.

Ғанимлар қўлида асир бўлмаган,
Атрофида ўқлар ёмғир бўлмаган.

Иттифоқо, у йигит билан иккаламиз кетма-кет борардик. У кучини намойиш қилиш учун рўпара келган қадимий деворларни уриб ағдарар ва азим туп дарахтларни илдизи билан қўпориб ташлаб ғурур билан дерди:

Фил қани, паҳлавон қўлларга бокса,
Шер қани, бу мардон қўлларга бокса?

Биз шундай кетаётган маҳалимизда икки ҳинди биз билан жанг қилиш ниятида тош ортидан бошларини чикардилар.

Улардан бирининг кўлида сўйил ва иккинчисининг кўлтигида эся тўкмоқ бор эди. Йигитга дедим: «Нимага қараб турибсан?»

Мардлигу кучингни кўрсатгил, душман —
Ажял келур ўзи оёғи билан.

Кўрдим, камон йигитнинг кўлидан тушди ва аъзойи бадани калтирай бошлади.

Қалқонтешар ўк ила қилни бўлган ҳар ким ҳам
Жангчилар ҳамласига эта олмайди чидам.

Молимиз, қурол-яроғимиз ва кийим-кечагимизни кароқчиларга топшириб, жонимизни халос этишдан ўзга чора топмадик.

Қийин ишга кўпни кўрган одамни юбор,
Ташлай олсин қутурган шер бўйнига арқон
Тажрибасиз ёш, бўлса ҳам қудратли, филтан
Қирғин жангда кўркувидан чиқиб кетар жон
Жангда пишган уруш йўли биллади аниқ,
Дона киши қонунларни билгандек осон.

ХИКОЯТ

Бир бойваччани кўрдим, отасининг қабри устида ўтириб бир камбағалнинг ўғли билан мунозара қилиб, дерди: «Отанинг қабри тошдан, ёзувлари заррин, устига мрамартоп кўйилган ва фируза билан кошин қилинган. Сенинг отангинг қабрига сира ўхшашлик жойи борми? Отангинг қабрига бир неча дона гишт кўйиб, бир-икки ҳовуч тупроқ ташланган, холос». Камбағалнинг ўғли унинг бу сўзларини эшитиб, деди: «Сенинг отанг бу оғир тошлар остида кимирлагунча, менинг дадам жаннатга етиб борган бўлади».

Юки қанчаларки оз бўлса эшак
Юриши енгилроқ бўлади бешак
Фақирлик юкини кўтарган одам

Ўлим эшигига боради енгил.
Неъматга фарк бўлиб яшаган киши —
Ўлими барчадан оғир бўлур, бил.
Банддан озод бўлган асир холидан
Бандга тушган амир ахволи мушкул.

ҲИКОЯТ

Мен бир донишманддан: «Энг ашаддий душманинг — икки кифтинг орасида жой олган нафсиягдир», деган ҳалиснинг маъноси нима?» деб сўрадим. Донишманд шундай жавоб берди: «Маъноси шуки, ҳар бир душманга эҳсон қилсанг, у сенга дўст бўлади, илло нафс деган нарсага қанча илтифот қилсанг, адоватини шунча ошираверади».

Маромида овқат еган фаришта бўлур,
Ҳайвон каби еса тушар оғир тош мисол,
Ким истагин бажо қилсанг амрингга тобе,
Нафс айтганин қилдингми, бўйсундирмоқ маҳол.

САККИЗИНЧИ БОБ

СУҲБАТ ҚОИДАЛАРИ БАЁНИ

Умр мол-мулк тўплаш учун эмас, балки мол-мулк осуда ҳаёт кечирish учундир!

Бир оқилдан сўрадиларки: «Ким бахтиёру ким бахтсиз?»
Оқил деди: «Бахтиёр — еб-ичади, экади; бахтсиз — йиғиб-йиғиб ўлиб кетади».

Ҳеч кимга ҳеч иш қилмаган нокасни этма ҳеч дуо,
Мол йиғиш бирла овора бўлди-ю, кетди емай

* * *

..Икки тоифа одам беҳуда ишлаб, беҳуда ҳаракат қилган бўлади: бири мол-мулк йиғиб, фойдаланмаган ва иккинчиси эса, илм олиб унга амал қилмаган одам.

Ҳарчанд ўқибсан, билимдонсан,
Агар амал қилмадинг, нодонсан,
Устига китоб ортилган эшак,
На олим ва на донодир бешак.

Бу миясиз қайдан топади хабар,
Устида ўтинми, ё китоб-дафтар?

* * *

Илмига амал қилмаган олим машъала кўтарган кўрга
ўхшайди!

Кимки, бефойда умрин ўтказди,
Ҳеч нарса олмасдан, олтин кетказди.

* * *

Уч нарса мангу бўлмайди: «Мол — савдосиз, илм —
баҳссиз ва давлат — сиёсатсиз».

Ёмонларга шафқат қилиш — яхшиларга зулмдир,
золимлар зулмини афв этиш — фақир-фуқарони эзишдир.

Ярамасга раҳм этиб, эркаласанг ногаҳон,
Мамлакатинг ичра у жиноят қилур ёмон.

* * *

Подшоҳларнинг дўстлиги ва боланинг хушовозлигига
ишониб бўлмайди. Чунки подшоҳнинг дўстлиги бир
шубҳада, боланинг хушовози эса бир кечада ўзгаради.

Минг ошиқли маъшуқага берма кўнгил,
Дилинг берсанг таги билан узиб бергил.

* * *

Ҳар бир сирингни дўстингга айтаверма. Ажаб эмас-ки,
бир вақт келиб сенга душман бўлиб колар, душманингга
ҳар қандай ёмонликни раво кўраверма, ажабмас бир мун
сен билан дўстлансан. Яширмоқчи бўлган сирингни энг яқин
дўстингга ҳам айтма, чунки ҳар бир дўстингнинг дўсти ва
дўстининг ҳам дўсти бордир.

Бировга сир айтиб, сакла дегандан,
Дил сириг хеч кимга айтмаган маъкул
Арик тошиб кетса, боғлаб бўлмайди,
Сўзни энг бошидан кайтарган маъкул.
Бекитикчи сўзни айтиб бўлмайди,
Ҳар мажлисда айтиб, кайтиб бўлмайди.

* * *

Заиф душман итоат изҳор этса, буни зўр душманга айланиб олиш мақсадида қилади. «Дўстларнинг дўстлигига эътиمود йўқ», дейдилар, бас, шундай экан, душманнинг хушомад қилишининг қандай эътибори бор? Заиф душманни назар-писанд қилмаган киши озроқ оловни бепарволик билан ташлаб кетган одамга ўхшайди.

* * *

Икки душман орасида шундай сўзлагинки, башарти, улар дўстлашиб кетган тақдирларида шарманда бўлиб қолмагaysан.

Икки киши адоватин ўт десак агар,
Ўтин ташиб турувчидир бадбахт ифвогар.
Қайта тотув бўлишганда бу икки кўнгил,
У бўлади бахтиқаро, шарманда, хижил.
Ким бошқалар орасига ташласа олов,
Ақлсиздир, фақат ўзи ёнади лов-лов.

Дўст-ла сўзлашсанг ҳам бўлгил эҳтиёт,
Душман кулоғига етишмасин, бок.
Девор ичра ҳар не десанг хушёр бўл,
Девор орқасида бўлмасин кулок.

Ҳар кимки душманлари билан ярашса, дўстларига ранж-аламни раво кўрган бўлади.

Агар душман билан бирга ўтирса, дўст эмасдир у,
Унингдек дўстдин, эй оқил одам, тезроқ қўлингни юв.

* * *

Бир ишни бошлашга киришар экансан, озорсизрок
тарафини танла.

Хушхулқ кишига қаттиқ гапирма,
Сулҳ истаб келса, жангга чақирма.

* * *

Модомяки, иш пул билан анжомига етар экан, жонни
хавф остида қолдирмоқ ақлдан эмасдир. Араблар дейдилар:
«Қилич — энг сўнгги ҳийладир».

Қўлдан келган ҳамма чорадан кейин,
Қулга қилич олсанг раво бўлади.

* * *

Заиф душманга раҳминг келмасин, чунки қурби етса, у
сенга раҳм қилмайди.

Ёвни заиф кўрганда гурурланма ҳеч қачон,
Хар данакнинг мағзи бор, хар либосда бир инсон.

* * *

Кимки ёвуз одамни ўлдирса, халқни унинг балосидан,
уни эса худонинг жазосидан халос этган бўлади.

Раҳмдиллик одамга олий хулқ, аммо —
Дилозор ярасига қўймагил марҳам
Айлама раҳм-шафқат илон-чаёнга,
Бундан озор топар фарзанди одам.

* * *

Душман насиҳатини қабул этмак хато бўлса-да, лекин
насиҳатига қулоқ солмоқ раводир, чунки унинг айтганининг
аксини қилсанг, тўғри иш тутган бўласан!

Душманинг кўрсатган йўлига юрма,
Сўнг пушаймон бўлиб, тиззанга урма.
Сенга ўкдек тўғри йўл кўрсатган он,
Сен ундан бурилиб, юргил чап томон.

* * *

Хаддан зиёда газаб ваҳимага солади ва ўринсиз қилинган меҳрибонлик иззатингга нуқсон етказди. Кишилар юз ўгириб кетадиган даражада қаттиққўл ҳам, оёкости қилиб юборадиган даражада мулойим ҳам бўлма!

Бўлсин қаттиқлигу юмшоқлик боҳам,
Табиб ҳам кесару, ҳам қўяр малҳам.
Доно киши қаттиқ бўлмайди доим,
Қадри кетар бўлса ҳамон мулойим.
Қибру димоғдорлик қилмас ихтиёр,
Аммо ўзини ҳам ҳеч айламас хор.

Чўпон дер отасига: «Эй хирадманд,
Дегил таълимима пирона бир панд».
Дедиким: «Хушфезллик қилма чандон,
Бўрилар бўлмасинлар тез даңдон».

* * *

Бадфезл одам шундай бир душман қўлига гирифторки,
каерга бормасин унинг чангалидан халос бўла олмайди.

Бадфезл одам балодан қочиб, учса осмона,
Халос бўлмас, ўз фезли чангалида гирёна.

* * *

Душман сафи пароканда бўлса хотиржам бўл, улар
бирлашса, ўз сафингда паришонлик юз беришидан эҳтиёт
бўл!

Агар душман аро бўлса низо, жанг,
Бориб дўстлар билан хотиржам ўлтир.
Магар кўрдингни, ёвларнинг тили бир,
Камон торт, қалъага гишт-тош келтир.

* * *

Барча хийлалари барбод бўлган душман ўзини дўст
қилиб кўрсатишга чалишади, дўст бўлиб олгач, шундай
ишлар қиладики, буни ҳеч қандай душман ҳам қилолмайди.

* * *

Илоннинг бошини душман кўли билан янчишга ҳаракат қил, шунда икки нафдан бирига эга бўласан. Агар душман ёлиб чиқса, илонни ўлдирган бўласан, башарти, илон ёлиб чиқса, душманингдан қутуласан!

Маърака кун вафлатда қолма заиф душмандан,
Шер миясин қоқадир, ким узса умид жондан.

* * *

Бировнинг кўнглини ранжитадиган хабарни эшитган бўлсанг, сукут қил, токи бошқа одам айтсин!

Булбуло, кетир баҳор хабарин,
Бойкушга кўйгил ёмон сўз барин.

* * *

Худбинга насиҳат қиладиган одамнинг ўзи насиҳатга муҳтождир!

* * *

Душманининг ҳийласига алданма ва маддоҳнинг мактовини бир пулга олма, чунки бири, макр тузоғини қўйган ва иккинчиси, тамаъ этагини очган бўлади.

Сўйилган ҳайвоннинг почасидан пуфласа шишганидай, аҳмоққа ҳам мактов хуш ёқиб, семиради.

Ишонмагил маддох, сўзамолларга,
Заррача наф учун сени мадҳ этар.

Бир куни муродин ҳосил этмасанг,
Икки юздан ортик айб санаб кетар.

* * *

Сўзлаётган киши сўзидаги нуқсонни бошқа бир киши кўрсатмагунича сўзи хатодан холи бўлмайди.

Мактов нодонлардан, гумон ўзингдан
Бўлур, ғурурланма гўзал сўзингдан,

Жухуд ва мусулмон қиларди жанжал,
Сўзларидан кулгим кистади чунон:
«Жухуд бўлай агар, эй худовандо,
Аҳдим чин бўлмаса», дерди мусулмон.
Жухуд дер: «Тавротга ичайин қасам,
Сендек муслим бўлай, аҳдим бузган он».
Ер юзидан ақл ўчиб кетса ҳам,
Ҳеч ким билмас экан ўзини нодон.

* * *

Ўн одам бир дастурхон устида таом ейди, лекин икки
ит бир ўлимса устида чиқиша олмайди. Очкўз одам бутун
жаҳон молига ҳам тўймайди, қаноатли одам эса бир нон
билан ҳам тўқдир. Донишмандлар демишлар: «Мол-мулк
тўплаб бой бўлгандан кўра, қаноатда бой бўлган яхшидир».

Одамнинг тор ичагин битта нон тўлдирад, бас,
Бутун олам неъматидан оч кўзни тўйдиролмас.

* * *

Кимки қудратли бўлган даврида яхшилик қилмаса,
Бошига иш тушганида машаққат кўради.

Мардумозордан бадбахтрок ким бор?
Мусибатда қолса ким бўлади ёр?

* * *

Тез битган ишнинг бақоси бўлмас.

Эшитдим, Машриқда бир чинни кеса,
Қирқ кунлик меҳнатда очилур нақши.
Мардошда ясашар кунда юз дона,
Қийматини ўзинг биласан яхши.

Тухумдан чиқибок излайди ризкин қушнинг боласи,
Одамнинг боласи туғилганида беақлу тамиз.
Ул бирдан ақлли кўринган билан топмади камол,
Бу эса фаълда ҳамма нарсани чўктиролди тиз.
Ҳар жойдан топасан ойна синигин, шунинг-чун бекадр,
Лаълни-чи, қўлга киритмоқ душвор, шунинг-чун азиз.

* * *

Хар иш сабр билан қилинади, шошилган одам пушаймон бўлади.

Чўлда ўз кўзларим билан кўрганман,
Йўлда қолиб кетар шошқалоқ одам,
Шамолдек саманлар чопиб толади,
Сорбон бир меъёрда ташлайди кадам.

* * *

Нодон учув сукут саклашдан яхши нарса йўқ, агар у шу маслаҳатни қулорига олганда эди, водон бўлмаган бўларди.

Камолу фазлдан бебаҳра бўлсанг,
Оғзинг оча кўрмай тилингни тийгил,
Одамнинг ўз тили қилур шарманда,
Пуч ёнғоқнинг вазни келгандек енгил.

Бир аҳмоқ эшакни сўзга ўргатмоқ
Бўлиб, сарф айларди кўп вақту, кўп куч,
Бир донишманд деди: «Таънага қолма,
Эй аҳмоқ, беҳуда уринишдан кеч.
Яхшиси, сен ундан сукутни ўрган,
Хайвон гапиришга ўрганарми ҳеч?»

Кимки, андишасиз сўзласа жавоб,
Сўзи эътиборсиз, чекар натиروب.

Ё ўйлаб сўзлагил инсон мисоли,
Ё жим туравер хайвон мисоли.

* * *

Хар кимки, меня билимдон экан, деб ўйласинлар деган мақсадда ўзидан донороқ одам билан баҳслашса, ўа нодонлигини намоён қилган бўлади.

Сўзлар эрса сендан каттароқ бир оз,
Яхшироқ билсанг-да, қилма эътироз.

* * *

Ёмон билан юрган яхшилик кўрмайди.

Фаришта ўлтирса дев билан агар,
Ўрганар вахшату найранг, хиёнат.
Ёмондан яхшилик ўрганиб бўлмас,
Бўри пўстиндўзлик қилурми одат?
Чодирда қомати ажиб жонона,
Очиб боксанг унда кекса бир она.

* * *

Илм олиб амал қилмаган одам — ерни шудгорлаб уруғ
сочмаган деҳқонга ўхшайди.

* * *

Сурати гўзал бўлган одамнинг ахлоқи ҳам гўзал
бўлавермайди. Иш суратда эмас, кўнгилдадир.

Одамнинг устига караб бир кунда,
Илму даражасин билса бўлади
Ва лекин дилидан бўлма хотиржам,
Йиллар ўтиб бир кун ошкор қилади.

* * *

Арслон билан панжалашмоқ ва қилични мушт билан
рад этишга уринмоқ — оқилларнинг иши эмас.

Шерга айламагил гушналик жанжал,
Кўлинг кўлтиққа ур, шер чикқан маҳал.

* * *

Зур одам билан олишган заиф киши ўз ҳалокати йўлида
душманга кўмаклашган бўлади.

Сояпарвар кучни қайдан олади,
Баходирлар билан уришмоқ учун.
Суст панжа олишар нодонлигидан,
Буқолмас у темир панжалар кучин.

* * *

Саёқ итларнинг овчи итларни кўришга кўзи бўлмагани сингари, хунарсизлар ҳам истеъдодли одамларни ёмон кўрадилар. Саёқ итлар овчи итларни кўрганларида акиллаб, гавго қўпорадилару, лекин олдига боришга юраклари дов бермайди, шунга ўхшаш, разил одамлар ҳам яхшилик қилишда бирор киши билан беллаша олмаганларидаё кейин, ғийбат, бўхтон қилишга киришадилар.

Кўли қисқа ҳасадчи қилур ғийбат, қилу қол,
Чунки келса рўбарў, тили бўлур гунгу лол.

* * *

Олдидаги душманни ўлдирмаган киши ўзига душмандир.

Кўлда тош бўлса-ю, тош узра илон,
Жиноят бўлади урмасанг шу он.

Баъзилар эса бу фикрнинг аксини айтадилар. Улар дейдилар: «Асирларни ўлдиришда сабр қилмоқ дурустрокдир, чунки ихтиёр қўлингда, истасанг ўлдирасан, истасанг афв этасан, лекин ўйламасдан, шошилинч равишда ўлдириб юборсанг, эҳтимолки, бир зағу иш хароб бўлган бўлару, уни қайтаришнинг иложи бўлмас, пушаймон қилишга тўғри келар.

Тирик жонин олиш осон бўлар ҳал,
Ўлик тирилмайди қайта ҳеч маҳал
Ўқчида сабр ўлса, ақлдан нишон,
Камонга қайтмайди учган ўқ ҳеч он.

* * *

Жохил билан баҳслашган олим иззаат умид қилмай кўя қолсин. Башарти, жоҳил баҳслашувда олимдан устун чиқса, ажабланарлик ери йўқдир, чунки хамиша тош гавҳарни синдиради.

Зор билан бир бўлса булбул қафаси,
Не ажаб ичига тушса нафаси?

Оқилга паст киши кўргузса жафо,
Кўп алам чекмасин бўлиб дилсиё
Арзон тош синдирса зар косани гар,
Тош нархи ошмайди, пастга тушмас зар.

* * *

Дононинг аҳмоқлар даврасида сукут этишга мажбур бўлиши ажабланарли эмасдир, чунки ҳамиша ноғора овози танбур овозини эшиттирмай кўяди ва сассиқ саримсоқ хили анбар исини босиб кетади.

Донони шарманда қилдим-ку, дея,
Фурурга берилмиш мактанчок нодон
Билмаски, ноғора овози доим
«Ҳижоз» куйин босиб кетади осон.

* * *

Гавҳар лойга тушса ҳам аввалгидек қимматбаҳо, чанг осмонга кўтарилганида ҳам қадрсиздир.

* * *

Аттор мактаган нарса мушк эмас, балки хуш бўй таркатадиган нарса мушқдир. Дону атторнинг дўконига ўхшайди. Сукут қилиб ўз билимини намоёниш қилади, жоҳил эса ноғора кабидир, гумбурлайди-ю, лекин ичи бўшдир.

* * *

Бир умрга эга бўлинадиган дўстни бир лаҳзада хафа қилиш ярамайди.

Тошдан кичик лаъл бўлурга лозим неча йил,
Тошга уриб бир нафасда синдирма чил-чил.

* * *

Оз-оз йиғилиб кўп бўлур, тома-тома кўл бўлур, яъни заиф одамлар майда тошларни йиғиб сақлайдилар ва фурсат келди дегунча золимнинг бошини мажаклайдилар.

Қатра-қатра устига жам бўлса, у бўлгай наҳр,
Наҳр устига наҳр келса бўлур денгиз ахир.

Оз-оздан йиғилиб бўлади бисёр,
Дона-дона ғалла тўлдирур анбор.

* * *

Олим авомнинг саҳву хатоси ёнидан мулойимлик билан ўтиб кетмаслиги лозим, чунки бу ҳар икки тараф учун зарарлидир: олимнинг иззатига путур етади, авомнинг жаҳолати чуқурлашиб кетади.

Паст одамга муомаланг бўлса бўш,
Манманлиги ортиб, учар ақлу хуш.

* * *

Шайтонга мансуб бўлган гувоҳ ким томонидан содир бўлса-да, номақбулдир! Чунки илм шайтонга қарши бир қуролдир ва қурол соҳибни бўлган одам душманга асир тушса, шармандалик явада бешбаттар ортган бўлади.

Бўлса жохил маҳруму калта ақл,
Яхшироқдир беамал олимдан ул.

Тойди йўлдан, чунки у кўзсиз сўқир,
Бул йиқилмиш чоҳ аро кўзаларда нур.

* * *

Кимнингки тириклигида номини емаган бўлсалар,
ўлганидан сўнг номини тилга олмайдилар.

* * *

Узумнинг лаззатини боғбон эмас, балки фақир бева хотин билади.

* * *

Юсуф пайғамбар Мисрда қахатчилик бўлган йили очларни унутмаслик учун тўйғунича овқат емаганди.

Кимки, неъмат ичра айлайди умр,
Ундай одам очлар холин не билур?
Ожиз ахволин тушунгай шул одам,
Гар ўзи ҳам бўлса хайрон дам-бадам.

Чопкир от устида ўлтирган киши, хушёр бек,
Хас-тикан ортган эшак боткокка ботмишдир шу чок

Кирма қашшоқ қўшнинг уйига олов-оташ учун,
Мўридан чиккан каро дуд охи зоридин тутун.

* * *

Қадатчилик йилида қийналиб қолган фақирнинг ярасига
малҳам ва қўлига бир оз пул бера оладиган бўлсанггина
ундан «холинг қалай?» деб сўрагин.

Кўриб боткокка ботган жониворни,
Юракдан раҳм эту бошига борма
Агар борсангу ахволини сўрсанг,
Белинг боғлаб, думин торт, дам чиқорма.

* * *

Ибодат қилувчи авом — йўл юрган пиёдага ва сусткаш
олим эса йўлда уйкуга кетган отликка ўхшайди.

* * *

Афв сўровчи гуноҳкор гурурланиб кетган тақводордан
яхшироқдир.

Уламо, эшонлар бўлса дилозор,
Хушхулқ аскар ундан яхшидир юз бор.

* * *

Бир одамдан: «Илмига амал қилмаган олим нимага
ўхшайди?» деб сўрадилар. У жавобида: «Болсиз асаларига
ўхшайди!» деди.

* * *

Бемурувват, хунук арига айтғил:
«Асал бермасанг ҳам нишингни санчма»

* * *

Султон инъом қилган либос иззатли бўлса-да, лекин ўзингнинг нимдош кийиминг ундан кўра иззатлироқдир. Улуғларнинг дастурхонї лазиз бўлса-да, лекин кишининг ўз тўрвасидаги нони ундан кўра лазизроқдир.

Ўзинг топиб еган сиркаю пиёв
Оқсоқолнинг нону баррасидан соз.

* * *

Тусмол билан дори ичмоқ ва карвонсиз нотаниш йўлга чикмоқ — оқиллар раъйига хилоф ишдир.

* * *

Имом Ғаззолийдан: «Илмда бундай юксак даражага қандай етишдинг?» деб сўрадилар. У: «Билмаган нарсамни сўраб ўрганишдан уялмадим», деди.

Табибга кўрсатмай касал томирин,
Тузалмоқ хаёли хомдир, хушёр бўл.
Билмаганинг сўра, сўраш номуси
Билки билимдонлик ва хурматга йўл.

* * *

Хар кимки ёмонлар билан ошначилик қилса, агар уларнинг ёмонликлари унга таъсир этмаса-да, ёмонлар сийгари шубҳа остида қолади, намоз ўқигани вайроната кирса, ичкилик ичишда айбдор қилинади.

Нодон қаторига кўшасан ўзинг,
Агар бўлсанг нодон улфатга ҳамдам
Дондан бир панду насихат сўрдим,
Делики: «Нодонга кўшилма ҳечам
Агар доно бўлсанг, аҳмоқ бўласан,
Йўкса нодонлиғинг ортар яна ҳам»

* * *

Туянинг ювошлиги ҳаммага маълум ва машҳурдир. У шу қадар ювошки, агар бир бола тизгинидан тутиб юз фарсанг

Йўл юрса ҳам итоатдан чикмайди. Лекин таҳликали дарага рўпара келиб, бола нодонлик билан ўша томонга юрмокчи бўлса, унинг кўлидан тизгинини шартта юлқиб олади-ю, ортиқ унга итоат этмай қўяди, чунки қаттиққўллик қилиш лозим бўлган маҳалда кўнгилчанлик қилиш дуруст эмасдир. Шундай бир мақол бор: «Илтифот билан душман дўст бўлмайди, балки тамаъси янада ортади».

Лутф этган кишининг хоки пойи бўл,
Дағаллик қилса соч кўзига тупрок
Дағал кишиларга юмшок гапирма,
Занг арқолмас эгов бўлганда юмшок

* * *

Кимки ўз билимдонлигини кўрсатмок учун бошқа одамнинг сўзини кесса, ўзининг ўта нодон эканини намойиш қилган бўлади.

Ақлик бўлса гар жавоб беради,
Фақат ундан савол сўралган замон.
Гарчи ҳақ бўлса ҳам сергапнинг сўзи,
Гапларин ёлғонга жўйишар осон

* * *

Либосим остида бир ярам бор эди. Ҳар куни устозим: «Яранг қалай?» деб сўради, лекин ҳеч маҳал «Яранг қаерда?» деб сўрамасди. Шунда устозим атайлаб шундай савол беришдан ўзини олиб қочаётганини англадим, чунки одоб қондасида киши вужудидаги ҳамма аъзонинг номини ҳам тилга олинавормайди. Донишмандлар дейдилар: «Мулоҳаза қилмай савол берган одам таҳқирли жавоб олади».

Гапинг чинлигини яхши билмасдан,
Оғзинг очиб асло сўзга урма дам
Ёлғон сени банддан қилса ҳам халос,
Рост гапиргил, агар бандда қолсанг ҳам

* * *

Ёлғон гапирмоқ ҳам ханжар зарби кабидир: жароҳат тузалса-да, изи қолади. Юсуфнинг акалари ёлғончиликда шуҳрат топганларидан кейин, уларнинг рост сўзларига ҳам ишонч қолмади...

Кимга одат бўлса рост гапиряшлик,
Барча ишонади қилса ҳам хато.
Ёлғончилик билан номи чикса-чи?
Ҳеч ким ишонмас рост гапига хатто.

Коинотнинг энг буюги зоҳиран инсон ва мавжудотлар орасида энг хор ва пастя итдир. Лекин барча донишмандлар бир оғиздан: «Қадр билмас одамдан вафодор ит яхшидир», дейдилар.

Кейин урсанг ҳамки тош билан юз бор,
Ит унутмас берган овқатинг асло.
Пастларни бир умр эркаласангу
Сал каттик гапирсанг, бошлар можаро.

* * *

Нафс овораси бўлган одамда хунар бўлмайди, хунарсиз одам раҳбар бўлишга ярамайди.

Раҳм қилма ҳўкиз бўлса сертомоқ,
Ётоғон бўлади кўп еган ютоқ.
Магарки, ҳўкиздеқ гўштдорлик керақ,
Инсон юкин тортмас мисоли эшақ.

* * *

Бахтиёр кишилар ўз азгу ишлари ибрат тариқасида насллар оғзида зикр этилганига қадар ўзларидан аввал ўтганларнинг яхши ишларидан ибрат оладилар. Ўғрилар эса то қўлларини кесмагунларича ўғирлик қилишдан қўл тортмайдилар.

Қуш тушмас пастдаги дона устига,
Тузоқ узра кўрса ўзга бир қушни.
Бошқаларга ибрат бўлмайин десанг,
Ўзинг ибрат олиб юриттил ишни.

* * *

Оқибати вой бўладиган шоҳ бўлишдан келажаги порлоқ гадо бўлган яхши.

Шодлик охирида ҳам бўлса иннок,
Кети шодлик андуҳ ундан яхшироқ

* * *

Осмондан ерга неъмат ёғади, ердан осмонга губор кўтарилади. Идишда нима бўлса, шу сизиб чиқади.

Менинг феълим агар бўлса ярамас,
Сен ўз феълинг кўлдан чиқармасанг бас

* * *

Олтин қондан қазиб олинади-ю, лекин бахилдан жони билан кўшиб олинади.

Хасислар на емай, на ичмай деяр:
«Еб-ичмакдан орзу яхши дунёда!»
Бир кун душманларин орзуси билан
Ўлиб кетар, бойлик қолар зиёда.

* * *

Ўзидан заифларга шафқат қилмаган одам ўзидан куч-лининг зулмига дучор бўлади!

Куч-қувватга эга ҳар қандай билак,
Ожиз кўлини шартта узмас қиличдак

Солмагил заифлар дилига алам,
Зўрроқнинг жабрига йўликма сен ҳам

* * *

Оламда биринчи марта бармоғига узук таққан одам Жамшиддир. Ундан сўрадилар: «Нега ҳамма зебу зийнатни чап кўлингга бердинг, ваҳолонки, фазилат ўнг тарафдадир». Жамшид жавоб берди: «Ўнг кўлинг — ўнг кўл эканининг ўзи буюк зийнатдир».

Фаридун фармон этмиш хитой наққошлариға,
Тикинг деб чодиримга ипак ила бир шйор:
«Хушёр эсанг ёмонга яхшилик кил доимо,
Факат яхши кишилар улугвору бахтиёр!»

* * *

Подшоҳ — эолимлар зулмини даф этиш учундир, миршаб каллакесарлар учун, қози эса ўғриларнинг кенгашичисидир. Шунинг учун ҳақ ишга ризо бўлган икки даъвогар қозининг хузурига бормаёди.

Яхши билсанг бериш керак нарсани,
Жаҳл қилмай бергил лутф ила хуррам
Ким хоҳиши билан хирож бермаса,
Куч билан олишар миршаб ҳақин ҳам

* * *

Ҳамманинг тиши нордон парса ейишдан қамашади, аммо қозиларнинг тишлари ширин нарса ейишдан қамашади.

Қози беш бодиринг еса гар пора,
Юз полиз хукмига топади чора

* * *

Икки тоифа одам бу дунёдан ҳасрат билан ўтади: бири, йиғиб-йиғиб емаган, иккинчиси, илм олиб, илмига амал қилмаган!

Фозил агар бўлса бахиллик иши,
Эртаю кеч таъна қилур ҳар киши
Юз гуноҳи бўлса қарам соҳибин,
Айби ёпилгайдир шу эҳсонидин

* * *

Оллоҳи таолонинг мададкорлиги билан «Гулистон» китоби битди. Жумладан, аксар муаллифларда бўлган одатга ҳилоф ўларок бу китобни безаш учун ўзимдан аввал ўтган шоирларнинг шеърларидан қарз олиб қўшмадим.

Ўз тўнингга солсанг агар юз ямоқ,
Ўзга тўнин сўрагандан яхшироқ.

Саъдий сўзларининг аксарияти қувончбахш ва ҳазил-омуздир, шу сабабдан калтабин одамлар тилларини бир қарич қилиб, шу китобни ўқийман, деб беҳуда мияни огритмоқ ва шамъ дудини ютмоқ оқил кишиларга муносиб эмасдир, деб таъна-маломат қиладилар. Лекин аҳли донишларга аёнлиги (бу сўзлар ҳам ўшаларга қарата айтилгандир), шифобахш насихат инжулари нозик иборалар ипагига тизилмиш ва аччиқ маслаҳат дорилари ширин ҳазил-мутойибалар боли билан қориштирилмиш, токим инсоннинг хорғинликқа мойил таъби уни қабул айламоқдан маҳрум қолмагай.

Жойида насихат қилдик ҳар ишда,
Бир қанча умримиз ўтди бу ишда.
Бирон қулорига ёқмаса тамом,
Хабарчидан хабар хулласи калом

Бу китобга назар ташлаган одам,
Раҳмат тила менга, кечир ўзинг ҳам.
Нимани фойдали топсанг танлаб ол,
Сўнгра котибни ҳам дуо қил бир дам

БУСШОН

Форсчадан

Чустий таржимаси

КИТОБНИНГ ЁЗИЛИШ САБАБИ

Кезиб қанча вақт юрдим оламаро,
Умр ўтди ҳар турли одамаро
Неча баҳра топдим жаҳонни кезиб,
Юриб қанча хирмондан олдим насиб.
Бу Шероз элидек киши кўрмадим,
Бу покиза юртимга раҳмат дедим.
Бу пок ўлканинг халқи меҳри билан,
Дилимни узиб Шом ҳам Румдан,
Илиндим у бўстонлар ичра кезиб,
Қурук бормайин дўстлар олдиға деб.
Мисрдан келувчида қанди бўлур,
Севикли кишисига совға қилур
Қўлимда агар бўлмаса қанд ҳам,
Сўзим бор, шакардан эмас таъми кам.
Бу ул қанд эмас, ким, сўриб эл егай
Киши коғоз ичра ўраб бормагай.
Бино қилдим иқбол қасриви ман,
Ўн эшик очиб тарбият бобидан.
Бири фикру тадбир, адолат учун,
Худо йўлида элга шафқат учун.
Очик, элга эҳсондан иккинчи боб,
Сахи, қилса, деб, шукру топса савоб.
Учинчиси чин ишқу чин завқ эрур.
У хил ишқ эмас ўзни боғлар базўр
Бешинчи ризо, хулқ тўртинчиси,
Қаноатли мард зикри – олтинчиси.
Эрур тарбият боби – еттинчи боб,
Берур саккизи тинчликдан жавоб.

Эрур тўккизинчиси тавба, савоб,
Ўннинчи муножоту¹ – охирги боб.
Эди ёзганимда саодатли йил,
Хар икки ҳайит ўртаси эрди, бил.
Сана олти юз эллигу беш аниқ,
Бу машҳур хазинамга дур тўлди лик.

* * *

Эшит, э хунарманд – доно киши
Эмас айб излаш хунарманд иши.
Тўнинг хоҳи шоҳи ва ё беқасам,
Тушар пахта гар нархи кам бўлса ҳам.
Сўзимда агар толмасанг тозалик,
Карам айла, айбимни ёп шоҳидек.
Бу фазлим учун йўқ дилимда ғурур,
Тилак бирла илгим узалган эрур.
Бирор байт қабул бўлса гар мингтадан,
Тилинг таънадан торт мардлик билан.
Билурманки, шеърим эрур форсаро
Хўтонда Хўтан мушкидек кам баҳо.
Узокдан садойим бўлиб найсимоп,
Эди айбларим парда ичра ниҳон.
Олиб келди Саъдий гулистонга гул
Ва ё Ҳинд сори мурч келтирди ул,
Унинг хурмодек гўшти юмшок, ширин,
Чякар донаги ёрганинга ичин.
Хушомад менга ҳеч ёқмас эди,
Дилим шоҳ мадҳига боқмас эди.
Бағишлаб соҳибдилга, ёздим атай,
Тушунган киши токи бундай дегай:
«Зафар топди Саъдий бу майдонаро,
Ки Саъд ўғли Бўбакр эди подшоҳ².
Бирор ғам билан дард чекиб толмади,
Бирор дард келиб ноилож қолмади.

¹ Замон тақозоси туфайли ўннинчи боб таржима қилинмаган (Х.Х.)

² *Абу Бакр ибн Саъд* – форс ва озарбайжан отабекларидан. 1231 й да тахтга ўтирган. 1260 й да вафот этган.

Аё, Саъдий, мактовга берма давом,
Садоқатни хизматда курсат мудом.
Йўловчи шаҳу йўлни билгучи сен
Агар укса чин сўзни қилгучи сен.
Қизил Арслонга демак не керак —
Оёғингни остида тўққиз фалак.
Демаким фалак бошига кўй оёк,
Юзинг ерга сургил десанг яхшироқ».

БИРИНЧИ БОБ

МАМЛАКАТНИ ИДОРА ҚИЛИШ ТАДБИРИ, ОДИЛЛИК ҲАМДА ТЎҒРИ ФИКРЛАШ ҲАҚИДА

Жаҳондан кетар пайтда Нўширавон
Бу сўзларни Ҳурмузга этмиш баён:
«Ҳамиша ғариблар дилин овлагил,
Сен ўз роҳатинг кўзлаган бўлмагин.
Агар роҳатингни қиларсан хавас,
Қўл остингдагилар сира тинчимас.
Ақлликка маъқул эмас ҳеч қачон
Еса кўйли бўри, ётиб кўйчивон.
Чиқор хожатин ҳамма муҳтожни,
Шулар кўйди шоҳ бошига тожни.
Дарахт бўлса шоҳ, халк илдиэ эрур.
Бил, ўелим, томир-ла дарахт улгаюр.
Элинг калбин оғритма, берма зарар,
Курур илдинг ранжиса эл агар.
Агар истасанг яхши йўл, пок бўл,
Умид ила хавф йўлдир пок йўл.
Агар бўлса ҳар кимда тадбиру дид,
Бўлур унда албатта хавфу умид.
Бу феъл иккисин шоҳда топсанг агар,
Паноҳида мумкин яшаш бехатар.
Зарар бермагай элга, қилмас зиён,
Зулмда келур юртга офат дебон.
Агар бўлмаса бу ики хислати,

У юрт ичра йўк кимсанинг роҳати.
Кетиш чораси бўлмагай, сабр қил,
Агар ташвишинг бўлмаси турмагил.
У юртда тополмайсан ободлик,
Агар элда йўк шоҳидан шодлик.
Тушида кўрар юрт ободлигин,
Хароб айлагач юрту элнинг дилин.
Ёмонлик, хароблик зулмдан келур,
Улуғлар бунинг маънисин хўб билур.
Ситам бирла қатл этмоқ элни зиёв,
Шулар мамлакатда мадор, соябон.
Кўмак айла деҳқонга фойданг учун,
Агар мардикор тўйса иш соз у кун.
Эмас мардлик – берсанг унга зарар,
Сенга яхшилик қилган эрса агар».

* * *

Эшитдимки Шеруяга ушбу хил,
Ўлим вақти Хисрав деди: «Яхши бил.
Нечук ишни қилмоққа этсанг ният,
Мудом эл ишин яхшилашга қарат.
Адолатли тadbирдан кочмагил,
Элинг севдан, ўғлим, узолмайди дил.
Ситамгардан эллар хамиша қочар,
Ёмонликларин элга яккол очар.
Ўзин тиклаёлмайди, вайрон бўлур,
Агар элга ҳар ким ёмонлик қилур.
Агар бўлса ўткир тиринг қанчалик,
Эмас тул хотиннинг дилин оҳидек.
Чирок пилигидай ёнса тул хотин,
Кўрарсан ўт олгай шаҳарни бутун.
Жаҳон роҳатида ким унга етар,
Агар адлу инсоф-ла шоҳлик этар.
Жаҳондан ўтаркан етиб навбати,
Уни эл дегайлар худо раҳмати.
Ёмон ҳам ўтар, яхши ҳам, яхши бил,
Сени яхши ном бирла ёд этсин эл.

Севга дўст бўлмас агар қон ялаб
Хазинагни тўлдирса элни талаб.
Агар бўлса бошлиқдан элга азоб,
Йиғиш мақсади молу мулк беҳисоб.
Ёмонлик қилувчи ситамгар ўтар,
Уни доимо халк лаънат этар.
Сила яхши бошини, бермас зиён,
Ёмонга тараххум — ўзингга ёмон.
Сира сийламай, кир ситамгар изин,
Унинг тоза юлмоқ керак илдин.
Зулм этгувчиларга берма омон,
Шилиб пўстини айлагил бенишон.
Сен яввал кес ул бўрилар калласин,
Улар ёрмай эл қўйларин ҳаммасин.
Қадам қўймас ул жойга хушёрлар,
Ёмон деб эшитса у жойни агар.
Мусофирни хурматла, яхши караб.
Диёрида сўзлар сени яхшилаб.
Улуғлар мусофирни севса агар,
Улуғ номларига бу олам тўлар.
Агар қайси ерда фариб хўрланур,
У хил мамлакат теда вайрон бўлур.
Фариб дўсти бўл ҳамда сайёҳсевар,
Ташир яхши номингни сайёҳлар.
Мусофир-да меҳмонга сен ёр бўл,
Бирок бўлмасин макри, хушёр бўл.
Таниш бўлмагандан ҳазар яхшидир,
Ки дўстлик никобидя ёв ҳам бўлур.
Ошир кадрини бўлса ким кадрдон,
Фариб бермагай кадрдон ҳеч қачон.
Узоқ хизмат этса ошир қимматин,
Унутма ҳамиша узоқ хизматин.
Қарилик етиб қолса ишда агар,
Мурувват қилиб ҳолига сол назар,
Эшитдимки Шопурга Хисров ситам,
Қилиб эрмишу сабр қилмиш у ҳам.
Тушиб нотавонликка холи нукул,

Деди бу хикоятни Хисровга ул:
Адолатли шоҳ! Қолмасам гарчи ман
Жаҳонда қолурсян фазилат билан.
Йигитликни сарф айладим сен учун,
Қариликда ҳолимни қилма забун.
Ғариб бошида бўлса фитна қатор,
Уни қийнама, бялки ҳайдаб юбор.
Сен унга азоб бермасанг ҳам бўлур,
Ёмон феъли унга жазосин берур.
Ҳазиначи қилса хиёнат агар,
Буюргил назоратчиға, текширар.
Агар тил бириктирсалар ҳар икков,
Баробар бўшат иккисин беаёв.
Ҳар иккени бир жойда қўймоқ хато,
Бирикмоқ билан бошлагай юз бало.
Билиб қўй, улар қўлни қўлга берур,
Бирин айбини биттаси беркитур.
Гар ўғри биридан бири хавф этар,
Мудом ўртада тинч қарвон ўтар.
Дадиллик қилур ёв, бўшашсанг агар,
Ғазаб одатинг бўлса, сандин безар.
Ғазаб-ла мурувват — иков ҳам керак,
Табибларча наштар ва малҳам керак.
Сахий бўлу хуш хулқу мардона бўл,
Ғарибларга боккилки, ҳақ йўли шул.
Қололмас жаҳон ичра мангу киши,
Фақат қолгуси яхши ному иши.
Тирик улки ундан кейин қолса жой,
Ховуз, қўлу кўприк-ла қарвонсарой.
Агар қолмаса ҳар кишидан нишон,
Удир меваси йўк дарахт бегумон.
Агар қолмаса сўнгида яхши иш,
Сира арзимас унга раҳмат дейиш.
Десангким жаҳонда отим ўчмасян,
Унутма улуғларнинг яхши отин».

Ўтарсен ҳам, ўтмишга солгил назар,
 Ўтиб кетганидек неча шоҳлар.
 Ўтиб кетдилар – қолди у эски соз.
 Шу хил базму айшу, шу хил рамза, ноз.
 Биридан қолиб тоабад яхши ном,
 Ёмонлик-ла ўтди бири, вассалом.

Гаразғу сўзига қулок солмагил,
 Агар сўзласа кўп, чуқур ўйлагил.
 Биринчи гуноҳ балки билмай бўлур,
 Кечиргил, омон бергил этса узр.
 Гуноҳкор паноҳ тортиб узр этса бас,
 Биринчисида ўлдириш шарт эмас.
 Агар қор қилмас насиҳат – ўгут,
 Жазоси учун они зиндонда тут.
 Бу бирлан тузалмас эса қир изин,
 У безот дарахтнинг қурит иллизин.
 Бошин кесмай, аввал ўзин банди қил,
 Кесик бош жасадга уланмайди, бил.
 Гуноҳкордан келса жаҳлнинг агар,
 Жазолашда сабр эт – бу яхши хунар.
 Бадахшонни лаълин ушатмоқ осон,
 Ушалгач, бутун бўлмагай ҳеч қачон.

ҲИКОЯТ

Чиқиб келди Уммон сувидадан биров,
 Кезиб ҳам эди қанча чўлни яёв.
 Араб, турку, тожику Румни кўриб,
 Топиб турли-турли илмлар юриб.
 У кўпни билиб, кўпни кўрган ҳам,
 Сафарларда суҳбатда юрган ҳам.
 Бир улкан дарахтдек тўлуғ гандаси,
 Бирок йўк эди унда бахт меваси.
 Чиқиб даредан кирди бир шаҳраро,
 У юрт шоҳи эрди адолатли шоҳ.

Дили поку андишаси соф эди,
Ғарибларга ёру баинсоф эди.
Уни келтириб яхши ҳаммом сари,
Ювинтирдилар шоҳ ходимлари.
Қўйиб бош шаҳ остонасига шу дам,
Дуо қилди, қўл кўксига, қадди ҳам.
Кириб шоҳ саройига қилди салом,
Деди бахтлисан, сенга давлат ғулом!
Унга шоҳ: «Қаердан келурсан, деди,
На бор сенда айт, на билурсан, деди.
Не кўрдинг, азизим, бу юртим аро,
Ёмон, яхшисин, сен дегил бейбо».
У дедики: э шоҳ, бўлиб пойдор,
Мадаккор худо бўлсини бахт — ёр.
Қаю жойдаким бунда мен юрмадим,
Бирор қайғули, ғамли дил кўрмадим.
Сира кўрмадим масту девонани,
Факат кўз хароб кўрди майхонани,
Бу хил яхши покиза кулк, шаҳга бас,
Кўнгил ранжитишга у рози эмас.
Дебон ҳар сўзида у сочди зар.
Унинг сўзларин шоҳ мақбул билиб,
Ёнидан ўрин берди хурмат қилиб.
Ташаккур этиб, қилди эҳсон анга,
Деди наслу юртингни билдир манга.
Дегач саргузаштини бошдан-оёқ,
Яна хурмату қадри ошди шу чоқ.
Ўзича шоҳ ўйлар эдиким шу дам,
Вазирлик ишини сен олгил шу чоқ.
Қиларди ўзи-ла, ўзи маслаҳат,
Вазирлик шу одамга лойиқ фақат.
Ва лекин бу мансабга аста-секин —
Кўтармоқ керак, токи эл кулмасин.
Керакдир синаш аввал ақлин, ишин.
Улуғлаш керак қадрин ундан кейин.
Солур ғам юкин дилга кўп вақтлар,
Фириб кўрсатиб нотаниш хийлағар,

Камондан нишонга ўк отмай туриб,
 Жуда яхши мўлжалга олгил кўриб.
 Узоқ вақт ўтмай билишлик қийин,
 Киши ақлини-ю, унинг кимлигин.
 Синаб кўрди шах они ҳар бобдан,
 Ишондики, хўб яхши одам экан.
 Фаросатли-ю, нотику, покдил,
 Ёмон-яхшини билгувчи-ю асил.
 Фикрда улуғлардан аъло билиб,
 Тайин этди ўнг қўл вазири килиб.
 Ҳамеша килиб ҳиммату маърифат,
 Унинг ҳукми олдин юрарди фақат.
 Бутун мамлакат юрди фикри билан,
 Ситам кўрмади ҳеч киши дастидан.
 Фаразгўй сўзига ўрин қолмади,
 Тили боғланиб ҳеч сўз айтолмади.
 Ёруғ қалбидан нурлар олди у юрт,
 Бурунги вазир бағрига тушди курт.

Ўзининг ақлу довиши билан вазирлик мансабига эриша олган бу вазирга аввалги вазир бахиллик килиб, подшоҳ хузуридаги муваффақиятларини кўра олмасдан, унга душманлик қила бошлади. Лекин янги вазирнинг ишидан бирор нуқсон тополмагач, ночор унга тухмат килиб, қилинмаган гуноҳларни унга тўнкай бошлади. Подшоҳга унинг устидан чақимчилик қилди.

•Ибосиз яшарлар жаҳонгашталар,
 Эмас мулку давлатга лойяк улар.
 Бу фикри бузуклар яроксиз эрур,
 Ки шоҳ қасрига таъналар еткурур.
 Унутсам эдим шоҳ тузин мен ўзим,
 Хиёнатни кўрсам юмардим кўзим.
 Гумон бирла сўзлашни эп билмадим,
 Аниқланмагунча баён қилмадим.
 Қулимдан бири кўрган эрмиш уни,
 Қучармиш улардин бирин қай қуни.

Дедим чин сўзу, шахдадур ихтиёр
 Ўзинг имтиҳон қил, асос менда бор».

Унинг шаънини булғади бу ёмон,
 Ёмон, яхшилик кўрмасин ҳеч қачон.
 Кичик бир хато кўрса душман агар,
 Чакиб шоҳга, қаттиқ разаблантирар.
 Бир учқун билан мумкин ўтлар ёкиш,
 Сўнг эски дарахтларни ҳам ёндириш.
 Туюқгирди шаҳни бу сўз ончунон,
 Тошиб кетди, қайнаб, қозондек шу он.
 Ғазаб, ўлдиришга чўзарди қўлин,
 Вале сабру бардош тўсарди йўлин.
 Эмас мардлик ўз одамин қатл этиш,
 Керак ушбу хил вақтда ўзни тутиш.
 Керак эрмас эрди қилиш тарбият,
 Агар қатл этаркан уни оқибат.
 Унинг фазлини билмаганда эдинг,
 Саройингда юрмоққа қўйгаймидинг.
 Унинг айбини билмагунча аён,
 Чақув бирла зулм этмагил ҳеч қачон.

Подшоҳ шахсан ўзи янги вазирни кузатиб бориб, унинг ҳаракатларини кўз остига олади. Янги вазир кекса бўлишига қарамай, ёш йигитлар бирла ҳамсуҳбат ва улфат бўлишини кўрган подшоҳ шубҳалана бошлайди,

Кейин яхши бир фикру тадбир билан,
 Деди, э азизим, хижолатдаман.
 Сени мен деб эрдим хўб оқил киши,
 Деб эрдим сени зийраку хушёр,
 Валекин дилингда бор экан ғубор.
 Бу жой сенга лойиқ эмас, энди бас,
 Хато мандан ўтмиш, бу сандан эмас.
 Разилни ўзим айлагач тарбият,
 Хиёнатни кўрдим ўзим оқибат.
 Жаҳонгашта мард кўзин очди шу он
 Деди, э адолатли шоҳи жаҳон,

Дилим пок эрур, менда йўқдир хато,
Эмасман разил, токи этсам ибо.
Дилимда йўқ эрди бу янглиғ гумон,
На этдим, на қилдимки кўрсам зиён.
Шаҳаншоҳ деди ҳар наким мен дедим,
Ғанимлар сўзин сенга айтган эдим.
Шу хил сўз деди менга эски вазир,
Унинг устида ҳар на билсанг гапир.
Табассум қилиб бармоғин тишлади,
Таажжуб эмас у надебдир, деди.
Ҳасадчи ўз ўрнида кўргач мени,
Ёмонлаб мени, алдаш истар сени.
Шах этгач, тубанроқ унинг мансабин,
Сезиб эрдим ул кунда душманлигин.
Бировга агар шоҳ мансаб берур,
У билмайди, ким унга душман эрур.
У дўст бўлмагай ҳеч қачон менга чин,
Менинг иззатимда кўрар хорлигин.
Бу ҳақда дейин рост сўз мўътабар,
Қулиянга қулоғингни тутсанг агар.
Мисол тариқасида хикоят
Унутдимки қайси китобда экан,
Йўлуқмиш биров тушда шайтон билан.
Қали сарву шамшод экан, чеҳра хур.
Юзида қуёш нурлари товланур.
Яқин борди-ю, деди шайтонмисан,
Фаришта бу хилда гўзал бўлмаган.
Шу хил тўлган ойдек юзинг, суратинг,
Жаҳонда нега энг ёмон шуҳратинг?
Оёғ остида суратинг не учун,
Чизилмиш баҳайбат, ёмону забун?
Бу сўзни эшитгач у бахти қаро,
Келиб аччиғи чекди оху наво.
Деди: «Шақлим эрмас, у янглиғ хунук,
Қалам душман илгидадир эй буюк.
Биҳиштданки юлдим мен илдизларин
Чизар суратим мисли деви лаин.

Бу явглиғ гўзалман ва лекин ҳамон,
Менинг суратимни чизарлар ёмон».
Вазир хурматини тўқди мартабам,
Керак макридан чекланиш менга ҳам.
Шаҳим қаҳридан менда ханф йўқ эрур,
Гуноҳсиз киши сўзга ботир бўлур.
Назоратчидан кўрқадир дам-бадам,
Тарозусининг тоши гар бўлса кам.
Хатим бегалат, тўғри юргач қалам,
Хатом излагандан ведир менга ғам.
Буни шоҳ эшитти-ю бурди юзин,
Кўлин силкиди рад этиб бул сўзин.
Деги: канча ишлатса ҳам ўз сўзин,
Сира оклаёлмас гуноҳкор ўзин.
Агар душманнинг сўзи ёлғон экан,
Буни ўз кўзим бирла кўрдим-ку ман!
Гўзаллар жуда кўп бу даргоҳ аро,
Шуларга боқар кўзларинг доимо.
Шу дам кулди-ю марди нотик, деги:
Тан олмоқ ҳақиқатни лойиқ деги.
Ва лекин эрур бунда бир сир ниҳон,
Ошиб давлатинг, элга бўл ҳукмрон.
Кўрарсан-биларсанки, ҳар камбағал
Боқар бойга ҳасрат билан ҳар маҳал.
Ўтиб кетди-ку ёшлигим давлати,
Ўтиб кетди афсус умр лаззати.
Уларга боқиш бирла сабрим кетар,
Чирою безак бойларидир шулар.
Юзим тоза гулдек муаттар эди,
Таним худди ок гулга ўхшар эди.
Бу ҳолатда қандай бўларди кафан,
Соқол ок ипу, эгри дук бўлса тан.
Сочим жингалак қоп-қаро кеча ранг,
Кийим эрди нозиклигимдан тажанг.
Дур оғзимда икки чизим бор эди,
У худди кумуш фиштли девор эди.
Қара менга сўзлар чоғимда ахир.

Йиқилди у кўрғон тушиб бирма-бир.
 Уларга нечун боқмайин зорланиб,
 Бекор ўтган умримни эсга олиб.
 Азия ёшлигим кетди, келмас хабар,
 Букун ҳам тугаб охирига етар.
 Бу хил тизгач ул мард сўз гавҳарин,
 Деда шах бу хил сўзни топмок қийин.
 Ўз арбобларига қараб шул нафас,
 Дедиким бўлак сўзни дил хохламас.
 Бу ҳақда ақл бирла иш қилмасам,
 Қурук тухмат ила қилардим ситам.
 Шошиб ҳар киши ки қилич ушлагай,
 Пушаймон била ўз қўлини тишлагай.
 Фаразлик киши сўзини сўз дема,
 Ишониб анга сўнгра афсус ема.
 Ошиб яхшига мансабу молу пул,
 Фаразғу учун ҳам жазо бўлди мўл.
 У доно вазир, топди шуҳрат ва шон,
 Қилиб яхшиликларни элга аён.
 Қилиб адлу эҳсону даврон суриб,
 Ўтиб кетди хўб яхши ном колдириб.
 Билимдону қудратли шоҳ ҳеч нафас,
 Ғанимларнинг ифвосидан ғам емас.
 Жаҳолатлининг сабри йўқ, фикри хом,
 Шаҳаншоҳлик тожи унга ҳаром.
 Ақлли киши сабр этар ҳар нафас,
 Жаҳолатга енгилган – оқил эмас.
 Демасман: мудом айла жанг ихтиёр!
 Ғазаб келса ақлингни тут барқарор.

* * *

Эрур лашкаринг кўп, ўзинг паҳлавон,
 Хужум қилма душманга-ю, тўкма қон.
 Ғаним кўрғон ичра кириб беркинур,
 Гуноҳсиз злу юрт вайрон бўлур.

Назар ташла зиндонга, қил эътибор,
 Ки зиндон аро қанча беайб бор.
 Азоб тортса эллик йилу олса ном,
 Эсиэ, бир хато-ла йўқолса тамом.
 Азиз номи колган етук яхшилар,
 Киши молига бермадилар зарар.
 Агар оч қолиб берса ҳам мард жон,
 Етимлар ҳакин емагай ҳеч қачон.

ҲИКОЯТ

Эшитдим, адолатли бир шоҳ тўни,
 Экан бузу, дойим кияркан уни.
 Биров дебди: «Э бахтли шоҳ, тиктириб,
 Кийинг тоза шоҳона тўн келтириб».
 Деди: «Шу кийим ҳам кифоят эрур,
 Агар бундан ортар, у зийнат эрур.
 Бошимга келур неча турли ҳавас,
 Валекин хазина ўзимдан эмас.
 Хазина бутунлай қўшинлар учун,
 Эмас у безак ҳам ўйинлар учун».

Қўшин шоҳидан шод бўлмас агар,
 Қўриқловчидан мамлакат бўш қолар.
 Агар олса ёв деҳқоннинг эшагин,
 Нечун шоҳ солиғ олгай ундан тагин.
 Эшакни ёв олса, шаҳи олса бож,
 Тополмайди равнак у хил тахту тож.
 Дарахтдир элу, ўстириб сақлагил,
 У бергай сенга мевалар хилма-хил.
 Юлиб олмагил илдизу мевасин,
 Бу ишдан пушаймон бўлурсан кейин.
 Чумолидан олса товук, донини,
 Мурувватдан эрмас — олур жонини.
 Ул одам кўрар роҳат ўз бахтидан,

Кўл остидагин эзмаса зулм илан.
Элиг нотавонликка тушгандаёк,
Улар охидан кўрқканинг яхширок,
Ширин сўз билан кўлга киргай диёр,
Уруш қилма, кон тўкма, э бахтиёр.
Қасам мардлик ҳаққи, буткул жаҳон,
Сира арзимас томса ер узра қон.

* * *

Эшиттимки, Доро чикиб ов учун,
Узоқлашди ўз лашкаридан шу кун.
Югурганча келди етиб йилқибон,
Гумон қилди Доро ўзича шу он:
Бу душман урушмоқка келди, нетай?
Узоқдан бир ўк бирла нобуд этай.
Шу дам тўғрилаб унга тортди камон,
Деди бир нафасда қилай бенишон,
У дедики: «Э шохи олампадох,
Замонангга кўз тегмасин, қил нигоҳ,
Ман – ўз илқичинг, бунда қанча замон
Кўп йилқиларингни боқарман ҳамон.
Тушиб ўрнига шах дили, ушбу дам,
Кулиб деди, э соддадил, ақли кам:
Малаклар кўмак берди сенга бу он,
Камон тортган эрдим, отардим шу он
Кулиб йилқичи деди: бўлгай ёмон,
Насихатни тутсам шахимдан ниҳон.
Бу донолик эрмас – билиб етмаса,
Кўриб дўсту душманни фарк этмаса.
Улуғлар учун энг муҳим шарт эзур:
Кичик кимлигин билмоғи зарур.
Мени доимо бунда кўрган эдинг,
Қалай деб бу яйловни сўрган эдинг.
Букун меҳр илан келдим олдингга мен,
Таний олмадинг юз гумон бирла сен.
Керак бўлганида менга қайси от,
Танийман уни мингта от ичра бот.

Ўз йилкиларимни танийман шу хил,
 Ўз йилқингни сен ҳам, шаҳо, менча бил!
 У марддан насихатни Доро укуб,
 Уни яхши кўрди, деди, яхши, хўб.
 Хижолат чекиб дер эди подшо,
 Буни дилда сақлаш керак доимо.
 Қолур тахти хавф остида дам-бадам,
 Агар шох йилкячидан билса кам.
 Жафокашни додин эшитгунг қачон?
 Ҳавода юурсан ҳамоно-ҳамон.
 Кўзинг очгилу рафлатинг таркив эт,
 Мудом мазлум аҳлини додин эшит.
 Зулм кўрса даврингда золимдан эл,
 Ўша зулм сендан эрур, яхши бил.
 Йўловчини йўлда қачон ит қопар*,
 Кутуртирмаса итни деҳқон агар.
 Сен, э Саъдий, сўз ботири, пур хунар,
 Қалам тиги илгингда топгай зафар.
 Дегил қанча билсанг-у, ҳақ сўз дегил,
 Ема пора, найрангдан боғла тил.
 Сўзингда тамаъ бўлса бемаънидир,
 Тамаъдан кечиб, қанча билсанг гапир.
 Ирокда эшитти биров бир кун
 Деди бир ғариб тоқ тағида буни:
 Бир остонадан сен ҳам уммидвор,
 Эшигингга келгани сен этма хор.
 Агар истамасан дилинг ранжишин,
 Дили ранжиганларнинг овла дилин.
 Ғарибларга орттирса жавру жафо,
 Бўлур тахту ҳам тожидан шаҳ жудо.

ҲИКОЯТ

Улуғлараро бир улуғ ахли фан,
 Деди қисса Абдулазиз¹ ўғлидан.

¹ *Абдулазиз* – арабларнинг умавий халифаларидан бири. У адолати, камтаринлиги билан ном чиқарган (форс-тожикча «Мунтахаби куллиёти Саъдий», 174-бет).

Узугин кўзи бор экан бебаҳо,
Харидор кучи етмаган мутлақо.
Ўрутгайди тувни ажойиб бу дур,
Куёшдек сочарди жаҳон ичра нур.
Келиб элга очлик йили ногаҳон,
Қади янги ойдек эгилди шу он.
Элия кўрдиким, очу дармони йўқ,
Мурувватдан эрмас ўзи бўлса тўқ.
Киши кўрса халк коми ичра заҳар,
Тамоғидан ўтмайди шарбат-шакар.
Буюрди, узук кўзини соттилар.
Етим, тулга раҳми келиб шул қадар.
У бир ҳафта бўйлаб улашди пулин,
Дилин овлади очу кашшоқ элин.
Бирок унга дерди маломатчилар:
Тополмайсан энди бу янглиғ гуҳар.
Эшиттим, дер эрди у доно киши,
Юзига томиб шамъдек кўз ёши,
Ярашмайди зийнатланиш шох учун,
Агар бўлса эл холи очу забун.
Кўлимда бу кўзсиз узук безарар,
Зарар — эл дили ғамда бўлса агар.
Ўзидан бурун ҳар ким эл роҳатин,
Агар кўзласа, унга минг офарин.
Кишилар ғамини еган мардлар,
Бўлиб қайғули, роҳатидан кечар.
Агар ётса шох тахтада беҳузур,
Ишонаманки, эл ухлаб ором олур.
Агар ухламас шох бутун тун аро,
Эл ухлайди ором олиб доимо.
Жуда ёқди менга у беш байтким,
Йигин ичра куйлардилар тингладим:
Ҳаётимда зўр роҳат эрди, у тун
Гўзал ёр ёнимда бўлган учун.
Ётар эрди, кўрдим, ширин уйқуда,
Дедим: сарв ҳечдир қадинг олдида.
Ширин уйқудан кўзни оч гул каби.

Кулиб боқкилу сайра булбул каби.
Кўз оч, ухлама, э, жаҳон фитнаси,
Кетур бода, сун, э замон фитнаси!
Деди: фитна уйғонмаса яхшироқ,
Мени фитна дединг-ку, ўзинг шу чок.

ҲИКОЯТ

Шаҳаншаҳлар ахборида бор экан,
Миниб тахт уза Тукла¹ сардор экан.
Зулм кўрмади даврида ҳеч киши,
Бўлакка сабақ эрди тутган иши.
Бир оқилга дер эрди бир марта у,
Ҳаётим бутун беҳуда ўтди-ку,
Дил истар ибодатни хилват аро,
Тилакка етай, бўлмай умрим адо.
Колур мансабу тахту мулку чаман,
Олиб кетмади гўрга ҳеч қайси тан.
Эшитди буни оқили покдил,
Чикиб жаҳли, айтдики, э Тукла, бил,
Ибодат ўзи халққа хизмат қилиш,
На тасбеҳда, на жойнамозда бу иш,
Умр бўйи тахт узра сен шох бўл,
Дили поку хушхулку огоҳ бўл.
Садоқат, иродат билан боғла бел,
Ёмон лофу кофдан мудом сақла тил.
Улуғлар диликим, мусаффо эди,
Шу хислат уларда муҳайё эди.
Сира ўлмасам деб ким айта олур,
У кимдирки дунёда ўлмай қолур.
Агар ҳар кишидан қолур мулку мол,
Ўзидан кейин бўлғуси поймол.
Агар ҳар киши элга эҳсон этар,
Элидин мудом унга раҳмат этар.
Улуғ бўлса-ю, қолмаса яхши ном,
Нишонсиз ўлиб кетди у, вассалом!

¹ *Тукла* — XI асрнинг иккинчи ярмида ҳукм сурган Шероз отабекларидан бири.

Сан эҳсон дарахтин кўкартсанг агар,
Терарсан унинг шохидан мевалар.
Ўриб галлани, ерни кўйма курук,
Бўшашмай туриб тезда сепгил уруф.

ҲИКОЯТ

Бир оқил Шом атрофида доимо,
Яшар эрди хилват тутиб ғор аро,
Қоронғуда соҳибканоат эди,
Унинг давлати сабру тоқат эди.
Худодўст экан номию покдил,
Фариштасифат одам эркан асл.
Эди эшигида улуғлар боши,
Эшикларга бош урмади ул киши.
У доно яшаб турган иклим аро,
Эди бир ситам қилғувчи подшо.
Кўзига кўринса ғариб-нотавон,
Эзарди уни қашқатиб беомон.
Ўзи жоҳилу, золиму, бадбуруш,
Кўнгилга солур ғам, уни бир кўруш.
Қочиб жабридан кўлчилик доимо,
Ёмон номи тарқалди олам аро.
Қолиб эрди ёлғиз, тул ожиз киши,
Ҳақорат билан чарх йигирмоқ иши.
Қаерда зулм ҳаддан ошган экан,
Бирор лаб очилмайди кулку билан.
Келарди унинг ғорига гоҳи шох,
Худодўст сира қилмас эрди нигоҳ.
Деди унга шох: «Э, азиз бахтиёр,
Ўгирма юзинг мендану қилма ор.
Қилурман сенга дўстлик туну кун,
Эурсан менинг душманам не учун?»
Агар бўлмаган чоғда ҳам шавкатим,
Кам ўлмасди дарвешдан ҳурматим.
Демасман бировдан улуғ бил мени,
Дегайман кишиларча билгил мени.

Эшитти бу сўзни, шахга деди: «Тут кулок,
Сен — элнинг азоби, ўзингга қара,
Мен эл ранжишин хоҳламасман сира.
Эурсан азиз дўстларим душмани,
Нечук тил билан дўст, дегайман сани?
Кўлим ўпма дўстона, кетгил, йўқол,
Бориб дўстларим илгин ўп, кўнглин ол.
Таажжубдаман золим уйқусидан
Ки эл дод этаркан, у ухлар экан.
Кичикларни қақшатма, э подшо,
Жаҳон ўзгариб тургуси доимо.
Фарибларга берма азобу алам,
Сени махв этар топса пайтин у хам.
Чумоли агар бирлашиб иш қилур.
Унинг зарбидан шер хам енгилур.
Дедим зулм илан элни қақшатмагил,
Ўзинг қийналурсан, буни яхши бил.
Зулм бирла йиққунча олтин, ахир,
Хазинангни бўш колгани яхшидир.
Кишиларни сен айлама поймол,
Оёр ости бўлғунг, етушса завол.
Чида зўр зулмига, э нотавон,
Бўлай десанг ундан кўра паҳлавон.
Фанимларни ҳиммат-ла енгмоқ зарур,
Ки ҳиммат кўли барчадан зўр зрур.
Фарибларни шод айла, кулдир чунон,
Ёмонларни тишини ушатгил ҳар он.
Довул бонгидан хожа-ку, уйғонур,
Бирок сокчи аҳволини не билур.
Матонин ғамини еган қарвон,
Толиққан эшакка ачинмас ҳамон.
Кўрарманки, ожиз эмассан бугун,
Фарибни кўриб қўлламайсан нечун?
Бу ҳақда ҳидоят қилай ушбу дам,
Бўшанглик бўлур тортиниб айтмасам».

Дамашқ ичра келди қаҳатлик йили,
 Унутди меҳрни кишилар дили.
 Бахил бўлди осмон чунон ер учун,
 Дарахту экин қакшади бус-бутун.
 Қадимий булоқлар қолиб қуп-қурук,
 Етим кўз ёшидан бўлак томчи йўқ.
 Фақат бевалар охи бирлаш чивқар,
 Ҳар уй туйнугидан тутун чиқса гар.
 Дарахтлар ғариб бир гадодек шу ҳол,
 Баҳодирлар ахволи танг, бемажол.
 На боғу на саҳрода кўклам у йил
 Чигиртка экин еб, чигирткани эл.
 Шу он келди ёнимга бир эски дўст,
 Фақат унда қолмиш суяк бирла пўст.
 Таажжубда қолдим, бақувват эди,
 Жуда мўътабар ҳам бадавлат эди.
 Дедим унга: «Э ёри покиза дил,
 Бошингга на иш тушганини дегил».
 Ғазаб бирла деди, ки: «Э ошно,
 Ўзинг хўб билурсан, саволинг хато.
 Кўрарсан машаққатли фурсат бу дам,
 Ниҳоятга етди мусибат бу дам.
 На ёмғир ёғар ерга кўкдан бу он,
 На ердан кўкка оху фирон».
 Дедим: «Сенга йўқ хавф, бул сўзни ук:
 Захар кор этар, кайда тарёк йўқ.
 Бу очлик бўлақларни гар маҳв этар,
 Бадавлатсан, ўрдакни тўфон нетар?»
 Қараб ранжиди менадан олим шу он,
 Дегайсанки нодонга доносимон.
 Деда четда ҳам бўлса мардоналар,
 Туролмас қараб, чўкса дўстлар агар.
 Юзим йўқчиликдан эмас заъфарон,
 Яланғочу очларга ўртанди жон.
 Ақлли киши хохламас ҳеч қачон,

Элин ҳам ўзин жисмига бир зиён,
Шукурким таним соғу қувватлиман,
Дилим титрагай ўзгалар дардидан,
Мажолсиз касал ёнида бўлса гар,
Киши соппа-соғ бўлса ҳам ҳам босар,
Кўринганда очу ғариб нотавон,
Заҳар бўлгай оғзимда ҳар лукма нов,
Агар банду зиндонда дўсти ётар,
Киши қайда гулзор сайрин ётар?

ҲИКОЯТ

Тутаб турган эл калби ёнди бугун,
Куйиб кетди Бағдод ярми шу тун,
Биров шукр этиб дерди ёнгин аро,
Дўконим зарар кўрмамиш мутлақо,
Деди бир киши э хасис – ақлсиз,
Фақат ўз ғамингни единг, бетамиз!
Сенинча дўконинг омон қолса бас,
Шаҳар куйса, сенга писанд ҳам эмас,
Бахилдан бўлак ким ўзин тўйғазар,
Кишилар ёмон ҳолда, очдир агар?
Кўрарким ғариблар ютар кон мудом,
Шу инсофми бойлар еса гар таом?
Касал бокқан одамни сен дема соғ,
У ҳам қайғу бирлан касалдир шу чоқ,
Борур гарчи манзилга дўстлар етиб,
Ётолмас кейин колгувчиларни деб,
Саодат уйда киши бўлса гар,
Унга Саъдийнинг битта сўзи ётар,
Агар сан эшитсанг гўзал бир суҳав,
Гул узмайсан асло гар эксанг тикан.

* * *

Эшитдингми Эрон паҳаншоҳлари
Килибдир ситам элга қайси бири,
На у шоҳлик қолди, на шавкати,

На деҳқонга зулми-ю, на давлати.
Ситам айласанг шоҳлигингдир тамом,
Гадолик килурсан кейин вассалом.
Ширин уйқу шоҳларга бўлгай хато,
Агар этса кучсизга кучлик жафо.
Бекордан бекорга элинг эзмагил,
Эрур шоҳ чўпону, кўй – оддий эл.
Гар ундав жафо кўрса эл ҳар қачон,
Ўзи бўридир, дод унинг дастидан.
Ёмон нияти бирла кетди ёмон,
Ўзин халқига зулм этиб беамон.
Эшитмай десанг охир эл қарғишин,
Мудом яхшилик айла, ол олқишин.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, мағрибда бир шаҳраро
Бор эркан туғушган ини ҳам ағо.
Баходир, диловар мужассам экан,
Қиличбозу доно, гўзал ҳам экан.
Ота кўрди, ҳайбатлидир ҳар иков,
Урушда талабчан, жуда беаёв.
Ўзин мулкани икки тақсим қилиб,
У ҳар ўғлига берди ярмин, билиб.
Уруш этмасин деб улар, худди ёв,
Қилич тортмасин бир-бирига иков.
Кўриб ота шундан кейин оз ҳаёт,
Кўзин юмдию топди бирдан вафот.
Толиб мамлакат икки шоҳга қарор,
Ҳам олтин, саноксиз кўшин, ҳам диёр.
Юриб ҳар ким ўз ақли бирла у чок,
У йўлданки ўз фикрича яхшироқ.
Бири адл ила ном чиқарсам деди,
Бири зулм этиб пул ғамини еди.
Бири қалбин элга қилиб меҳрибон,
Ғарибларни сийлаб, бериб ошу нон,
Кўшянин ясантирди, курди бино,

Ғарибхоналар солди юртлар аро.
Бири тожу тахтин безашлик учун
Солиқ солди дехконга ҳар туну кун.
На ёлғиз ғарибларга душман эди,
Ўзига ўзин душман этган эди.
Мудом йиғди зар, бермади, емади,
Ақл олдида яхши иш қилмади.
Унинг толея қайтди-ю, келди ёв,
Босиб тору мор айлади беаёв.
Емирди фалак қаҳр этиб илдизин,
Ёв отин думи қувди унда чивин.
У алдовчига ким қилур яхшилик,
Қочиб кетди эл, ки солган солиқ.
Кутар яхшилик кимдан ул бевафо,
Унинг кетидан қарғар эл доимо.
Улуғлар демишларки ўстир, егил,
Ёмон синдириб шох еёлмайди бил.
Ёмон жинсидан қолмади яхши ном,
Ёмонлар ёмонлик-ла бўлғай тамом.

* * *

Кесарди биров шоҳу шоҳда ўзи,
Тушиб қолди боғбоннинг унга кўзи.
«Дедиким бу одам ёмон иш қилур,
Ёмонлик на менга, ўзига эрур».
Насихат берур фойда, уққанга, бил,
Ғарибларни зўрлик килиб эзмагил.
Кетиб қолса қўлдан агар тахту тож,
Ёқангдан олур кўп яланғочу оч.
Кўлинг торт, ғарибларга мушт урмагил,
Сени енгсалар ўзни шарманда бил.
Уятдир бу иш эр йигитлар учун,
Забунларни килгида бўлмоқ забун.
Улуғ пок дил, бахтиёр мардлар
Ақл ишлатиб тахту тож олдилар.

* * *

Бу ҳақ сўзни сан Саъдийдан тивглагил,
Улуларга эргаш, хато юрмагил.
Дема тахту тож ҳар ўриндан баланд,
Ғариблик мақоми бил увдан баланд.
Егай камбағал кунда бир нон ғамин,
Бирок, шох егай мулку даврон ғамин.
Гадо топса бир нон агар шомда,
Ўзини ўзи шаҳ дегай Шомда.
Ғаму шодликким бошингга етар,
Ўлим чоғида иккиси ҳам кетар.
Не бўлди, агар бўлса бошида тож,
Не бўлди агар эгса бўйнини бож?
Унинг боши гар кўкка етган эса,
Бунинг жисми зиндонда ётган эса.
Хужум қилса ҳар иккисига ажал,
Таниб бўлмагай иккисин ул маҳал.
Шаҳаншаҳлигу мулку давлат бало,
Гадо шаҳ эрур, исми бўлмиш гадо.

* * *

Эшитган эдим кўчада бир куни,
Бир оқилга дер эрди кимса буни:
«Эдим шоху, ҳукмим эди хўб зўр,
Бошимда эди тожу, кибру ғурур.
Қилиб бахту толе мадад яхшироқ,
Қўл остимга зўр бирла тушди Ирок.
Дилим хирси Кирмонга тушган эди,
Тамаъ қуртлари бу бошимни еди»

* * *

Қулоғингни тут, гафлатингни қочур,
Эшитгил, ўликлар насиҳат қилур.
Ёмонликка юрмайди яхши киши,
Ўтар яхшилик бирла доим иши.
Ёмон йўлга боргай ёмон ҳар қачон,
Кўпинча ўлур йўлда мисли чаён.
Биров фойдасин кўзламайди агар,

Қаро тош билан тенг эрур ул башар.
Хато сўзладим ман аё яхши ёр,
Қаро тошу темирда ҳам фойда бор.
Ул одам уят бирла ўлса тузук,
Гар ундан қаро тош бўлса тузук.
Ва ҳар кимса йиртқичдан аъло бўлур,
Ёмон кимсадан йиртқич афзал эрур.
Ақлли кишини чин инсон дегил,
Агар қовхўр эрқаями – ҳайвон дегил.
Гар инсон эса, ухласа доимо,
Не фарқи бўлур ваҳшийдан эл аро?
Агар яхшилиқ тухмини экмади,
Мурод хирмавидан унга тегмади.
Эшитган эмасман бу ёшга кириб,
– Ёмоннинг жазоси бўлур яхши, – деб.

* * *

Бир аскарбоши чоҳга бўлди асир,
Унинг ҳайбатидан қочар эрди шер.
У золим эди, қилди эл ҳам итоб,
Амалдан тушиб, бўлди холи хароб.
Сира ухламай нола айлар эди,
Бошига отиб тош, бир одам деди:
Киши додига етган эрдингму сан,
Надеб кўз тутарсан мадад кимсадан?
Зулмнинг уруғин экардинг бутун,
Не хил ҳосил олдинг, ўзинг боқ бу кун.
Яравг узра ким энди марҳам кўяр,
Сенга қилмагач туллар оҳи асар.
Қозардинг мудом йўлимиз узра чоҳ,
У чоҳга йиқилдинг ўзинг, тортгил оҳ.
Қозар икки турли киши чоҳ, бил,
Бири элда бадном, бири покдил.
Бирин мақсади халқни сероб этиш,
Бирин мақсади халқни чоҳга тиқиш.
Ёмонлик қилиб, яхшилиқ кутмагил,
Тиканзор узум бермагай, яхши бил.

Дилимга сира келмагай бу гумон,
Экиб арпа, бугдой ўрарсан дебон.
Агар бўлса аччигданақ хар ниҳол,
Ширин бўлмоғи тарбият-ла, маҳол.
Ҳеч унмайди толгул гули хурмода,
На эксанг олурсан шуни дунёда.

* * *

Деда кимса ўз ўғлига бир замон
(Унутма сен оқил сўзин ҳеч қачон):
«Бил, ўғлим, гўдақларга қилма ситам,
Ўзингдан улуғ жабр этар сенга ҳам.
Сев, э беақл бўри, ҳеч билмадинг,
Мени шер ёрар леб хаёл қилмадинг».
Эдим ёшлигимда ажаб зўравон,
Кичикларни ранжитган эрдим чунон.
Едим бир забардаст муштин, чунон,
Кичикка мушт урмасман ундан буён.

* * *

Биқиб ётма гафлатда, олиймақом,
Улуғларни кўзига уйқу харом.
Мудом эл гамин еки, ожиз улар,
Замон ҳодисотидан айла хазар.
Ўгут беғараз бўлсаю бериё,
Бўлураччиғ, аммо маразга даво.

ҲИКОЯТ

Ҳикоят қилур кимса бир шохдан,
Қотиб дук қаби ришта¹ дарди билан,
Йиқилди чунон, ожиз ўлди жасад,
Ўз одамларига қиларди ҳасад.
Ер ўпди надимию деда шу он:
Жаҳон борича шох бўлсин омон,
Бу шаҳр ичра бор битта қутлуғнафас,

¹ Ришта — юқумли касалликдир. Илгари Бухорода бўлар эди.

Бу хил покдил кам эрур, кўп эмас,
Чакиртирки, дам солса сенга агар,
Фалак авжидан ерга раҳмат ёғар.
Буюрди, югурдилар одамлари,
Муборак кадам чол уйига бори.
Бориб айтдилар, келди ул нотавон,
Тани куркам, устида эски чапов.
У дам шах деди, қил дуо, менга бок,
Бу дард игна санчмоқда бошдан оёқ.
Бу сўзни эшитганда ул калди хам,
Чиқиб жаҳли шохга бакирди шу дам.
Деди: «Фойда бермайди сенга дуо,
Чекар халқ зиндонда севдан жафо.
Сени халқ учун йўқ сира шафқатинг,
Қачон сенга роҳат берур давлатинг?
Сени қарғиш урган, мудом қарғар эл,
Дуом бирла дардинг тузалмайди, бил».

ҲИКОЯТ

Қизил Арслон қалъаси тоғдек —
Баланд эрди, маҳкам эдию йирик.
Йўқ унда сира хавфу муҳтожлик,
Йўли тор, буралган келин сочидек.
Бу қалъа ажойиб гўзал боғ аро
Зумуррад табақда тухумдек бино.
Эшитти азия бир киши мўл юриб,
Шох олдиға келди узоқ йўл юриб.
Жуда кўпни кўрган, ҳақиқатчи ҳам,
Хунарманд, жаҳонгашта қутлуғкадам.
Буюк, ишга моҳир сўз устаси шул,
Билимдон, ширин нутқи ҳикматли ул.
Деди унга шох: кездинг олам аро,
Бу хил пухта кўрдингму ҳаргиз бино?
Кулиб деди: бу қалъа кўркам эрур,
Ва лекин деёлмамки маҳкам эрур.
У шохларки севдан бурун ўтдилар,

Бир оз айш этиб қолдириб кетдилар.
Отанг даврини, мулкини эслагил,
Фурур бандидан дилни озод қил.
Ўлим тикди бир гўрга, бермай омон,
Пучак пулча ҳам кўймай ундан нишон.
Ажам мулкида бир қаландарсимон,
Дер эркан: «Аё шох Нўширавон,
Отангга вафо қилганида бу бахт,
Қачон сенга теккай эди тожу тахт.
Сен олтинни Қорунча¹ йиғсанг битар,
Қолур хайринг-у, ўзгасин ер ютар».

* * *

Қилиб бир ҳаким Қайқубодни дуо,
Деди: ўлма шоҳо, яша доимо.
Буюк бир киши тўхтатиб шул нафас,
Деди: оқил одам, маҳол сўз демас.
Фарилуну Заххоку Жам давридан,
Билурсан бу шоҳлар аро кимни сан?
Биров қолдими, тахти кўрмай завол?
Ярашмас сўзинг, чунки амри маҳол.
Сира ўлмас орзуси, айт, кимда бор?
Сира ўлмаган борму, бер эътибор.
Бу сўзловчи хушёру доно эди,
«Демас маънисиз сўзни доно, деди»..
Демасдим, жаҳон борича ўлмагил,
Етаклар эдим яхшиликка ладил.
Жаҳон ҳукми бир кимсада бўлса гар,
Улуғ дабдаба, аскару молу зар,
Ҳамиша унинг айшидир барқарор.
Агар нотавонларга зўрлик қилур,
Тирикликдаёқ у жазосин кўрур.
Агар этса Фиръавнча бетарк гуноҳ,
Фақат гўрга киргунча бўлгуси шох.

---

¹ Қорун — афсонавий ҳасис бир подшо. Ҳасислиги сабабли уни ер ютган.

ҲИКОЯТ

Ситамгар киши Ғўр¹да зўрлик қилиб,
Бировнинг эшагини олди келиб.
Юк оғир, унинг устига бекаров,
Хароб бўлдилар бирданига иков.
Замон ваҳсу номардга давлат берур,
Ғарибларга қайғу-машаққат берур.
Ситамгар, адоватли шоҳ бир кун
Чиқиб борди овга, эшитдим уни.
Чопиб кетди ов кетидан от солиб,
Кўшиндан узоклашди тунда қолиб.
Адашди, йўқотди йўлин подшо,
Кириб борди тун ичра кишлок аро.
Шу кишлокда турғувчи бир пухта чол,
Хўп одамшувос эрди гўёки Зол.
Дер эрди ўз ўғлига, э Шоддил,
Шаҳарга эшакни олиб бормагил.
«У – номардни, яхши бўлгай эди,
На тахт узра, тобутда кўрсам», – деди.
У – нафс олдида бир белбоғли кул,
Унинг зулмидан эл фиғонда нукул.
Бу юртда киши кўрмас ободлик,
Сяра кўрмади. Кўрмагай шодлик.
Агар ўлса, ул шуми кўнгли қаро,
Ёвар анга лаънат жаҳаннам аро.
Деди ўғли: йўл оғиру ҳам узок,
Яёв бормоқ оғир эрур, сол кулок.
Бирор яхши йўл топгил, ўйла ўзинг,
Баланд мандан ақлинг, ўткир кўзинг.
Отаси дедиким: мен айтганни қил,
Кўлингга олиб катта тош, э ўғил,
Гуноҳсиз эшакни шу тош бирла ур.
Бу тош зарбидан эшшак оқсоқланур.
Ситамгар мабодо назар солмагай,
Бу эшшак чўлок-ку дебон олмагай.

¹Ғўр – Афғонистонда бир ўлка номи.

Ўғил ота сўзин эшитган ҳамон
Қабул этди, қилди на деса шу он.
Чунон урди эшакни қобил ўғил,
Бу зарб ила қаттиғ майиб бўлди ул.
Ота ўрлига айтди, энди йўл ол,
Эшак юрганича, юриб, бора қол.
Ўғил эргашиб кетди карвон билан,
Ҳақорат қиларди бор ямқон билан.
Ота кўкка боқди ошиб ҳасрати,
Худоё, деди, яхшилар хурмати,
Мени сақлагил, бер ажалдан амон,
Фалак айлагунча уни бенишон.
Уни кўрмасам ўлганин кўз билан,
Мудом тик турарман гўрим ичра ман.
Тугилса тузукдир хотиндан илон,
Тугилгунча деви ландек ёмон.
Ит аъло эрур мардумозордан,
Кишиларни кийновчи маккордан.
Бутунликча душманга ўтмай ярок,
Кўлингда уни сингани яхширок.
Буни тинглагач, шаҳ отин боелади,
Тўкум остида, уйқуни чоғлади.
Санаб юлдузу тун бўйи ухламай,
Суриб турли-турли хаёл бир талай,
Эшитти хўрозлар қичқирганини,
Унутди бутун тун азоб чекканини.
Тонг отгунча аскарлар от чопдилар,
Факат тонгда отин изин топдилар.
Шаҳу отини кўрдилар шул замон,
Кўшинлар яёв чопдилар шоҳ томон.
Кўйиб ерга бош, қилдилар хурматил,
Уриб мавж дарёга ўхшаб кўшин.
Деди, эски бир мухлиси шул замон,
Эди кунда кул, тунда дарвозабон:
Қалай кутдилар сизни кишлокда эл?
Бутун тунда қолди хавотирда дил.
Бирор сўз ҳам айтолмади шоҳ ҳеч,

Қаро бахтидан не кечирди у кеч.
Яқинроқ келиб бошини қилди ҳам,
Қулогига айтди пичирлаб шу дам:
Товуқ гўшти қайда? Қасам жон учун,
Эшак киссаси бўлди ҳаддан узун.
Амир, беглар ўлтирдилар шул замон,
Қилиб базм, ичиб бўлдилар шодмон.
Бирок кайф олиб, шоҳ ғазабга тўлиб,
Эсига шу дам тунги деҳқон келиб,
Буюрди, топиб боғлашиб келдилар,
Уриб, қақшатиб кўп жафо қилдилар.
Сугурди у бадбахт ўткир қилич,
Қочар йўлни деҳқон билолмасди ҳеч.
Бу охирги умримми деб ўйлади,
На келса тилига уни сўйлади.
Қалам бошига келса ўткир пичоқ
Тили бўлгай ўткир, яна яхшироқ.
Қутулмаслигини билиб ёвдан,
Ўкин борин отди дадиллик билан.
Умидсиз кўтарди бошин, айтди чол —
Ки бўрига қишлоқда ётмоқ маҳол,
Буни ҳамма айтур, аё шоҳ, инов,
Емирсин сенинг давлатингни замон.
Бу номехрибонликки, даврингда бор,
Ситамгарлигингдан эл овора, хор.
Нечун бир ўзимга қилурсан ситам,
Мен олдинда, халқ бирга қўйди кадам.
Дилинг оғриган бўлса мендан ахир,
Қўлингдан келса бу халқни кир.
Сўзим тегса қаттиқ, бир оз юмшагил,
Тубин юл ёмонликни, инсоф қил.
Зулмдан кечишдир иложинг сани,
Эмас ўлдириш битта бечорани.
Ситам айласанг, бўлма уммидвор,
Тўлур яхши номим билан деб диёр.
Сўзимдан агар оғриган бўлса дил,
Дил оғригувчи ишни сен қилмагил.

Ситамгар ўзи махв ўлиб ҳам кетар,
 Бироқ лаънат унга ҳамеша етар.
 Эшитсанг бу яхши насиҳат эрур,
 Эшитмас эсанг, сўнг пушаймон берур.
 Келур қандай уйку кўзингга, қара!
 Ётолмайди зулмингдан эллар сира.
 Югурдакларинг, мақтагай ҳар нафас,
 У мақтовга сен ҳеч лойиқ эмас
 На фойда, улар деса минг офарин,
 Бу ёқда сени қарғаса тул хотин...
 Қилич бошда, сўзлар эди шул қадар,
 Қилиб жонни тақдир ўқиға сипар,
 Кетиб мастлиги, шоҳга келди ақл,
 Кулоғига овоз келди, бу хил:
 У чолга азоб берма, куткар, чиқор,
 Буни сўйганинг бирла минг мунча бор.
 Бир оз тўхтади, бошини ҳам қилиб,
 Гуноҳин шу он кечди раҳми келиб.
 Ечиб ўз кўли бирла бандин кейин –
 Кучоқлаб, севиб ўпди пешонасин.
 Бу сўз бўлди олам аро дoston,
 Бўлур яхшилар, яхшилар-ла равон.
 Эшит душманингдан хатонгни бутун,
 Кўрингай гўзал ҳар ишинг дўст учун.
 Эмас мақтаган – дўст, алдамчидир,
 Маломатчилар сенга ёрдамчидир.
 Ширин бўлса ҳам қанд, касалга зарар,
 Даво бўлгай аччиқ, тахир дорилар.
 Ширин сўзли улфатларингдан кўра
 Хунук юзли танбиҳ берувчи сара.
 На ҳожат бу яхши насиҳат, агар –
 Сен оқил эсанг, бир ишорат етар.

ҲИКОЯТ

Етиб салтанат даври Маъмунга¹ ҳам,
 Канизак сотиб олди зебо санам.

¹Маъмун – ислом халифаларидан еттинчиси.

Юзи ою ақли расо, гулбадап,
Ажаб шўху ўйноқию хушсухан,
Солар эрди ушшок қонига чанг,
Килур эди ўз панжасин лоларанг,
Фирибгар қоши ўсмалаянган чунон,
Қуёш узра гўёки тири камон.¹
Магар бир тун ул ҳури нозикбадан,
Яқинлашмади ҳеч Маъмув билан
Ғазаб ўтидан тошди Маъмун таъби,
Деди: бошимни олсам олма каби.
Деди: қил бошимни танимдан жудо,
Ва лекин яқинлашмагил мутлақо.
Деди: – Ранжишингга не бўлди сабаб?
Сенга ёкмади қайси иш, қайси гап?

Деди ўлдиру енгил эт кулфатим,
Йўқ оғзинг хидига менинг тоқатим.
Зулм тиги ўлдирса бир йўла, бас,
Бу оғзинг хиди ўлдирур ҳар нафас.
Бу сўзни эшитгач улуғ подшоҳ,
Дили равжиди. Қаттиқ этди нигоҳ.
Агарчи дили оғриди шу маҳал,
Даволаб йўқотди хидини тугал.
Пари чехрани ёру ҳамдам қилиб,
Деди дўст экан, айтди айбим билиб.
Йўлинг устида чоҳ қозилса агар,
Жаҳолат-ла, айбингни дерсан хунар.
Дема қанд ҳам бўлғуси деб даво
Даво бўлгай гар унга сукмуниё?
Дер эди табиб, тўғри сўз очигин:
Даво бўлгай ич. Дорининг аччигин.
Шифо шарбатин истасанг ҳар қачон,
Ол аччиг ўгит шарбатин Саъдийдан.
Ўгит, маърифат элагидан ўтиб,
Тузилмиш, ширин сўз билан қўшилиб.

¹ *Тири камон* – камалак.

² *Сукмуниё* – бир дарахтнинг шираси, жуда аччик, даво учун
ишлатилади.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бечора бир зотдан,
Улуғ шоҳнинг кўнгли ранжиб экан.
Демиш балки шоҳига ҳаққоний гап,
Ўжарлик ўтиб шоҳ қилмиш ғазаб.
Саройдан юбормиш у зиндон аро,
Ҳамиша қилур шоҳ жабру жафо.
Пичирлаб деди дўстларидан бири:
Бу хил сўз эди маслаҳатдан нари.
Унга деди: ҳақ сўз ибодат эрур,
Қамок мен учун қисқа фурсат эрур.
Чақимчи бу сир сўзни билган ҳамон,
Бориб шоҳ қулоғига айтди шу он.
Кулиб деди, беҳудадир – гумон,
У зиндон аро ўлғуси беамон.
Ғарибга бориб айтди бир қул буни,
У дедики шоҳга бориб айт шуни:
Агар қўлласа ҳам дилим шод эмас,
Агар бошим олганда, дил ғам емас.
Агар ундадир молу мулку қўшуи,
Азобу алам гарчи менда бу кун,
Ўлим эшигига етишсак агар,
Ҳар икковни гўр баб-баробар этар.
Элин қилмади сенчалик поймол,
Бурун ҳеч ким йиғмади сенча мол,
Шу хил бўлки олам десин офарин,
Ёмон демасин ўлганингдан кейин.
Ёмонлик билан умр ўтказмагил,
Сенга токи ёғдирмасин лаънат, эл.
Ажал ҳар қачонки бошингга келур,
Ишонгилки ер ости жойинг бўлур.
Ғазабланди шоҳу буюрди шу он,
«Сугур, деб, тилин унга бермай омон».
Деди ул ҳақиқатчи – дово – асил,
Бу ҳукминг мени кўрқитолмайди, бил.
Бўлиб хору кўрсам жафою ситам,
Агар оқибат яхши бўлса веғам.

ҲИКОЯТ

Жуда камбағал эрди бир паҳлавон,
Емоққа тополмасди бир парча нон.
Азоб тортар эрди қорин дардидан,
Кув ўтмас эди паҳлавонлик билан.
Замоннинг ёмон ҳолатиндан мудом,
Танида алам, ғам, дили худди шом.
Қиларди фалак дастидан додлар,
Ғазаб бирла айларди фарёдлар,
Дили ўксиниб, эл ҳаётин кўриб,
Ютарди заҳар у секин оҳ уриб.
Иши келмай ўнгига, йиғлар эди,
Унинг ҳаммадан холи бадтар эди.
Кишилар егай дерди гўшту асал,
Менга қайда нон, тарра йўқ лоақал.
Бу яхши эмас боққил инсоф-ла сен,
Мушук кийди пўстин, яланғоч мен.
Қани, бу замон ўзгарилса эди,
Кўлимга пулу мол келса эди.
Тўсатдан оёк остидан, на бўлур,
Топилса жавоҳир кўмилган чуқур.
Бадавлат яшардим, замонлар мудом,
Қутулгай эдим ғам юкидан тамом.

* * *

Гар иш аклу тадбир билан ҳал бўлур,
Яраш ёв билан, жангдан афзал эрур.
Енгиш ёвни зўр бирла бўлса қийин,
Керак, зар-ла ёпмоқ уруш эшигин.
Агар хавф эса сенга ёв зарбидан,
Тилин боғлагил лутфу эҳсон билан.
Зарар ўрнида ёнга соч сийму зар,
Ёв ўткир тишин лутф ўтмас этар.
Бўлур чалса тадбир нағорасини,
Қилур хийла зўрларнинг чорасини.
Чунов айлагил душманинг ҳурматин,

Кейин пўстиния шил, топиб фурсатин.
Асир бўлди Рустам, қялиб ҳийла кор,
Кутулди асирликдан Исфандиёр.
Хушомадчининг макридан қил ҳазар,
Бўлур сел, йиғилса агар томчилар.
Қошинг керма мағрурланиб, урма дам,
Енгиб дўст, агар ёв енгилса ҳам.
Агар дўстдан душманинг кўп эрур,
Ачингай ҳама дўст, ёв шодланур.
Хужум этма душман зўр эрса агар,
Қиличнинг дамий ушлама, қўл кесар!
Зафар бўлса гар сен томонингда ҳам,
Эмас одамият — кичикка ситам.
Агарчи эсанг қанчалик паҳлавон,
Урушдан яраш яхшидир ҳар қачон.
Кучинг етмаса гар муросо билан,
Раводир кўтарсанг қилич унда сан.
Бўйив товлама, ёв яраш истагач,
Унинг-чун уруш эшиги ёпилур,
Сенинг қудратинг ҳам яна зўр бўлур.
Урушни бурун бошлаган чокда ёв,
Гуноҳкор ўзи, кир уни беаёв.
Қиларкан адоват, уруш беибо,
Адоватчига меҳрибонлик хато.
Агар меҳрибон бўлсанг-у, раҳмдил,
Унинг кибри ортиб борар, яхши бил.
Миниб мард йигитлар-ла учқур бедов,
Қириб ташла тортсея жазосини ёв.
Муроса қиларкан агар ишни хал,
Ғазаб қилма. Ўлдирма. Бўлма дағал.
Агар ёлвориб келса ёв ҳар қачон,
Дилингда олиб ташла кекни шу он.
Омон бер, деса бер омонлик, шу чок,
Бироқ макридан эҳтиёт яхшироқ.
Бўйив товлама кекса тадбиридан,
Қариларда бор тажриба, фикру фан.
Темир қалъани овдарур саъй этиб,

Қари фикру, ёшлар қилич ишлатиб,
 Филу шерни енгса ҳам ёшлар,
 Қари тулки достондан беҳабар.
 Қочиш йўлини онгла майдон аро,
 Зафар кимда, маълум эмас мутлақо.
 Қочаркан агар лашкаринг қайрилиб,
 Ўлиб кетмагил тўдадан айрилиб,
 Агар четда бўлсанг қочиб қол омон –
 Арода эсанг ўзни тут ёвсимон.
 Агар ёвдан ортик эсанг қанча ҳам,
 Тунаб қолма ёв юртида ҳеч дам.
 Хужум қилса эллик киши тунда гар,
 Коронғуда беш юз кишини қирар.
 Кўз оя, тунда гар йўлни тўсмоқчисан,
 Хужум қилмасин балки пистирмадан.
 Агар ёвгача қолса бир кунли йўл,
 Тикиб чодир, ул жойла хушёр бўл.
 Хужум қилса сендан бурун ема ғам,
 Бошин янч Афросиёб¹ бўлса ҳам.
 Улар бирдан от қўйса бил, ул замон,
 Кетибдир кучу қуввати бегумон.
 Толиқмиш, у лашкарни қир бемалол.
 Қилибдир ўзини ўзи поймол.
 Қочиб кетса ёв, бир ўзинг қувмагил,
 Узоқлашма дўстдан, буни яхши бил.
 Агар босса майдонни чангу тўзон,
 Қурол бирла қуршаб олур ногаҳон.
 Узоқ кетмасин ўлжа излаб қўшин,
 Бўлур хавfli ушбу иш шоҳ учун.
 Агар паҳлавон, кўрсатур журъатин,
 Оширмақ керак кадрү ҳам қийматин.
 Қилур жон фидо шохига ҳар маҳал,
 Келиб қолса ҳар қанча жангу жадал.
 Ҳамеша баҳодирларинг шод қил,
 Фақат жанг вақтида деб билмагил.
 Омонликда аскарни қил шодмон,

¹ Афросиёб – Турондаги машҳур шоҳлардан.

Уруш бўлса ишга ярар бегумон.
Элинг сақлагайсан-ку аскар билан,
Бу аскарни тут шафқату зар билан,
Топар душманин енгибон шоҳ зафар,
Унинг лашкари туқу хурсанд агар.
Агар бўлмаса интизому вафо,
Урушда қачон айлагай жон фидо.
Сипоҳийки ўз хунабҳосин егай,

Эмас мард, агар жангда иш бермагай.
Берилмас экан зар қўшинга агар,
Қилич ушламай, жангни ташлаб кетар.
Уруш чоғида мардлик этмас аён
Агар бўлса бечорау нотавон.

* * *

Ёв устига мардона эрни юбор,
Билиб шер жангига шерни юбор.
Қариларни раъйича иш тут мудом,
Қари бўри овчан эрур, вассалом.
Қиличбоз йигитлардан кўркма асло,
Қари макридан қил ибо доимо.
Жаҳонгашта эр, марду оқил бўлур,
Кўп иссиқ-совуқларни кўрган эрур.
Сира бахтли ёшлар ғурур этмагай,
Қарилар сўзидан узоқ кетмагай.
Гар обод бўлсин десанг юрту эл,
Улуғ ишни ҳар кимга топширмагил.
Уруш кўрган эр бўлмаса раҳбари,
Қўшинни юборма сира илгари.
Кичикларга топширмагил катта иш,
Эзолмайди сандовни¹ мушт ёки тиш.
Қўмондонлигу халқпарвар бўлиш
Ўйинчоғу енгил эмас, оғир иш.
Десангким, хароб бўлмасин бу жаҳон,
Синовсизга топширма иш ҳеч қачон.

¹ Сандон – темирчилар кундаси.

Чопар овчи ит шерга пайти билан,
Уруш кўрмаган шер қочар тулкидан
Ўғил эркаликда ўсаркан агар,
Уруш келса бошига, кўрқар, писар.
Урушмоқ, қилич урмоқ, ов овламоқ,
Баходир килиб ўстирур яхшироқ.
Йигит ўсса ҳаммому ишратаро,
Уруш чоғида кўрқадир мутлақо.
Агар икки турли киши от минар,
Иковини бир ёш бола ағдарар:
Қочар биттаси ёвни кўрган замон,
Ёв қочганлари ўлдирад шу он.
Бири занчалиш, беюрак, бедахан,
Хунаса тузукдир бу хил жангчидан.
Урушга агар жангчи орқа берур,
Ўзин ҳам, жасурларни ҳам ўлдирур.

* * *

Икки кимсани сакла, шоҳи жаҳон!
Бири оқилу ул бири паҳлавон.
Топар катта шоҳларни енгиб зафар,
Бу иккини ўстирса ҳар шаҳ агар.
Киши гар туюлмас қилич ё қалам,
Ўлиб кетганида еманг унга гам.
Эмас мардлик – ёв босар чоғида
Қилиб баъз ётсанг нишот боғида.
Ўйин, кулгига банд эса шоҳлар,
Бу ишрат-ла давлат қўлидан кетар.

* * *

Демасман ганим жапгидан ваҳм қил,
Омонликда ҳам сен ибo айлагил.
Кўпинча ёвинг кундузи дўстлашар,
Баногоҳ тун чоғи босиб келар.
Либосин ечиб жангчи чодирда кеч,
Биқиб ётмасин, у заифларча ҳеч.
Керак жангга тайёрланиш ёширув,

Босиб келгуси балки ёв кечқурун.
Бўлур эҳтиёт марднинг иш билгани,
Қоровул — кўшиннинг темир кўрғони.

* * *

Туриш беғам икки заиф ёв аро —
Эмас мардлик, ушбу ишдир хато.
Агар тил бириктирсалар ҳар иков,
Бўлурлар жасоратли бир катта ёв.
Бирин макру найранг-ла овора қил,
Бирин янчибон, майли юз пора қил.
Агар севга душман ўжарлик қилур,
Фириб тиғи-ла бошин олсанг бўлур.
Низоъ тушса ёв лашкарига, дам ол,
Қиличингни арту филофига сол.
Ёвинг душмани бирла дўстлик зарур,
Ўшанда жаҳон унга зиндон бўлур.
Ғажир бўрилар бир-бирини агар,
Шу фурсат аро қўйлар ором олар.
Агар икки ёв ичра тушса нифок,
Яша дўст билан хурраму иттифок.
Қилич кўлда-ю, жангда бўлганда ҳам,
Унутма яраш йўлини ҳеч дам.
Билимли, ҳунарманд баҳодир эли,
Қилур зоҳиран жанг, ярашда дили.
Дилин ёширин овласанг, мардлар
Оёғинг уза балки бошин кўяр.
Асир тушса лашкарбоши жанг аро,
Шошилма унинг қатлига мутлақо.
Унинг қўлига ҳам тушиб, эҳтимол.
Бирор паҳлавонинг бўлур поймол.
Бу бечора бағрини этганда чок,
У ҳам паҳлавонингни этгай ҳалок.
Замон банд этар деб у ҳеч кўркмагай,
У кўркмай асирларга зулм айлагай.
Бошидан кечирган киши хўб билур,
У ҳам бапди бўлганга шафкат килур.

Бирор бек бўйинсунса сенга агар,
Уни қўлласанг, бошқаси ҳам сунар.
Дилин овласанг ўн кишини агар,
Бўлур юз хужумдан кўра мўътабар.

* * *

Агар ёв қариндоши дўстлик қилур,
Унинг макридан эҳтиёт эрур зарур
Ўч олмоқчи сендан, дилида алам,
Қариндошининг меҳри-ла дам-бадам.
Ширинсўз ғаразгўйдан этгил ҳазар,
Бўлур, эҳтимол, ул асалда заҳар.
Агар ҳар киши дўстни душман билур,
У ўз ёвидан оқибат енгилур.

* * *

Ўз шохига сипоҳ қарши чикса агар,
Бундай сипоҳни олма, мумкин қалар.
Ўзин бошлигин қадрини билмаган,
Сени ҳам омон қўймагай макридан.
Инонма, қасам бирла аҳд этса ҳам,
Назоратчи қўй, ёширин дам-бадам.
Ўзоқ ташла арқонни, у янгидир,
Бўшатма, қочар, топмагайсан ахир.

* * *

Уруш бирла олсанг бирор мамлакат,
У юртни асирларга топшир фақат.
Агар банди ичмоқчи бўлганда қон,
Ситамгарни қонин сўрар беамон.
Бир иқлимни гар ёвдан олсанг келиб,
Яшат халқин, ундан фаровон қилиб.
Уруш бошласа ёв агар қайтадан,
Уриб янчар эл бирлашиб сен билан.
Шаҳар халқига жабр этарсан агар,
Ёвинга эшик ёпма, бекор кетар.
Шаҳар халқи ҳам сенга бўлгач ғаним,
Дема ташқарида эрур душманам.

Ёмон ёв учун жангда тадбир қил,
 Яшир, ниятингни яраш айлагил.
 Кишиларга билдирмагил ниятинг,
 Кўпинча бўлур гаптошар улфатинг.
 Урушганда Искандар ул шарк билан,
 Эшик қўйди чодирга бил ғарбдан.
 Бериб чапдан овоза, ўнгдан келиб,
 Босиб олди Зобулни¹ Бахман² келиб
 Сирингни бялиб колса сендан бўлак,
 У фикру, у йўлдан кечишлик керак.
 Жаҳонни мусаххар қилурман десанг,
 Халойикқа шафқат қилу қилма жанг.
 Агар лутфу шафқат-ла иш бўлса ҳал,
 Ёмонлик керак бўлмагай ҳеч маҳал.
 Агар хоҳламассан дилинг оғришин,
 Дили оғриганларни соз эт ишин.
 Кучинг душманингдан агар кам эрур,
 Ғариблар дуосини олмоқ зарур.
 Нечунким улар оҳидир мўътабар,
 Баходирларингдан кўра иш берар.

ИККИНЧИ БОБ

ЭҲСОН ҲАҚИДА

Эриш маънога, бўлса ақлинг агар,
 Нечунким маъно қолар, сурат кетар.
 Ўлик тинч ётар гўрида муттасил,
 Агар тинч ётиб ухласа ундан эл.
 Тирикликда ғам е, сен ўлган кунок,
 Ўғил, кизда мерос бўлур иштиёқ.

Бугун бойлигинг элга бергил, есин,
 Сеники эмас ўлганингдан кейин.
 Дилинг ранжишин хоҳламассан агар,

¹ *Зобулистон* – Афғонистондаги бир вилоят.

² *Баҳман* – қадим Эрон шоҳларидан.

Олибтур дили парчалардан хабар,
Ўзинг соч хазинангни элга шу чок,
Калиди кўлингдан тушар эртаёқ,
Менинг тирноғимдан бўлак ҳеч қачон,
Ким оркамни қашлар, бўлиб меҳрибон?
Уйингдан ғариб кетмасин бенашиб,
Мабодо бўларсан ўзинг ҳам ғариб,
Етукларки мухтож ғамини егай,
Мабодоки мухтож бўлсам дегай,
Яланғочу очлар дилин шод қил,
Ўзинг оч қолиш кунларинг ёд қил,
Тиланмаслигинг шукрин эт доймо,
Қуруқ кўйма эшикка келса гадо...

* * *

Етимлар бошига мудом соя сол,
Арит гарду чангил, тикая кирса ол,
Етим турса олдингда маъюддил,
Ўз ўглингни ҳатто ўпиб суймагил,
Етим йивласа, ким юпатгай уни?
Хафа бўлса, ким эркалатар уни?
Арит раҳм этиб окса кўз ёшини,
Юзин чангин арту сила кўз ёшини,
Агар унда йўқдир қариндош-таниш,
Ўзинг парвариш қил, ўзинг парвариш,
У дамки бошимда отам бор эди,
Бошим узра тожим, на ғам бор эди,
Юзимга бирор пашша кўнса агар,
Қўну қўшну ҳам ранжигай эрдилар,
Ғар энди асир этса душман мени,
Мадад қилгали менга бир дўст қани?
Гўдаклар ғами менга буткул дён,
Бошимдан кечирдим гўдаклик замон,
Фурурланма хайр айласанг бир нима,
Бўлаклар гадо, мен улуғман дема,
Кўлингдан агар келса ишла мудом,
Ки меҳнатчини эл қилур ахтиром.

ҲИКОЯТ

Деди бир ақликка бир хийлакор:
Чукур лойга ботдим, кетибдир мадор.
Бир аблаҳдан олган эдим ўн дирам,
Юрак ичрадир неча ботмон бу ғам.
Туним доимо қайғу бирла ўтар,
У соям қяби кундузи эргашар.
Кўнгил ранжитир ҳар ғали замон,
Юракни тешар сўзи ханжарсимон.
Худо унга бермади гўё кўмак,
Бутув умрида ўн дирамдан бўлак.
Кун ўтказмайин доимо ҳар сахар,
Келиб беибо эшигимни қоқар.
Сурарман хаёл қайси ҳимматли эр
Дегайки: «Мана, олу қарзингга бер».
Бу сўзни эшитгач, у нуроний чол,
Бериб икки тилло деди, ола қол.
У ёлғончи, пулни қўлига олиб,
Бадар кетди зардек юзи очилиб.
Биров чолга дедики билгил уни,
Киши йиғламайди у ўлган куни.
Эгарлаб минар шерни ҳам ул гадо,
Абузайдни ҳам мот этар мутлақо.
У дам обид аччиғланиб деди: бас!
Бу ишнинг сири сенга маълум эмас.
Агар тўғри бўлса уни ёқладим,
Элу юрт аро ҳурматин сақладим.
Агар сўзи ёлғон, хийла эрур,
Ўзинг ўйла, охир пушаймон бўлур.
Мен ўз ҳурматим сақладим зар билан,
У ёлғончию хийлагар макридан.
Қил эҳсон ёмон бирла яхшига ҳам,
Ҳам эҳсон бўлур, ҳам бўлур дафъи ғам.
Агар ақлу хуш бўлса фикрин юрит,
Эшит Саъдий сўзин, қулоғингда тут.
Кўпинча шу ҳақда сўзи баркамол,
Эмас кўзу кош таърифи ёки хол.

ҲИКОЯТ

Бирон қолдириб юз минг олтин сабил,
Вафот этдию қолди яхши ўғил.
Бахиллар каби соқламай пулни ул,
Сахийлар каби қилди эҳсон нукул.
Узулмас эди эшигидан гадо,
Саройида меҳмон тўла доимо.
У шод этмаган балки дил қолмади,
У пулга отадек қулф солмади.
Деди бир маломатчи, э соддадил,
Пулинг ҳаммасини тамом этмагил,
Керак хирмон этмоқ учун ёзу қиш,
Эмас мардлик лаҳзада ўт кўйиш.
Зару нозя неъмат эмас пойдор,
Эшитмабмудинг ким бу хил қисса бор:

МАСАЛ

Қизига деди яхши деҳқон аёл,
Тўқинликда очликни қилгил хаёл.
Идишларни сув бирла тўлғаз тамом,
Ариқдан оқиб турмагай сув мудом.
Бутун давлатинг дўст учун сочмагил,
Зарар бергувчи ёвдан андеша қил.
Қурук қўл қилолмайди мушкулни ҳал,
Узун қўл ўяр дев кўзин хар маҳал.
Бору йўқни сарф этганингдан кейин,
Топилмас керак вақтида бир тийин.
Ғадолар-ку тўймайди хайринг билан,
Ўзинг оч қолурсанми деб кўрқаман.

ҲИКОЯТ

Баланд эрди бир марднинг ҳиммати,
Ва лекин етушмас эди давлати.
Нечун давлати борда йўқ ҳиммати,

Нечун химмати борда йўқ давлати?!
Даромаддан эҳсони кўпроқ эди,
Шунинг-чун унинг чўнтаги қоқ эди,
Унга хат ёзиб деди бир камбағал,
Эшит, э саодатли, бахти гўзал,
Бир оз зар бериб хожатим қил раво,
Замонлар ётурман бу зиндон аро,
Кўзи илмас эрди жаҳон нарсасин,
Ва лекин йўқ эрди кўлида тийин.
Унинг ёвлари олдиға, покдил,
Бориб айди: эй яхшилар, мен кафил,
Кўлингизни тортинг у бечорадан,
Кафилман агар қочса бу орадан.
Кириб сўнгра зиндонга, тур, қоч деди,
Оёқ бўлса сенда, югур, қоч деди.
Қафасни очилган кўриб қуш мисол,
Чиқиб кетди ҳеч тўхтамасдан шу хол.
Шамолдек учиб сайр этарди чунон,
Етолмасди гардига ел ҳеч қачон.
Унинг ўрнига ушладилар буни,
Дедиларки «зар бер ва ё топ уни.
Учиб кетса қуш, қайта келмайди у,
У қочдию зиндон аро қолди бу.
Эшиттим қамоқда эди ою йил,
На йиғларди, на шиква айларди, бил.
Ётар эрди қулфат чекиб кўп замон.
Ўтиб қолди бир покдил шу томон.
Деди ўйламасманки сен ўғрисан,
Ётурсан нега бунда гар тўғрисан?
Деди: эй муборакнафас, меҳрибон,
Биров молини емадим ҳеч қачон.
Ётарди шу зиндонда бир нотавон,
Чикордим, унинг ўрнин этдим макон.
Бу мардоналикдан эмас-ку, ахир,
Мен озод юриб, ўзга бўлса асир».
Вафот этди охир олиб яхши ном,
Уни ўлди дема, тирикдир мудом.

Тирикдил ўлик ётса тупрокда ҳам,
Ўликдил тирикдан кўра мухтарам.
Агар яхши ўлса дили ўлмагай,
Ёмон ўлса ҳам ҳеч зарар бўлмагай.

* * *

Узоқни кўрувчи киши мутлако,
Ҳаётида кек сақламас дил аро.
Кўрар ул киши хирмонидан зарар.
Бошоқчини қаҳр ила қувлар агар.
Агар ўлса бир золими нобакор,
Шу чокда эзилган бўлур бахтиёр.
Ғариблар дилин эзмагил жабр этиб,
Мабодо бўлурсан ўзинг ҳам ғариб.

ҲИКОЯТ

Буюк мардлардан бирининг ишин
Агар мард бўлсанг, эшит, сўзлайин.
Дўкондан олиб Шиблий¹ бир халта дон,
Кўтарганча кишлокқа етди шу он.
Чумолини кўрдик сарсон бўлиб,
Юрар дони ичра паришон бўлиб.
Бутун тунда уйқуси келмас эди,
Олиб келди ўз жойига сўнг дели.
Мурувватдан эрмас чумолини, ман –
Айирсам, жудо қилсам ўз жойидан.
Эзилган кишилар дилин шод қил,
Ўшанда дилинг шод бўлур муттасил.
Эшит пок Фирдавсийдан сен буни,
(Худо ёрлақаб раҳмат этсин уни).
Чумолини ранжитма асло дилин,
У ҳам жонлидир, ҳаммага жон – ширин.
Босиб эзма ожизни, э паҳлавон,
Ўзинг ҳам бўлурсан бироқ нотавон.
Ёмон ҳолга тушганни шод эт дилин,

¹ Шиблий – Шайх Шиблий, тасаввуф алломаси.

Унутма ёмон кун келиб қолмасин,
Қара шамъ парвонага ўт кўйиб,
Ўзи ҳам эл олдида битди куйиб.
Биров балки сендан кўра нотавон,
Биров балки сендан кўра паҳлавон,
Керак, эй ўғил, ваҳши овига зўр,
Кўнгил овламоқликка эҳсон зарур.
Қилиб яхшилик, боғла ё бўйпидан,
Кесилмас бу занжир сира тиг билан.
Ёмонга ёмонлик килур дўсти ҳам,
Экиб арпа ким қилди бугдой фарам.
Солурсан агар дўстга ранжу алам,
У келмайди. Боқмайди рангингга ҳам.
Агар ёнга ким шафқатин кўрсатар,
У ҳам охири балки дўсти бўлар.

ҲИКОЯТ

Келарди йўл устида бир навкирон,
Унга эргашар эрди бир қўй равон.
Дедим: бўйнидан боғламишсан буни,
Пишик чилвир эргаштирибдир уни.
Олиб бошбоғия бўйнидан ул замон,
Югурди ўзи ҳар тараф-ҳар томон.
Чопар эрди қўй қолмай ундан узок,
Кўлидан еган эрди думбул бошок.
Келишди улар ўйнашиб қанча дам,
Йигит деди: «Э пухта – доно хўжам,
Етакловчи чилвир эмас, э жаноб,
Бунинг бўйнида шафқатимдир тавоб.
Кўриб ваҳши фил филбон эҳсонини,
Итоат қилиб олди фармонини.
Ёмонларга ҳам меҳрибон бўл мудом,
Тузинг оқлагай, итга берсанг таом».

ҲИКОЯТ

Кўриб қолди шал тулкини бир киши.
Дедиким қизикдир худонинг иши.
Бу аҳволда қандай тириклик қилур,
Не ушлаб егай қўл, оёқсиз эрур.
У одам турар эрди хайрат билан,
Чикиб қолди бир шер шағол ушлаган.
Тўйиб едию қолганин ташлади,
У саркитни тулки ея бошлади.
Тўйиб шердек, қолганин хайр қил,
Ема тулкидек саркит, э соддадил.
Киши шер каби бўлса ҳам паҳлавон,
Агар тулкилик қилса, итдан ёмон.
Ҳалол топгилу ёру дўст-ла егил,
Бировларнинг ҳеч саркитин кутмагил.
Ҳалол ишла, мардларча айшингни сур,
Ўзи ишламай еса номард эрур.
Қариларни сен қўлла, э павқирон,
Ётиб олма сен, қўлла деб ҳар қачон.
Ақлли кишида бўлур химмати,
Ҳасисларда йўқ ақлию фикрати.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир марди покизадил,
Юрарди Рум атрофида муттасил.
Жаҳонгашталар-ла эдим ҳамсафар,
Зиёрат қилурмиз уни, дедилар.
Ўпиб юз-қўлин ҳар кишини у дам,
Қилиб ҳурмат ўтқизди – ўлтирди ҳам.
Бадавлат экан, бор экан унда бахт,
Ва лекин ўзи мевасиз бир дарахт.
Юзи иссиғу сўзда хўб меҳрибон,
Ва лекин ўчоғ музда, сувда қозон.
У уйғоқ бутун тунда тоат билан,
Биз уйғоқ, қорин оч қаноат билан.

Тонг отгач эшик очди бел боғлабон,
Ўшал кечагидек ширин, меҳрибон.
Бор эрди ширин бир йигит шўхчан,
Мусофир шу манзилда у биз билан.
Деди бўса харфин тузат, сўнгра бер,
Гадо бўсадан тўшани¹ яхши дер.
Қилиб эҳтиром қавшим артиш надур,
Бериб менга нон, майли, қавш ила ур,
Топар мардлар эҳсон билан кўп зафар,
Эмаслар улар сен каби беҳабар.
Кўрибман мўғул посбонин шу хил:
Бутун тунда уйғоқ ўзи мурдадил.
Каромат сахийлик-ла мардлик эрур,
Қуруқ сўз ичи бўли нағора бўлур.

ХИКОЯТ

Эшитдимки Хотамда бир тим-қаро
Оти бор экан учқуру бебаҳо.
Момагулдиракдек экан кишнаши,
Чақиндан ўзар унга минган киши.
Чопар тоғу сахрога у тер сочиб,
Булут дердинг ўтганда оғзин очиб.
У селдек борар чўлда борган сайин,
Қолур чанг каби ел ҳам ундан кейин.
Шаҳарларда Хотамни эл макташар,
Унинг мадхи султони Румга етар.
Сахийликда ҳеч тенги йўқ дердилар,
Учар отини макташар эрдилар.
Оти, кема дарёда, чўл ичра сел,
У учганда шунқор учолмас дадил.
Деди шунда доно вазирига шох
Уятдир, адоват қилиш бегуноҳ,
Тилай зотли тулпорини бир сафар,
Мурувват-ла топширса Хотам агар.

¹ Бўса харфини арабча ёзишда бир оз ислоҳ билан тўша ўқиш мумкин, *тўша* — йўл озуқаси, ёмак.

Билурман сахидир, агар рад килур –
 Довул бонгидек шухрати пуч эрур.
 Илмля бир окилни Тайга¹ шу он,
 Қўшиб ўн киши бирла қилди равон.
 Булут ёш тўкарди ер ўлгансимон,
 Шамол қайтадав келтирар эрди жон.
 Юриб етди Ҳотам уйига алар,
 Дегил сунга етди юриб ташналар.
 Сўйиб оту қанду шакар тўкди у,
 Этаклаб тўла нуқра зар тўкди у.
 Тунаб ул кеча эртаси эрталаб,
 Улар этдилар отни ундан талаб.
 Паришонлик ўртарди Ҳотам дилин,
 У хасрат тиши бирла тишлаб қўлин,
 Дер эрди: аё окили зуфунун,
 Бурунроқ менга айтмадинг не учун.
 Мен ул учкур отимни сўйган эдим,
 Пиширган эдим, сизга қўйган эдим.
 Кеча ўлди-ку шувча бўрон-шамол,
 Бориш қўрага бўлди амри маҳол.
 Қўлимда йўк эрди шу отдан бўлак,
 Шуни новлож кеча этдим газак.
 Менимча, мурувват эмасди шу он,
 Қараб турсаму ётса оч меҳмон.
 Сахийлик-ла дунёда қолсин отим,
 Агар кетса ҳам майли бундай отим.
 Жўнатди бериб молу зар шул нафас,
 Табий эрур хулқу, касбий эмас.
 Етиб Румга Тай мардидан хуш хабар,
 Деди шах: «Яша, офарин, топ зафар».
 Шу бирлан тугал дема Ҳотам ишин,
 Эшит яхшироқ қиссасин айтайин.

¹ Тай – қабила исми.

ҲИКОЯТ

Ҳотам тўғрисида иккинчи ҳикоят
Унутдим, эшитган эдим кимсадан.
Яман шаҳрида қайсидир шоҳ бор экан.
Жаҳон шоҳларидан экан ғолиб ул,
Сахийлик мақомида оламшумул.
Десаңг, бўғай эҳсов булути уни,
Сочаркан у ёмғирча зар ҳар куни.
Биров тилга олганда Ҳотам отин,
Унинг рашки айлантитарди бошин.
Дер эрдик «ва тахту на тожи бор,
Нечун улда бор бунчалик эътибор».
Эшитдимки шоҳона баам этди саз,
Йиғиб халқни айлади сарфароз.
Биров очса сўз Ҳотам эҳсонидан,
Бири офарин дерди шаҳ бировга шу он,
Олиб кел унинг бошини беомон.
Замонамда Ҳотам тирик бор экан
Танилмайман элда сахийлик билан.
Жўнаб кетди жаллод Банитай¹ томон,
У Ҳотамни ўлдиргали беомон.
Йўлиқди йўл устида бир навкирон,
Эди ҳиммати чехрасидан аён.
Ширин сўзли, доно егит дафъатан
Олиб кетди меҳмонни таклиф илан.
Уни қилди хўб иззату эҳтиром,
Фаразлик дилин лутф этиб қилди ром.
Оёғу кўлин ўпди эртан туриб,
Беш-ўн кун, деди, кетма, ўйна юриб.
У меҳмон деди ҳеч мумкин эмас,
Кутар бир муҳим иш мени ҳар нафас.
Деди Ҳотам: «Айтгил ишингни, билай,
Бўлиб ҳамдаминг сенга ёрдам қилай».
Деди кел қулоғингни тутгял, эшит,
Билурманки сир соқлагай мард йигит.

¹ Банитай — тай қабиласи.

Тавийсанми Ҳотам деган бор экан,
Бу юрт ичра довою хушёр экан.
Яман шоҳига боши даркор эмиш,
Билолмамки қандай гуноҳ айламин?
Мақонин агар кўрсатарсан бу кун,
Сенинг дўстлигинг шул бўлур мен учун.
Кулиб у йигит айтди Ҳотам ўзим,
Мана кес бошим, чин эрур бу сўзим.
Агар тонг отиб қолса бўлгай ёмон,
Муродга етолмай кўрарсан зиён.
Бошин тутди Ҳотам сахийлик билан,
Йигит жони қийналди бу қиссадан.
Ўзин ерга ташлаб минг ўргилди у,
Ўпиб қўл-оёғини термилди у.
Отиб ерга шамширени шул замон,
Кўлин кўксига қўйди айлаб фиғон.
Деди: хоҳласам сенга зарра зарар,
Бўлай мардлар олдида бир муштипар.
Кучоқлаб ўпиб иккала кўзидан,
Яманга жўнаб кетди тезлик билан.
Юзяга боқиб англади подшо,
Ки ҳеч иш қилолмабди у мутлақо.
Деди нега бошин кесиб келмадинг?
Нега қонжигангга осиб келмадинг?
Ҳужум айладими бирор номдор,
Кучинг етмадиму, на сир бунда бор?
Ўпиб ерни мард довурак ушбу дам,
Дуо қилди шоҳни, тутиб бошини ҳам.
Деди мен уни кўрдим – одам экан,
Бутун яхшилик бирла Ҳотам экан.
Кўриб ҳиммату ақлин этдим писанд,
Экан мардликда у мевдан баланд.
Эгилдим унинг ҳиммату лутфидан,
Бошим кесди эҳсон қиличи билан.
Баён этди у ҳамма кўрганларин,
Деди шаҳ Тай авлодига офарин.

ҲИКОЯТ

Биров эшаги лойга ботган эди,
Бу ишдан дили қонга ботган эди.
Ёғар эрди ёмғир, эди чўл совук,
Бутун ер юзида қаронғу қуюк.
Тонг отгунча аҳволи офир эди,
Сўқунди, тилига не келса, деди.
Сўқар эрди шоху гадоларни ҳам,
Бутун душману ошноларни ҳам.
Келиб қолди шу лаҳзада подшо,
Бирок сезмади у киши мутлақо.
Эшитгач унинг кўп ҳақоратларин,
Бирор сўз дейиш шахга бўлди қийин.
Уялдию боқди сипоҳлар томон,
Деди: нега сўккай мени кўп ёмон?
Бири айди: «Э, шох бошин кес шу дам,
Бу дард ўтмасин то бўлакларга ҳам».
Назар солди шох унга ушбу маҳал,
Эшак лойда, кулфатдадир камбағал.
Шу дамда ғарибнинг гуноҳин ўтиб,
Унутди ҳақоратни жаҳлин ютиб.
Зару оту тўя берди ушбу маҳал,
Қасос вақтида меҳр қандай гўзал.
Бирок деди, э беақл содда чол,
Тирик қолмоғинг эрди амри маҳол.
Деди шиква менга мувофик эди,
Шу қилган иши шахга лойиқ эди.
Ёмонликка осон ёмонлик қилиш,
Ёмонлик учун яхшилик офир иш.

ҲИКОЯТ

Биров сарф этишга ботинмас эди,
Пули кўпу ҳеч кўзи киймас эди.
Емас эрди оч юрса ҳам туну кун,
На бергай эди хайру эҳсон учун.
Ўзи — зар асири кеча-кундузи,

Кишан солган олтинга ҳам шул ўзи.
Билиб олди ўз ўели пойлаб секин,
У нокас кўп олтинларин кўмганин.
Эшитдим зар ўрнига тош беркитиб,
Совурмиш бутун зарни барбод этиб.
Сахий мардда у зар тура олмади,
Сал ўтмай кўлида сира қолмади.
Ўзини бўғарди ота дод этиб,
Ўғил базм этарди дилин шод этиб.
Ота ухламай, тунда йиғлар эди,
Ўғил эрталаб кулди, унга дели:
Ота! Зарни йиғмангу енг дейдилар,
Зару тошни кўмганда тенг дейдилар,
Қазиб конлар олтин олурлар, нечун:
Маишат учун, хайру эҳсон учун,
Хасис илгида бўлса олтин, агар,
Ҳали ҳам у – тош бағри ичра ётар.
Ўғил-қиз билан емасанг зар туриб,
Сира нолима қарғача оҳ уриб.
Бахил бойда ҳар қанча ҳам бўлса зар,
Илондек бу ганж узра босиб ётар.
Зар устида титрар бахил,
Шувинг-чун турар олтини қанча йил.
Ажал тоши-ла янчадирлар уни,
Зарин тақсим этгайлар ўлган куни.
Чумолига ўхшаб ташиб, е букун,
Сени гўрда қуртлар емасдан бурун.
Насихат эрур Саъдийнинг сўзлари,
Амал айласанг фойда бергай бари.
Буни билмаганлар пушаймон бўлур,
Эшитганни ризқи фаровон бўлур.

ҲИКОЯТ

Қилиб битта дарвишга эҳсон йигит,
Чиқарган эди ҳожатини, эшият.
Қилиб кўйдими, билмадим, бир гуноҳ,
Буюрди осинг деб уни подшоҳ.

Сипоҳлар тўла халқ йиғилган бутун,
Кўча-кўйда, томда томоша учун.
Бу ғаврода кўрди у кекса ғариб,
Йигит тутқину, ўлим унга насиб.
Дили куйди у мард йигитга шу дам,
Дилин овлаган эрди қай кун у ҳам.
Чунон йиғлади яхши шох ўлди, деб,
Кетиб яхши, олам етим бўлди, деб.
Урарди ўзин доду фарёд этиб,
Шошиб қолди жаллод буни эшитиб.
Сипоҳлар қилиб оху вою фиғон,
Юзу кўзларини юлиб шу замон,
Яен шох саройигача чопдилар,
Бирок шохни тахта тирик топдилар.
Йигит қочди, аммо ғарибни шу он
Тутиб бордилар боғлашиб шох томон.
Деди унга шах дўғу хайбат билан,
Мени ўлмоғим хоҳладинг нега сан?
Кириб сўзга ботир ғариб шу замон,
Деди: эйки ҳукмигладир бу жаҳон.
Тириксан-ку, шах ўлди деган билан,
Ва лекин омон қолди бир жону тан.
Бу сўзни эшитмоқ-ла шах бўлди шод,
Унга лутфу эҳсонни қилди зиёд.
Йигит бир томонга қочарди шу дам,
Йиқилган, сурилганча ташлаб кадам.
Биров айтдики бу ўлим ҳукмидан,
Кутулдинг-у, қолдинг на ҳикмат билан?
Кулоғига деди, аё меҳрибон —
Мен эҳсон-ла топдим ўлимдан омон.
Биров ерга сочгай уруғ, бил шуни,
Берар унга ҳосиллар очлик қуни.

* * *

Дедик яхшидир хайру лутфу қарам,
Ва лекин қилаберма ҳар кимга ҳам.
Ситамгарни қил молу жондан жудо,
Ёмон қуш қанотини юл беибо.

Зарарли тиканни юл, э бахтиёр,
Дарахт экки, бўлсин ширин мевадор.
Улуғ тут шу одамниким хар қачон,
У бўлсин кичикларга хўб меҳрубон.
Ситамгарга шафқат қилурсан агар,
Шу ҳам эл учун зулму – бергай зарар.
Жаҳон куйдирувчи, куйиб кетса, бок,
Жаҳон куйганидан кўра яхшироқ.
Агар ўярига кимки шафқат этар,
Ўзи ўғри бўлгай, ўзи йўл тўсар.
Ситам қилгувчиларни елга совур,
Ситамгарга қилмоқ ситам – адл эрур.

ҲИКОЯТ

Эшитдим: бировнинг уйига кириб,
Ари ин солибди халокит бериб.
Ота дер қизигаки «Болта кетир,
Арининг уйин бузмағимдир зарур».
Деда хотини: бузмагил мутлақо,
Бу мискинни қилма ватандан жудо.
Чиқиб кетди эр шунда бузмай уни,
Хотинни ари чакди хўб, бир куни.
У нодон хотин чикди фарёд уриб,
Шу дам деда эри бу ҳолин кўриб:
Не фарёд этарсан? Гамин еб эдинг,
Бу мискин уйин бузмагил, деб эдинг.
Ёмонларга ким айласа яхшилик,
Ошиб боргай унда ёмонроқ қилик.
Агар ҳар киши мардумозор эрур,
Унинг бошини кесмоғингдир зарур.
Билинг, найшакардан азизроқ эмиш,
Уруш пайтида найза бўлган қамиш.
Бу ҳикматли сўзни деб эрди биров:
«Оғир юкни бос, бўлса отинг асов».
Мушук сақлама, чунки каптарни ер,
Агар сақласанг бўри, Юсуфни бер.
Эмас хар киши молу иззатга боб,

Бировга кил эҳсон, бировга азоб.
Агар бўлмаса қайси уйда таянч,
Баландлатма, бўл эҳтиёт, йўқ ишонч.
Йўлин бовлагил, сув агар кам экан,
Кўпайса ўтолмас киши фил билан.
Бўри тушса қалқонга ўлдир шу он,
Гар ўлдирмасанг қўйга бермас омон.
Ёғоч излама ўлдирай деб илон,
Тошинг қўлдами? Бошини янч шу он.
Ситамгар қўлида юраркан қалам,
Қўлини қилич бирла қилгил қалам.
Олур бахтиёр Саъдий пандин мудом,
Шудир ақлу хикмат, шудир интизом.

УЧИНЧИ БОБ

ИШҚ ҲАҚИДА

Ўзингдек бир одамнинг ишки бутун
Олиб сабру ороминг айлар забун.
Гар уйғоқ эсанг ҳуснидир фитнагар,
Хаёли сени уйқуда банд этар.
Қўярсан оёрига бошинг чунон,
Кўринмас кўзингга бу жону жаҳон.
Писанд бўлмагач унга минг сидқу зар,
Кўз олдингда тулроғу зар тенглашар.
Бўлолмайсан ўзга билан ҳамнафас,
У бор жойда сирмайди бир ўзга кас.
Эл олдида расволиягингдан на ғам,
На сабр эткали тоқатинг бору дам.
Агар жон тилар, жон тутарсан шу он,
Агар тиг солур, бош эгарсан шу он.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир яллачи ялласин,
Эшитди-ю рақс этди бир нозанин.
Жигарсўхталар қуршаб эрди шу он,

Тегиб этаги шамга, куйди чунон.
Ки у қаҳр қилди, дили ранжиди,
Биров дўстларидан не ғамдир, деди.
Бу ўтда фақат сенда куйди этак,
Куйиб битдя-ку менда жону юрак.

ХИКОЯТ

Ширин сўзля бир нозанин бор эди,
Самарқандда-ю, кимса хуштор эди.
Жамоли куёшдан кўра баркамол,
Қиё боқиши суфиликка завол.
У юрганда кўэлар ўпарди изин,
Қиларди унга садка дўстлар ўзин.
У дўсти тикилди баланд иштиёк,
Келиб жаҳли, дилбар деди: тут қулок,
Пайимдан юрарсан ҳамиша менинг,
Тузоғингдаги куш эмасман сенинг.
Агар кўрсам иккинчи марта шу хил,
Кесай худди душманча бошингни, бил.
Биров дебди энди йўлинг ол, йўқол,
Ўзингни осонрок бирор йўлга сол.
Демаки дилим мақсадига етар,
Мабодоки бу йўлда жонинг кетар.
Маломат эшитти чин ошяк шу он,
Дилу жонидан чикди аччиқ фирон.
Деда: майли ажралса жондан таним,
Унинг тиғи-ла яхшидир ўлганим.
Шарафдир менга дўсту душман кўриб,
Деса: ёри ўлдирди шамшер уриб.
Узоқлашга йўл бермагай ниятим,
Агар тўкса ҳам зулм этиб ҳурматим.
Дединг менга, э беҳабар! Тавба қил,
Бу сўздан ўзинг топ асар, тавба қил!
Кечиргил мени, ҳар наким у қилур,
Ҳар ўлдирса ҳам яхши қилган бўлур.
Агар ҳар кеча ўт кўйиб куйдирар,
Ҳидидан манга ҳар саҳар жон кирар.

Бу жангдан сира қайтма, қил мардлик,
Унинг ишкида ўлса Саъдий, тирик.

ҲИКОЯТ

Бир оқил кишига келинчак келиб,
Меҳрсиз эридан шикоят қилиб,
Дедики: кулиб боқмагай бу йигит,
Ўтар турмуш аччиғ, сен арзим эшит.
Бу элда яшар қанча ёшу қари,
Паришон эмас бизчалик диллари.
Турарлар бўлиб эр-хотин меҳрибон,
Дегайсанки бир тан аро икки жон.
Ародан ўтиб кетди неча замон,
Кулиб боқмас эрим менга ҳеч қачон.
Бу сўзни эшитди ўшал пухта чол,
Эди сўзга усто, тетик, баркамол.
Ширин сўз билан берди унга жавоб:
Севиқли эса эр, чидаб чек азоб,
Кечиш бундай эрдан пушаймон берур,
Тополмайсан, дилда армон бўлур.
Жудо бўлма, чунки, у бўлса жудо,
Ҳаётинг битар, бўлгай умринг адо.
Ақл қанча зўр бўлса-ю номдор,
Уни ишк зўри қилур тор-мор.
Жунун хуш кулогини товлар экан,
Ўзига келолмас ақл қайтадан.

ҲИКОЯТ

Темирдан ясаб панжа бир навқирон,
Уни шерга урмоқчи эрди шу он.
Бирок панжаси бирла бир урди шер,
Қўлидан тушиб панжаси, ўпди ер.
Биров деди: э занчалиш, беюрак,
Темир панжани шерга отмоқ керак.
Эшитдим дер эрди боқиб ерга:
Бу хил панжа қор этмагай шерга.

Ғар оқилнинг ақлига ишқ чанг солур,
Темир панжаю шерга монанд эрур.
Ақлдан сен ишқ олдида очма тил,
У чавгону, бу – тўп эрур, яхши бил.

ҲИКОЯТ

Амакиваччалар эр-хотин бўлдилар,
Куёш юзли ҳар икки олий гуҳар.
Хотин эрини худди жондек севар,
Бирок хотинидан у нафрат этар.
Йиғитга дедилар қарилар шу чок,
Тўла маҳрини, севмасанг кил талок.
Деди у кулиб, майли юз кўй берай,
Шу бирлан қутулсам зиён бермагай.
Келинчак юзин юлди йиғлаб чунон,
Жудоликка йўқ тоқатим деб шу он.
На юз кўйки, юз мингини берса ҳам.
Чидолмасман асло уни кўрмасам.

ҲИКОЯТ

Деди кимса Мажнунга: э нуктадон,
Нега келмагайсан сира Ҳай¹ томон?
Магар Лайли ишқин унутдингму сан?
Бўлак ёр йўлини кутдингму сан?
Эшитди-ю бечора қон йиғлади,
Азизим, тилинг торт бу сўздан деди.
Дилим парча-парча тамоман яра,
Жароҳатга туз сепма, дўстим, сира.
Узоқ юргали тоқатим йўқ эрур.
Ва лекин узоқ йўл бўларкан зарур.
Деди: э вафодору покиза дил,
Сўзинг бўлса Лайлига айтай, дегил.
Деди: номим элтмоққа қилма ҳавас,
Бу номим у бор жойга лойиқ эмас.

¹ Ҳай – Лайли қабиласининг номи.

* * *

Араб ноласига туя ракс этар,
Кўрарсанми завқи дилин уйғотар.
Туяда шу хил завқ бўлгач, демак,
Гар одамда завқ бўлмаса, у — эшак.

ҲИКОЯТ

Гўзал бир йигит най чаларди мудом,
Қилар эрди таъсири дилларни ром.
Солиб унга шовқян ота доимо
Дер эрдик: ёқмас менга бу садо.
Бирок тинглади яхшилаб бир куни,
Уни беҳуш этди шу найнинг уни.
Юзин тер босиб дерди: қилди асар,
Дилу жонга ўт ёқди най бу сафар.

* * *

Кўзимдап тамом уйқу қочган эди,
Эшитдимки парвона шамга деди:
Мен ошиқману менга куймоқ раво,
Куйиб йиғлагайсан нечун доимо?
Дедиким, шунинг-чун куйиб йиғлагум.
«Азалдан жудолик мени этди мум.
Гўзал Ширинимдан бўлибман жудо,
Дилим ўтда, Фарходдек, доимо».
Шу сўзларни деб йиғлар эрди тагин,
Саринг юз уза ёғдирарди ёғин.
Кўй, э муддаий¹, ишқ ишингмас сани,
Дилингда чидам, сабру тоқат қани?
Қочарсан кичик шуъладан ҳам мудом,
Турарман куйиб бўлганимча тамом.
Куяр-ку фақат бир қанотинг сенинг,
Бутунлай куяр бош-оёғим менинг.
Фақат бокма нуримга мажлис аро,
Куйиб йиғлашимга қара доимо.

¹ Муддаий — пасткаш.

Хануз тундан ўтмай деярли замон,
Ўчирди келиб бир гўзал ногаҳон.
Бошида тутун бирла кетди шу хил,
Эшит ишк ахири шудир, э ўғил!
Билиш истасанг ишк йўлини агар,
Ёнишдан, куйишдан ўлим кутқазар.
Гар ошиқ эсанг дарддан қочмагил,
Бу Саъдийча қўл юв ғараздан, ўрил.
Якин борма тўлкинли дарёга ҳеч,
Борарсан агар, жондан албатта кеч.

ТЎРТИНЧИ БОБ

КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

Булутдан томиб томчи сув ногаҳон,
Хижил бўлди дарёни кўрган замон.
Деди: «Дарё бор жойда кимман ўзим,
У бор жойда ўзликни илмас кўзим».
Ўзин камситиб бўлди камтар фақат,
Шунинг-чун садаф айлади тарбият.
Оширди чунон кийматини замон,
Унинг номини марварид дер жаҳон.

Азизликни топди, бўлиб хоксор,
Бўлиб камтарин, топди кўп эътибор.

* * *

Бўлай десанг иззатда боқма ёмон
Бошқаларга, нокас кишиларсимон.
Агар бўлса ҳар кимда тўғри ҳаёл
Демас кибр бирлан топарман камол.
Бўлак яхши ном истама. Шул етар,
Сени яхши одам деса эл агар.
Агар тенгинг сенга кибр этар,
Билурсанки наздингда қадри кетар.
Агар сенда ҳам бўлса кибру ҳаво,
Кўрингайсан элга шу хил баднамо.

Ақлли, улуғлар жаҳонда сира
Фарибларга кулмас, қилиб масхара.
Кўпинча улуғлар тушиб колдилар,
Заифлар уларнинг ўрнин олдилар.
Фараз айладим: йўқдир айбинг санинг,
Сен айб этмагил, бўлса айбим менинг.
Агар мард эсанг ҳеч мактанмагил,
Зафар топмади мактаниб кимса. Бил.
Пиёз – пўст эрур, бошка ҳеч нарса ўк,
У ўйлар ўзин листадек мағзи тўк.
Сўз оқил элидан қолур ёдгор,
Буни Саъдийдан эсда тут зинҳор.

ҲИКОЯТ

Фариб, эски тўн мулла бир ониди,
Қаторда эди, қози айвонида.
Унга қозӣ тез-тез қарарди шу дам,
Бироя «тур бу жойдан» деб имларди ҳам.
Дер эрди бу жой севга лойиқ эмас,
Тубан туш, кету, хоҳи тур, бўлди, бас!
Эмас ҳар киши тўрга лойиқ мудом,
Топар ҳар киши фазляича эҳтиром.
Бўлак бир насиҳатчи ҳожат эмас,
Етар, ушбу шармандалиқ ўзи бас.
Тубан турса, ким саклаб ўз иززатин
Юкотмас, у пастга тушиб ҳурматин!
Улуғлар мақомин олурман дема,
Кучинг бўлмаса шерча, шерман дема.
Тутун чикди ўтдек фариб бошидан,
Баланд ўрнидан турди, тушди тубан.
Шу мажлисда бошланди баҳсу жадал,
Бири «у», бири «бу» деди галма-гал.
Шу дам авж олиб фитнау можаро,
Бири «тўғри» дерди, бириси «хато».
Дер эрдинг хўрозларча айлаб юруш,
Қилар эрдилар қўлу тумшук уруш.
Жаҳолат бирин маст айлар эди,

Биря қахр ялан ерни муштлар эди.
Келиб қолдилар бир тугун бирла дуч,
Ечишга топилмасди ҳеч кимда қуч,
Қуйдан туриб шул дам эски чопон,
Хуруш этди ўрмондаги шерсимон.
Деди: пухта хужжат керак бир талай,
Кекиртак чўзишлик далил бўлмагай.
Деди: билганим мен ҳам айтсам бўлар,
Дедилар: дегил яхши билсанг агар
У иззат билан чўкка тушди шу ҳол,
Тил очган ҳамон этди тилларни лол.
Тили най каламдек юриб, мақсадин
Узук нақшидек чизди дилларга чин.
У бахш этди суратга жон, маъвидаи
Йўқ этди у даъволарини шу билан.
Дедилар улар сенга минг офарин,
Баланд ақлу фикрингга минг офарин,
Сўз отини майдонда чопди чунов,
Ки қолди кози лойда эшаксимон.
Ўридан туриб салла-тўндап кечиб,
Юборди, унга, хурмат айлаб, ечиб.
Минг афсуски, кадрингни мен билмадим,
Сенинг келганинг шукрини қилмадим.
Ачинтирди бу хилда ҳолинг мени,
Тубанда варибларча кўрмоқ сени.
Мулозим келиб хурмат ила яқин,
Узатди унга қозининг салласин.
Қабул этмадию қўлин силтади,
Мени банди қилма ғурурга деди.
Мени ҳам деганда ўзидан баланд,
Кўзимга кўрингуси эл нописанд.
Не фарқи бўлур сувга, бўлса зулол,
Эрур бош учун ақлу маъно хилол.
Не ҳожат менга салла бирла ғурур.
Киши қиймати катта бошда эмас,
Кўтармоқ учун ошқовок арзимас.
Соқол, салла бирлан ғурурланмагил,
Соқолни кўкат, саллани пахта бил.

Факат сурати одам эрса агар,
 Жим ўлтирса суратча яхши бўлар.
 Ошир мартабанг илму фазлинг билан,
 Зухалдек¹ юкорида бўлма тубан.
 Минг ўсса қомиш бўлмагай лаззати,
 Ширинлик – шакарнай хусусияти.
 Шу ақлчу ҳиммат-ла одам демам,
 Агар юз кул орқангдан эргашса ҳам.
 Эшак мўнчоқ айтарди бир яхши гап,
 Уни хомтамаъ лойдан олгач ўраб:
 Мени кимса бир пулга ҳам олмагай,
 Ўраб, чирмаб, ўлтирмагил жиннидай.
 Кўкат қиймати ошмагай ҳеч дам,
 Агар долалар ичра ўсганда ҳам.
 Киши пул билан бўлмагай муҳтарам,
 Эшакдир – эшак, гар ипак кийса ҳам.
 У доно шу хил пухта сўзлар билан
 Губорин ювиб ташлади қалбидан.
 Дили ранжиганлар дағал сўзлагай,
 Ёви қўлга тушганда бўшашмагай.
 Кўлингдан келур вақтда ёв бошин эз,
 Дилинг равшан эт, ўтмайин ушбу кез.
 Чунон қозининг бўлди холи хароб,
 Қиёматми, деди, бу қандай азоб.
 Ики бармоғин тишлади шул замон,
 Қараб қолди кўзи бўлиб фарқадон.
 Ўшал дам йигит, бурди ҳиммат юзин,
 Чикиб кетди, ҳеч топмадилар изин.
 Улуғлар аро тушди шовкин-сурон:
 Бу хил марду доно қаерлик дебон.
 Сўраб кезди тафтишчи, тафтиш килиб,
 Сифатлаб шул одамни ким кўрди деб.
 Бир одам деди: бул ажойиб сифат
 Бу шахр ичра Саъдийда бордир факат.
 Деди офарин унга, минг офарин,
 Ширин, аччиғ ўрнида, қандай ширин.

¹Зухал – Наҳс деб саналган юлдузнинг номи.

Ширин сўзля шилгай раним пўстини,
Дағал сўзли душман килур дўстини.
Юзин кимки сандон каби айламас,
Боши болгадан хеч зарба емас.
Зафар топса бўлгай ширин сўз билан,
Азобда юрар ким дағалсўз экан.
Ширин сўзни ўрган мудом Саъдийдан,
Дағал сўзли одам ўтар нам билан.

ҲИКОЯТ

Сотарди асал бир ширин сўзли ёр,
Кўнгилларни ўртаб у ширин нигор.
Ширинлар шакарнайча бел боғлабон,
Харидор бўлиб ҳамма пашшасимон.
Агар қўлида бўлса хатто захар,
Қўлидан асалдек олиб ердилар.
Назар ташлади бадковок бир дағал,
Хасад қилди савдосига шул маҳал.
У ҳам кезди эрта туриб дарбадар,
Бошида асал, чеҳрасида захар.
Бақирди «асал кетди» деб дам-бадам,
Бирок болига қўнмади пашша ҳам.
Қилолмай бирор пулча савдо шу кун,
Ўтирди келиб нам чекиб, кечқурун.
Хайит кунда маҳбуслар қошидек,
Бурушди юзи, гамли ўтирди тег.
Кулиб хотин эрга деди ушбу дам,
Ачийдир, ачир сўзлининг боли ҳам.
Шу хил кимса нонин емаклик ҳаром,
Юзи сурпадек гар тиришса мудом.
Ўзингга ёмонликни кўрма раво,
Дағал сўзли бадбахт бўлур доимо.
Агар йўқ экан сенда молу пулияг,
Бу Саъдийча ҳам йўқми ширин тилинг.

ҲИКОЯТ

Узиб олди ит битта деҳқон путин,
Тиши захри этди жароҳат этин.
Унинг дардидан ухламай зор эди,
Уйида кичик бир кизи бор эди.
У киз дўк уриб отасин қилди танг,
Деда: сенда тиш йўқмиди тишласанг?
Йиғисин қўйиб, бўлди бечора жим,
Бокиб кулди-ю, деда: она кизим!
Бор эрди кучу қувватим менда ҳам,
Ва лекин тишим ҳайф уни тишласам.
Агар келса ҳам бошим узра қилич,
Тишим ит оёғига бормади ҳеч.

ҲИКОЯТ

Малик Солиҳ Шом шоҳларидан эди,
Қули бирла тонг чоғи чиққан эди.
Кезар эрди ҳар бир томон сайр этиб,
Арабдек юзин ярмисин беркитиб.
Ғарибпарвар эрди-ю одамшунос,
Бу ахлоқ солиҳ маликларга хос.
Кўриб қолди, масжидга ногаҳ кириб,
Ётарди парешондил икки ғариб.
Бирига бири дер эди, э жигар,
Қиёматда тингланса додим агар.
Фурури баланд шоҳларга қара:
Қилур базму ишрат дам олмай сира.
Улар гар бихишт ичра бўлгай экан,
Кўтармайман асло бошим гўрдан.
Бихишт бизники, тонг-ла бизнинг макон,
Шунинг-чун бугун ғамдамиз беомон.
Булардан қачон яхшилик кўрди дил?
Қиёматда ҳам қийналурми шу хил,
Кириб қолса Солиҳ бихишт боғига.
Урай кафш бирлан унинг жоғига.
Эшитди бу сўзларни Солиҳ шу чок,

Деди турмоғим маслахатдан узок,
 Бориб кутди токи куёди чикса деб,
 Ширин уйқудан халк уйғонса деб.
 Буюрди олиб келдилар шул замоп,
 Баҳайбат турб, қилди ҳурмат аён.
 Карам ёмғирин ёғдириб бешумор,
 Ювиб ташлади дилларидан ғубор.
 Ўтиб кетди бир қанча равжу алам,
 Улар бўлди ҳамдам улуғларга ҳам.
 Ёлонроқчу оч эрдилар кўп замон,
 Улар эғнида энди шойи чапон.
 Бири шоҳга деди, аё меҳрибон!
 Сенинг ҳукминг остида буткул жаҳон.
 Улуғ бўлгуси шаҳга ёккон киши,
 Ёқибдир бу қулларнинг қайси иши?
 Чамандек очилди шаҳаншаҳ лаби,
 Ғарибларга деди кулиб гул каби:
 Эмасманки давлат ғурури билан,
 Ўғирсам юзим хору бечорадан.
 Адоватни сен ҳам улоқтир, йўқот,
 Биҳишт ичра дўст бўлгину бўлма, ёт!
 Яраш эшигин сенга очдим букун,
 Биҳишт эшигин ёпма менга у кун.
 Шу йўл бирла юр изласанг бахт агар,
 Гадоларни қўллаш қилур мўътабар.
 Ироданг йўқ эрса, саодат қани?
 Қилур хизматинг ёвга голиб сани.
 Ичинг бўлса қандилча сувга тулуғ,
 Бера олмагайсан чироғдек ёруғ.

ҲИКОЯТ

Биров билган эрди нужумдан¹ бир оз,
 Шу бирла қилурди ўзи фахру ноз.
 Келиб топди Гушёрни², юргач узок,
 Ғурур бошига сизмаган у саёк.

¹ *Нужум* – астрономия илми.

² *Гушёр* – форс мамлакатигаги бир астроном.

Юзига ҳақим боқмас эрди сира.
Сабақ ўргатиш ёқмас эрди сира.
У қайтар эди, баҳрасиз қок-қурук.
Деди унга қўп билгувчи ул улуг:
Билурсан ўзингни жуда серақил,
Тўлик хумга не ҳам сивар, яхши бил!
Фурур бирла тўлган бошинг бўш кетар,
Фурурдан бўшат, сўнгра маъни сивар.
Йўқотсанг фурурингни Саъдийсифат.
Йиғилгай дилинга билим-маърифат.

ХИКОЯТ

Эшитдимки Лукмон қаропўст экан,
Эмаскан у таянпарвару гулбадан.
Қулим деб биров ушлаб олди уни,
Иморат учун бойга сотди уни.
Азоб чекди-ю толди бир йилгача,
Унинг-чун сарой солди бир йилгача.
Келиб қолди қочган қули ногаҳон,
Хижолат чекиб қолди хожа шу он.
Узр айтди Лукмонга таъзим қилиб,
Узр фойдасиз, деди, Лукмон қулиб.
Жафонгдан дилим йил бўйи чекди ғам,
Осонликча чиқмас дилимдан бу дам.
Кечирсам бўлур, э азизим, шу он,
У фойданг менга бермади ҳеч зиён,
Уйинг шунчалик этдинг обод сан,
Ошиб борди менда билим, илму фан.
Менинг бир қулим бор аё бахтиёр,
Буюргайман унга оғир иш қатор.
Дилин энди ранжитмагайман уни,
Эсимга келур лой иши ҳар куни,
Улуғлар жафосини кўрмай киши,
Кичиклар азоб чекса ҳам йўқ иши.
Амирлар сўзи сенга малол,
Қўл остингдагиларга бўлма қўпол.

Бир оз айтса айбинг хафа бўлмагил,
 Агар тухмат эса, «бора кол», дегил.
 Деса мушкни сассик бир аблах агар,
 Хавотирланиб юрма елфон чикар.
 Чунон яхшилик бирла қўйгил кадам,
 Ёмонлашга сўз топмасин муттаҳам.
 Оғир ботса душман сўзи онгла-бил,
 Не айбингни айтса, шуни қилмагил.
 Шу одам бўлур менга чин дўсту ёр.
 Ки айбим юзимга деса ошкор.
 Эл олдида бўлгунг азиз, мўътабар,
 Ўзингни десанг ҳаммадан кам агар.
 Мазоримдан ўтсанг аё покдил,
 Азизлар ҳақи бизни ҳам ёд қил.
 Агар Саъдий тупрок бўлибдир, на ғам,
 Эди хоксор ул тирикликда ҳам.
 Танин тутди тупроққа, бўлгач тамом,
 Агарчи жаҳон кезди елдек мудом.
 Узок ўтмайин жисми тупрок бўлур,
 Шамол гардин оламда айлантирур.
 Маоний гулистонида ою йил,
 Қачон сайради қайси булбул шу хил?
 Шу хил булбул ўлса, ажаблан нукул,
 Агар унмаса устухонида – гул.

БЕШИНЧИ БОБ

РОЗИЛИК ҲАҚИДА

Балоғат чароғин ёқиб бир кеча,
 Қилиб фикр, сўзлар эдим бир неча.
 Эшитди сўзим ўзбилармон киши,
 Фақат офарин айтмоқ эрди иши.
 Ғаризлик сўзин ҳам у қўшди шу он,
 Келур дард кучайганда ночор фиғон.
 «Менинг ҳам, – деди, – аклу фикрим расо,

Ва лекин ибодат учун мутлақо.
Эмасдир амуд, гурэню найзадан,
Бўлақлар бу сўзни тамом айлаган.
У бирлан талашмоқчи эрмас эдим,
Талашганда сўз унга бермас эдим.
Тилим ханжарин ишга солсам агар,
Қилур ўзбилармонни зеру забар
Шу майдонаро жанг этармиз юриб,
Ғаним бошини тошга қўйсия кўриб.

ҲИКОЯТ

Сафохон¹ да бир дўстим бор эди,
Баҳодир эди, шўху ҳушёр эди.
Қўлу ханжари доимо қон эди,
Уни кўрса ёв бағри сўзон эди.
Сира кўрмаганман қамонсиз уни,
Ўқидан чиқар эрди ўт ҳар куни.
Баҳодир, забардаст, эди паҳлавон,
Унинг ваҳмидан шерлар бағри қон.
Агар қасд ила ўк отар қайси чоқ,
Тешар икки ёвни бир ўк бирланок.
Сипарларни тешган ўқидек дадил,
Тешолмас тикан гунча баргини, бил.
Ғаним бошига урса мушт ҳар қачон,
Танига ботар боши бирдан шу он.
Бўғиб ташлар эрди паланг гарданиян,
Эзарди уриб шер бошу тавин.
Отар эрди кўкка, агар бўлса тоғ,
Белидан расо ушлаб олса шу чоқ.
Совутпўшга тиг солса у ҳар қачон,
Уни тимталаб отга босган шу он.
Шу хил мардлигу одамият билан,
Киши дунёда кимсани кўрмаган.
Айирмасди харғиз мени ёнидан,

¹ Сафохон – Исфохон, Эрондаги бир шаҳар номи.

Севар қилдим у кетдим у юртдан.
Насибам у ердан узилган экан
Ирокдан ўтиб Шомда этдим сукун¹,
Хавоси ёқиб қолди турмоқ учун.
Неча йил туриб қолдим алқисса ман,
Гаму, роҳату, хавфу уммид илан.
У ердан насибам тугаб ногаҳон,
Ватан меҳри тортди ўзига томон.
Кезиб йўлда бир неча сахрою чул,
Яна Исфаҳонга тушиб қолди йўл.
Хаёл қуршади бир кеча ногаҳон,
Хаёлимга тушди ўшал паҳлавон.

Туз эслатди менга йигитнинг ўзин,
Нечунким еб эрдим у марднинг тузин.
Кезиб Исфаҳон ичра юрдим у кун,
Талабгор эдим они кўрмоқ учун.
Фалак гардишидан қарибдир йигит,
Қади ҳам, юзи сарғарибдир йигит.
Сочи қору оппоқ баланд тор — боши,
Юзига оқар кексалик кўз ёши.
Фалак унга қолиб келибдир чунон,
Эгилмиш — букулмиш қолиб нотавон.
Замона бошидан гурурин олиб,
Боши кўксига тушмиш ожиз қолиб.
Дедим: шерни ҳам енггай, а паҳлавон.
Сўлибсан нега кекса тулкисимон?
Кулиб деди: у паҳлавонлик тамом
Тугалди мўғул жангида, вассалом.
Қатор найзадан ер қамишзор эди,
Ёловлар оловдек намудор эди.
Тутундек бу майдонни босдим бутун,
Зафар топмадим толевим йўқ учун.
Ўшал манки душманга найза солиб,
Қўлидан олардим узукни юлиб.

¹ *Сукун (сўқин)* — яшовчи, яшамок.

Бирок бермади манга бахтим мадад,
Узукдек ўраб олди ёв беадад.
Қочиш бўлди менга ганимат шу он,
Ажал қуршовида туришлик ёмон.
Мадад бермагач толейм юлдузи,
Не килгайди зўру яроқнинг ўзи.
Зафарнинг калиди сенда йўқ экан,
Очилмайди бахт эшиги зўр билан.
Филу шердан зўр эди тўдамиз,
Темир кийдик отларгача ҳаммамиз,
Ўшал дамда кўрдик келур кўп сипоҳ,
Совут кийдик-у ҳам пўлатдан кулоҳ.
Суриб от булут янглиғ икки томон,
Қилич-ўк ёғар эрди ёмғирсимон.
Ўзин урди бир-бирга икки қўшин,
Дегайсан: фалак ерга урди ўзин.
Жаладек ёғиб турди ўк ҳар томон,
Ўлим сели мавж урди тўфонсимон.
Баҳодир элин этгали қайду банд,
Бўлиб аждаҳо овзочарди каманд.
Ер эрди ғубор босган осмон каби,
Қилич — найза эрди унинг кавкаби¹.
Бу майдонда душман билан тўқнашиб,
Сипарга сипарни уриб, дўклашиб,
Тешиб сийналарни ўку найзамиз,
Кўмак бермади бахт, кочдик эсиз.
На фойда берур мардлар ғайрати,
Кўмак бермаса толеи, давлати.
Бяror кимса бизнинг қўшиндан у кун
Омон чиқмади, конга ботди бутун.
Узум бошидек ҳаммамиз ғуж эдик,
Чочилдик тўкилган узум донадек.

¹ Кавкаб — юлдуз.

ҲИКОЯТ

Деди калхат: «Э, қузғун, эшит сўзим:
Узоқни кўришликда танҳо ўзим.
Деди: унга қузғун қани бир билай,
Бу чўлларга бок-чи нелар учрагай?
Эшиттимки, бир неча тош йўлгача,
Қараб чиқди калхат тоғу чўлгача,
Деди, э биродар, ишонсанг агар,
Шу чўл ичра бир дона бургдой ётар.
Тугаб битди қузғунда сабру қарор.
Куйи бокди иккиси беихтиёр.
Тушиб донани босди калхат шу чок,
Ўролди оёғига бирдан тузоқ.
У билмаски донни емасдан бурун,
Солур бўйнига дунё каттик тугун.

Дема ҳар садаф қорнидан дур чиқар,
Ва ё ўк нишонга тегар ҳар сафар.
Деди қузғун эсиз бу ўткир кўзинг,
Емай дона, тушдинг тузоққа ўзинг.

* * *

Дедим: «Мардлик лофин урма бурун,
Суюқ бўлма лоф урганингдан сўғун.
Ўзига қараб иш қилур мардлар,
Уялмас киши, лоф урмас агар.
Омонат кийимни ечиб олсалар,
Яна устида эски тўни қолар.
Ёғочдан оёқ қилма зангвоз сифат,
Сени навча дерлар гўдақлар фақат.
Мисинг гарчи тиллога ўхшаш эрур,
Сотарсан, харидор агар бўлса кўр.
Чақанг устига берма олтин сувин,
Унинг қадри доно учун бир тийин.
Эса қалбаки ўтга солгай улар,
Бу олтинми, мисми билдолгай улар.
Қарокчи эрур яхшироқ, э жияв,

Ўзин пок кўрсатган ифлосдан.
Риё сиртига бермагил эътибор,
Бу сув остида балчиғу лойқа бор.
Нихонинг ёмондир агар, э фалон,
Не фойда яширмоқдан, ўзинг ёмон.
Кўрингай кийим авраси ҳар қачон,
Шунинг-чун у яхши-ю астар ёмон.
Керак бўлса сенга агар яхши ном.
Ясатма ташинг, дилни пок эт мудом.
Етар сенга Саъдий сўзи, э ўғил,
Агар ота пандича қилсанг қабул.
Эшитмас эсанг сўзимизни бугун,
Ишингдан пушаймон бўлурсан сўғун.
Бу янглиғ насиҳатчи ноёб эрур,
Бу боғ мевасидан ёмоқлик зарур.

ОЛТИНЧИ БОБ

ҚАНОАТ ҲАҚИДА

Кўп овора кезган ҳасисга дегил,
Ки давлат қаноатдадир, яхши бил!
Кел, э беқарор, сабр қил тоғдай,
Тегирмон тошидан гиёҳ унмагай.
Ҳар оқил эрурсан, семиртма танинг,
Танингни семиртсанг, ўлдирганинг.
Ақлли кишилар ҳунар орттирар,
Қоринга қул эрса ҳунарсиз колар.
Киши билса инсоният хислатин,
Урар аввал оғзига у нафс итин.
Емак, ухламак ваҳший ҳайвон иши.
Шу одатни қўллар ақлсиз киши.
Бўлур бахтиёр, кимки хилватаро,
Билимдан олур хиссасин доимо.
Биров нуру зулматни билмас экан,
У фарқ этмагай хурни девдан.
Қудукдан шунинг-чун йиқилдинг ўзинг,
Оёк остини кўрмаганди кўзинг.

Сен одам эсанг куп ема хирс илая,
У қорнинг-ла, одаммисан, хуммисан.
Буни билмагай нафсига бандалар,
Қорин тўлса, ҳикматдан ул бўш қолар.
Қорин бирла кўз тўймагай ҳеч қачон,
Бўлур яхшироқ қолса бўш ошқозон.
Буни билмагайсанми, шери жаён,
Тузоққа тушар нафс учун ногаҳон.
Палангдан-ку кўл ваҳшийлар енгилур,
Ёмоқ хирси-ла ўзни бандга солур.
Ёсанг сичқон каби биров нонини,
Тушарсан ахир, ўйла қопқонини.

ҲИКОЯТ

Менга берди ҳожи суякшона¹ син,
Ки ҳожилар ахлоқига офарин.
Эшиттим мени ит демиш бир куни,
Дили ранжиб эрмишми мандан уни.
Тарокни отиб мен дедим, ол суяк,
Ярашмайди асло мени ит демак.
Ўзимнинг аччиғ сиркам олдида – мен
Ширин демагум ҳалвогар ҳалвосин.
Қаноат қил, э нафс, қўзингга то –
Баробар кўринсин гадо бирла шоҳ.
Олиб борма шаҳга тамаъли сўзинг,
Тамаъни йўқотгин-да шаҳсан ўзинг.
Ёмон бўлса нафсинг, ёмон хирс ила,
Қоривни қилиб дўнбира нов тила.

ҲИКОЯТ

Тамаъгир киши тонгда айлаб хиром,
Бориб Хева хонига бермиш салом.
Эгилмиш – букилмиш хушомад қилиб,
Юзин ерга суртмиш итоат билиб.

¹ Суякшона – суякдан ясалган тарок

Деди ўғли унга: азиз отажон,
Недир бу, тушунмасман, этгил баён,
Ўзинг дер эдинг — қибла бизга Ҳижоз,
Қилурсан нечун бу тамонга намоз?
Қаноат билан кўкка етгай бошинг,
Тамаъ бирла кўкракка тушгай бошянг.
Бир арпага сотма шараф гавҳарин,
Тамаъ тўккуси ҳурматингнинг барин.
Тамаъга бўйинсунмаса ҳар киши,
У қул эрмас, озод ўтар турмуши.
Тамаъ жамиятдан чикоргай сени,
Уни ҳайдагил, у чикормай сени.

ҲИКОЯТ

Бир оқил бўлиб эрди безгак касал,
Биров деди олгил фалондан асал.
Деди: «Бир хасис миннатидан ахир,
Улим аччиғи мен учун яхшидир».
Биров гар боқар хўмрайиб кибр илан,
Ҳеч оқил емас бол унинг кўлидан.
Дилинг истагин излама ҳаммасин,
Семирса танинг жон бўлур озгин.
Кишини бузуқ нафс этар хору зор,
Гар оқил эсанг сен уни айла хор.
Не «е» деса нафсинг, есанг ҳаммасин,
Умр ўтказиш сенга бўлгай кийин.
Қорин тандирин қиздириш дам-бадам,
Берур топмаган кун азобу алам.
Тўкин вақтда есанг овқатни кам,
Чидарсан камобликда очликка ҳам.
Қориннинг юкини тошур кўп еган,
Тошур ҳам юкин гар тополмас экан.
Кўливча қорин бандасидир хижил,
Қорин тор қил, бўлмасин тор дил.

ҲИКОЯТ

Не келтирганим Басрадин айтайин,
Ширин сўзки бу хурمودин ҳам ширин.
Неча тан эдик биз каландарсимон,
Ўтардик, юриб хурмозордан равон.
Арода биров корни анбор эди,
Жуда кўп емакла ўзи хор эди.
Дарахт устига чикди, нафси ёмон,
Йиқилдию тил тортмай ўлди шу он.
– Ким ўлдирди, – деб оксокол урди дўк,
Дедим урма дўк, бизда ҳеч айб йўк.
Қорин тортди шохдан тутиб этагин,
Қорин катта бўлгач, кўтармоқ кийин.
Чигиртка бошидан-оёғи корин,
Қоринсиз чумоли тошар путларин.
Кел энди, дилниг пок тут, тоза юр,
Факат гўрда тупроқ-ла корин тўюр.
На хил бўлса, оч қолганигда, таом,
Уни иштаҳо бирла ерсан тамом.
Кўяр бошни болишга оқил шу чок
Асир айласа уйқу бошдан-оёк.
Агар билмасанг сўзлама унча кўп,
Яланг жой агар бўлмаса, тепма тўп.
Илож бўлса дам урма, кўйма қадам,
Сен андозадан ташқари ёки кам.

ҲИКОЯТ

Бировнинг эди нон хуруши пиёз,
Эмасди бўлақларча овқоти соз.
Деди бир ақлсиз киши: «Э ғариб,
Кетир бир насиба шилонга бориб.
Уялма сира, қўркма ҳеч кимсадан,
Курук қолғуси тортвинишлик билан».
Бориб энг шимарди, талашди шилон,
Тўнид йиртдилар, илги синди шу он.

Эшитдимки йиглаб дер эрди эсиз,
Ўзига ўзи қилгани чорасиз.
Тамаъ бандаси гамга ботиб кетар,
Менга энди нову пиёзим етар.
Есам арпа нонини меҳнат билан,
Шириндир бировларнинг оқ нонидан.
Қорин бандаси ухлამас тун бўйи,
Биров жаз-жузида қулоғи, ўйи.

ҲИКОЯТ

Мушуги бор эрди қари беванинг,
Хароб эрди, оч эрди қорни анинг.
Ошиб тушди шоҳ тоmidан бир сафар,
Уни шоҳ соқчилари отдилар.
Танидан оқиб кон, қочар эрди у.
Ўлим ваҳми бирлан шуни дерди у:
Қутулсам қоровул кўлидан агар,
Менга тул уйи бирла сичқон етар.
Бол излаб егунча ари наштарин,
Қаноат билан шинни есанг, ширин.

* * *

Эшиттимки, ўтган замонлар аро
Зар этмиш қаро тошни бир авлиё.
Бу сўз маъқул эрмас дема, қил назар,
Қаноатчи олдйда тенг тошу зар.
Гўдақларча дил пок тутсанг агар,
Бўлур тенг кўз олдингда тупроғу зар.
Етур шаҳни севган гадога хабар:
Гадодан гадороқ эрур шоҳлар.
Тўяр, тушса бир пул гадо илгига,
Фаридун¹ тўлмас, Ажам мулкига.
Мудом мулку давлатни сақлаш бало,
Гадонинг ўзи шоҳу номи гадо.
Дили гамли шоҳдан жаҳонда ахир.

¹ Фаридун – Афсонавий Эрон шоҳларидан.

Дилида ғами йўк гадо яхшидир.
Олур дехқон ором аёли билан,
Ки шох ухламас ўз хаёли билан.
Жаҳон шоҳими ё ямоқчи эрур,
Фақат ухлаган чоғида кун кўрур.
Худога шукур, сен эмас зўравон,
Кишиларга етказмагайсан зиён.
Узумни беравермагай тоқлар,
Гаҳи мева бергай, гаҳи барг тўқар.
Агар қолса зиндон аро поклар,
Булутдан чиқувчи қуёшдек чиқар.
Ҳасадчи бориб қолса зиндон сари,
Ўчар сувга тушган олов сингари.
Фалак айланиб ҳеч қарор топмади,
Жаҳон кезди Саъдий, барор топмади.
Дилинг қуймасин ноумидлик билан,
Ёруғ кун туғилгай қаро кечадан.

ЕТТИНЧИ БОБ

ТАРБИЯТ ҲАҚИДА

Бу боб – тарбият: хулку виждон сўзи,
На оту, на жангу на майдон сўзи.
Ғаним – нафсингу доимо биргасан,
Нечун жанг этарсан бўлақлар билан?
Ҳаромдан тийиб нафсни мардлар,
Топишди Таҳамтанча фатҳу зафар.
Гўдакдек уриб ўз-ўзингни тузат,
Уриб эл бошин янчмоғинг уят.
Ўзингга кучинг етмагач, э асов,
Киши ғам емас сен каби бўлса ёв.
Тавингдир – ёмон-яхшили бир шаҳар,
Ўзинг шоҳу ақлинг вазир – мўътабар.
Эрур яхшилар – розилик, тўғрилиқ,
Ёмонлар – тақаббурлигу ўғрилиқ.
Ёмонларга шох бўлса гар меҳрибон,
Қачон оқил аҳли яшар тинч-омон?

Сенга шахвату хирсу кив хар қачон
 Томир ичра қондек, танинг ичра жон.
 Бу душманларинг топсалар тарбият,
 Улар сенга ғолиб келурлар фақат,
 Сира ғинг этолмайди кибру хаво,
 Ақл мушт ўриб, берса тез-тез жазо.
 Бу тўғрида кўп сўзга ҳожат эмас,
 Тушунган кишиларга бир харф бас.
 Етук дуршунослар садаф сингари,
 Очарлар оғиз келса сўз гавҳари.
 Сўзи бирла овора сергап бари,
 Насиҳат эшитмайди кар сингари.
 Агар сўзласанг бетиним, зўр бериб,
 Қолурсан биров сўзидан бенасиб.
 Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган
 Эрур яхши ҳозиржавоб лакмадан.
 Сўз инсон камолотидир, яхши бил,
 Билиб сўзлагил, ҳурматинг тўкмагил.
 Яқин бўлма сергап кишилар билан,
 Ақл ишлатиб озу соз сўзла сан.
 Юз ўк отдингу ҳаммаси ҳам хато,
 Бир ўк бирла ур, бўлса ақлинг расо.
 Киши йўқда ҳам демас ул сўзни мард,
 Агар фош бўлганда келтирса дард.
 Биров ғийбатин қилмагил зинҳор,
 Девордан нари ҳам эшитгувчи бор.
 Дилинг – шахру, сир – банди бу шахраро,
 Шахарни очик кўрмасин мутлақо.
 Тилидан ёнар шамъ мажлис аро,
 Шунинг-чун тилин йиғди ақли расо.

ҲИКОЯТ

Такаш¹ бир қулига очиб ўз сирин,
 Деди айта кўрма бировга тагин.
 Қулидан бири очди сирни магар,

¹ Такаш – Хоразм шоҳи. Номи Алоуддин.

Деди шах: аё жоҳил ифлослар.
Йил ўтди-ю, тилга кетирди дилим,
Факат бир кун ичра эшитди элим.
Такаш берди жаллодга фармон шу он.
Деди: кес булар бошини беамон.
Булардан бири шохга берди далил,
Ўзингда гуноҳ, бизни ўлдирмагил.
Булоқни бўғиб қўймадинг аввало,
Бу сел бўлди, боғлаш қийин мутлақо.
Дилинг сиррин айтма, кишидан яшир,
У албатта ҳар кимга айтар, ахир.

Хазиначига топшир олтинларинг,
Ва лекин яшир дил уйида сиринг.
Агар айтмасанг, сўз сенга мубтало,
Гар айтсанг, у бўлгай бошингга бало.
Бўшатганда Рустам отин бир гўдак,
Уни тутгали юзта Рустам керак.
Бу хил сўзни айтмаки бўлганда фош,
Балога йўлиқса шу сўз бирла бош.
Деди бир хотин эрига яхши гап:
«Билиб сўзла гар билмасанг очма лаб».
Ўзингга ботар сўзни сен сўзлама,
Экиб бугдой, арпа ўриш кўзлама.
Ҳақорат қилиб олмагайсан дуо,
На эксанг ўрарсан шуни доимо.
Ажаб тотлидир Бараҳманиннг¹ сўзи:
«Ўзин хурматин сақлар одам ўзи».

ҲИКОЯТ

Миср ичра хуш хулк, эски чопон
Бир одам, гапирмасди неча замон.
Чор атрофидан айланиб яхшилар,
Унинг худди парвонаси эрдилар.
Хаёл айлабон деди: бир кечкурув,

¹ Бараҳман – бутпарастлар раҳбари.

Эканман тилим остида ёширун.
 Замонлар шу холатда юрсам агар,
 Ким олгай менинг донишимдан хабар?
 У сўз сўзлагач, эл деди бирма-бир:
 «Агар бўлса нодон Мисрда шудир».
 Хама тарқалиб бўлди холи ёмон,
 Ёзиб кетди масжидга кетган замон.
 Боқиб кўзуга кўрсам эрдим ўзим,
 Никобимни йиртмасди тузсиз сўзим.
 Хунук юздан олдим шунинг-чун никоб,
 Ўзимни дер эрдим гўзал офтоб.
 Жим ўлтирмоғинг савлатинг, э ого,
 Сирийнги ёпуғидир бўлаклар аро.
 Ўзинг ҳурматинг сақла оқил эсанг,
 Очиб кўйма дил сиррипи шошилиб,
 Керак чоғда айтарсан ўзинг билиб.
 Мабодо сирийнги бўлса фош эл аро.
 Ёпиш қайта мумкин эмас мутлақо.
 Гапирмайди хайвон, гапиргай башар,
 Шалоқ сўзли инсон ҳўкиздан баттар.
 Кишилиқда ҳам ақлу ҳам сўз зарур,
 Ақлсиз тўтидек сўз ўрганма гўр.
 Киши ваҳшдан сўз билан фарқ этар,
 Хато сўзласанг сен ҳўкиздан баттар.

ҲИКОЯТ

Ёмон сўзлади жангда бир паҳлавон,
 Ёқосин бўғиб йиртдилар шу замон.
 Ебов бўйнига мушт, у йиғлар эди,
 Жаҳон кўрган оқил шу чоқда деди:
 Ёлардинг гар оғзингни гунчасимон,
 Ёқанг парчаланмасди гулдек шу он.
 Киши сўзласа ўйламай беасос,
 Сўзи худди танбур – лофдир халос.
 Алангаки бошдан-оёқ тил эрур,
 Бир оа сув билан ўчирилса бўлур.

Хунарманд киши мен хунарманд демас,
 Уни таъриф айлар хувар ҳар нафас.
 Агар сенда мушк йўқ, жим ўлтир ахир,
 Агар бўлса, хиднинг ўзи айтадир.
 Не даркор қасам бирла «ғарб олтини»
 Демаклик, маҳак¹ яхши айтар уни.
 Сўзим камлигини кўриб ҳар нафас,
 Дегай соддалар, Саъдий улфат эмас.
 Ризоман агар пўстиним йиртсалар,
 Сира тоқатим йўқки кўп айтсалар.

ХИКОЯТ

Бўлибдир Азуд² ўғли каттиқ касал,
 Ота тоқати тоқ эди ул маҳал.
 Деди бир азиз сўзлайин, тинглагил,
 Қафасдан у кушларни озод қил.
 Қафасларни синдирди бир-бир шу он,
 Қочар банди зиндон очилган ҳамон.
 Улардан бири эрди хўб хушнаво,
 Қафасда уни асради боғ аро.
 Келиб кўрди ўғли сахар чоғида,
 Қолибдир шу булбул фақат боғида.
 Боқиб шунда булбулга деди кулиб:
 Тилингдан тугилдинг-ку, банди бўлиб.
 Гапирмас эсанг йўқ бировнинг иши,
 Далилин келтиргай гапирган киши.
 Гапирмас эди Саъдий неча замон,
 Шунинг чун маломатдан эрди амон.
 Ёмон сўзга солма қулоқ ҳеч қачон,
 Кўзинг юм, ялонғочни кўрган ҳамон.

¹ Маҳак — олтинни ўзига тортадиган қора тош

² Азуд — Азудиддавл, қадимий Рой подшоларидан.

ҲИКОЯТ

Кириб шўхлар базмига бир лаин,
Уриб ёрди созанда чилдирмасин.
Сақолидан они тутиб олдилар,
Бетни худди чирмандадек ёрдилар.
Ётолмас эди тарсаки зарбидан,
Пяри эртаси деди таълим билан:
Десанг ёрмасин бетни чилдирмадек,
Мудом чанг каби ерга бошингни эг.
Ўзини тутар яхши доно киши,
Бировниёг иши бирла бўлмас иши.
Бошингда кулоғу кўзингдир бутун.
Оғиз сўз учун, дил эса хуш учун.
Кўзинг олдига келса пасту баланд,
Бу паст, бу баланддир, демоқ нописанд.

ҲИКОЯТ

Деди менга бир кексаи мўътабар,
(Азиз кексалар сўзи дилга ёқар)
«Кўзим кўрди Ҳинд ичра тун рангини,
Адир устида қол-қора зангини.
Қучоғида бир қиз ой каби,
Ўшал қиз лабида у девнинг лаби.
Чунов бағрига босган эрди бутун,
Дегайсанки қоплаб эди кунни тун.
Менинг ғайратим кўзгади шу замон,
Ғазаб ўти ёндирди дилни ёмон,
Дедим сен худобехабарга ўлим,
Кесак, тошу калтакка чўздим қўлим.
Қувиб девни мажбур этиб дўк билан,
Шу дам тундан ажратдим ул кунни ман.
Булут кетди гўёки бор устидан,
Тухум чиқди гўёки зор остидан.
Туриб кочди дев катта кўрқинч билан,
Париваш осилди манга дафъатан.

Леди, э гадо, хийлакор, жандапўш,
Бузуқ нияту бетамиз динфурўш,
Мен ошиқ эдим унга бир қанча йил,
Қачонларда берган эдим унга дил.
Менинг сезим ошга етиб эрди ҳам,
Ошимни тўкиб махрум этдинг шу дам.
Қилиб доду фарёду оху фиғон,
Дер эрди: кани меҳру шафқат шу он.
Ақлли бирор мард йигит йўқмикан,
Қасосимни олса бу шум кексадан.
Уялмайди бу кексалик чоғда ҳам,
Узатди қўлин кўкрагимга шу дам.
Осилди этакка шу хил сўз билан,
Уялдим, қолиб зўр хижолатда ман.
Ечиб тунни самсоқ пиёзисимон,
Босиб ваҳми катта-кичикнинг шу он,
Яланғоч қочардим у қиздан узок,
Эди мандан унга тўним яхшироқ.
Ўтиб неча муддат, келиб урди дўқ,
Танийсанми деди, мен айтдимки йўқ.
Қўлингга у кун тавба қилган эдим,
Бу хил фойдасиз ишни қилмам дедим.
Бу хил ишга дуч келмасин ҳеч киши,
Ўзи бирла бўлмоқдир оқил иши.
Ўшал воқеадан очилди кўзим,
Бировнинг ишидан узокман ўзим.
Агар бўлса бошингда ақлу билим,
Бу Саъдий каби сўзлагил, йўқса жим».

ҲИКОЯТ

Ҳазилми дедим, кимса сўзлар эди,
Ўғирликни гийбатдан аъло деди.
Дедим унга: э фикри хом, беақл,
Ишонмайди бу қиссага ақлу дил.
Ўғирликда не фазл кўрган эдинг.
Ўғирликни гийбатдан афзал дединг.

Деди: чунки ўғри жасорат килур,
У мардлик кучи-ла корин тўйгазур.
Не орттирди ғийбатчи ғийбат қилиб,
Фақат қолди ўзи хижолат бўлиб.

* * *

Вазифа ер эрдим Низомиядан¹.
Ўтарди куним дарсу такрор билан.
Мударрисга бир кун аёний дедим:
Хасад қилди менга фалоний дедим.
Қачонким сўзим маъни додин берур,
Негадир унинг корни тарс ёрилур.
Мударрис сўзимни эшитган эди,
Келиб аччиғи анча афсус еди.
Дедиким: сенингча хасад-ку хунук,
Дегил сенга ким айтди — ғийбат тузук?

* * *

Кишиларни ҳар кимки деркан ёмон,
Сени ҳам у яхши демас ҳеч қачон.
Ёмонлайди ҳар жойда оркангдан у,
Бировларни ҳам у ёмонларди-ку!

* * *

Демишларки, уч шахсга ғийбат раво,
Ошиб кетса, тўртинчисига хато.
Бирн подшоҳу жафокор эрур,
Эл ундан ҳаммавақт безор эрур.
Унинг зулмин айтмоқ ҳалол дам-бадам,
Билиб эҳтиёт бўлгуси халқ ҳам.
Иккинчи — ҳаёсиз, яширма уни,
Ўзин пардасин йиртади ҳар куни.
Хавузга тушишдан уни тўсмагил,
Қудукка йиқилгай ахир, яхши бил.
Учинчи — тарозуда алдоқчидир,
Ёмон феълидан қанча билсанг гапир.

¹ Низомия — Бағдодда бир мадраса исми.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир ўғри чўлдан келиб
Сейистонга¹ кирди саёҳат қилиб.
Ўзига керакли емак-ичмакин,
Сотиб олди баққолдан у қанчасин.
Тарозуда баққол ўғирлаб эди,
Солиб шовқин ул ўғри шундай деди:

Агар тунда йўлни тўсар ўғрилар,
Сейистонлик кундуздаёқ йўл тўсар.
Ёмон феъл учун тунда ҳам қўрқаман,
Бу кундуз қуня қўрқмагай кимсадан.

* * *

Кишиларки душман сўзин келтирур.
Улар душманингдан ёмонроқ эрур.
Киши элтса дўстига душман сўзин,
Қилибдир у душманга чин дўст ўзин.
Туриб юзма-юз сўз деёлмайди ёв,
Мени сўз билан қўрқитолмайди ёв,
Ёв айтолмаган сўзни менга аён,
Дегайсая, шунинг-чун сен ундан ёмон.
Чақимчи, яна эски кек қўзғатар.
У зиндон аро гар кишанда ётур.
Чақиб юрганидан шу ҳам яхшидур.
Уруш икки тан ўртасида олов,
Чақимчи ўтин тошягувчи, мохов.

* * *

Эрур ҳаммадан ҳам чақимчи ёмон,
Унингдек разил қўрмадим ҳеч қачон.
Бузуқ фикру водонлиги бирлан ул,
Бузар икки дўст ўртасини нукул.
Булар дўстлашурлар бўлиб жону дил.

¹ Сейистон — Афғонистондаги бир вилоят номи.

Уятга қолур ўртада ул разил.
Ики тав аро кимки ўтлар ёкар,
Ақлдан эмас бу, ўзи ҳам ёнар.
Бу Саъдийча хилватда ким завқ олур,
Тилин икки оламдан ул тортадур.
Дегил фойдали сўзни билган қадар,
Қабул этмаса ҳам уни кимсалар.
Пушаймон билан оху вой айлагай,
Нега тингламапман дебон йиғлагай.

* * *

Хотин бўлса гар поку ақли расо,
Эрин шоҳ этар, гарчи бўлса гадо.
Кўнгилга мувофиқ эса ёр агар,
Зафар созини чалки, топдинг зафар.
Агар ғамгусор эрса ёр тун бўйи,
У ғамни дема ғам, есанг кун бўйи.
Агар бўлса ёринг иноқу гўзал,
Муродингга етдинг — муродинг ўшал.
У бўлса ширинсўзлюю покдил,
Уни ё хунук, ё гўзал демагил.
Дили пок хотин агарчи хувук,
Ёмон хулқли хушнаmodан тузук.
Эри сирка берса, у ҳалво дегай,
На ҳалво ебон эрга аччиғлагай.
Дил, оромидир яхши бўлса хотин,
Ёмон бўлса ундан худо сақласин.
Эса тўти бир зор билан ҳамқафас,
Қафасдан қочиш истагай ҳар нафас.
Бошингни олиб кетгил оворавор,
Ва ё бўйнинг эг унга бечоравор.
Кавуш тор эса киймаган яхшидир,
Уруш бўлса уй, турмаган яхшидир.
Ёмон хотини бўлса уйда агар,
Ҳайятдек бўлур ул кишига сафар.
Ул уй ичра ёл шодлик эшигин,
Уруш бирла шовқин чиқарса хотин.

Хотин бўлса подону ҳам кир юрак,
Хотинмас, бошингга балодан дарак.
Хотиннинг ёмони оғир бир азоб,
Хотин яхшиси ёру олижавоб.
Агар бўлса хотинга эр мубтало,
Маломат қилиб юрмагил, Саядиё.
Ўзинг ҳам жафосини хўб тортасан,
Кучоғингга бир йўл агар тортасан.

ҲИКОЯТ

Биров хотини бирла восоз эди,
Келиб кекса донога нолиб деди:
Юким кўп оғир душманам дастидан,
Чуновки тегирмон тошин остиман.
У доно дедиким, керакдир чидам,
Чидам берса эр бўлмагай бўйни ҳам.
Тегирмон тошисан-ку кирганда тув,
Тонг отганда бўлмайсан ости нечун?
Узиб гулни бўлган эсанг шодмон,
Тикан дардини тортасан бегумон.
Есанг бир дарахт мевасин муттасил,
Тикан санчилиб қолса дод демагил.
Кўча севгиси уйни барбод этар,
Уйингни хотин меҳри обод этар.
Юмук ғунча бўл, гул каби кулмагил,
Сенга эргашиб қолгай, этсанг хазил.
Кўнгил боғлама гулга бекор эрур,
Унга ҳар сахар бошқа булбул келур.
У ҳар базм аро бўлса ёнган чироғ,
Унинг бўлма парвонаси, қоч йирок.
Сен олданма хур деб уни ҳеч қачон.
Юзи хурга ўхшар дили девсимон.
Аёвини ўпсанг-да, солмас назар,
Писанд айламас тупроғ ўлсанг агар.
Севиб қолсанг эл нуридилларин,
Нисор эт зару аклу хушинг барин.

Десанг бўлмасин нуридиддам разил.
Уларга ёмон кўз билан бокмагил.

* * *

Ўтай яхши ном бирла десанг агар,
Сен ўғлингга ўргатгил илму хунар.
Агар бўлмаса ақлу фикри унинг
Нишон қолмагай сендан ўлган кунинг.
Ота-онаси эркалатса нукул,
Жуда кўп қийинликни кўргай ўғил.
Ақл ўргату тўғрилиқ, поклик,
Севиб эркалатма, қил идроклик.
Кичикликда таълимни мажбури қил,
Уни кўрқиту ҳам ширин сўзлагил.
Ҳаваскор учун балли-балли демок,
Бўлур домланинг дўқидан яхшироқ.
Агар сенда Қорунча¹ ҳам бўлса зар,
Ўз ўғлингни қолдирмагил беҳунар.
Суянма бу давлаттаким сенда бор,
Кетар балки у бўлмайин барқарор.
Бўшаб қолгай олтин, кумуш ҳамёни,
Бўшалмас хунарманднинг кармони.
На билгунг фалак гардиши айланур,
Ғарибликка солганда сарсон қилур?
Қўлида хунар бўлса, бўлмас гадо,
Тилавмас у ҳажот билан эл аро.
Мурод топди Саъдий қаерни кезиб,
На дарё кезиб топди, на қон қазиб.
Улуғларга бош эғди ёшлиқдан ул,
Уни ҳақ улуғликка этди қабул.
Кишиким итоат-ла хизмат этар,
Сал ўтмай унга эл итоат этар.
Бўлур эл ичида у шогирд хароб,
Агар чекмас устоз қўлида азоб.
Кўмак бергил ўғлингга, у толмасин,
Кишилар қўлига қараб қолмасин.

¹ *Қорун* – афсонавий бой

Ҳар одамки фарзанд ғамин емагай,
Бировларнинг илгида хор айлагай.
Ёмон устага берма шогирд этиб,
Бузар у бузук феълени ўргатиб.
Ўғил бўлса улфат саёқлар билан,
Умид узсин у ота бу ўрлидан
Ўғил бўлса водону аблах, саёқ,
Отадан бурун ўлгани яхшироқ.

ҲИКОЯТ

Биров кўрди бир сурат ўбдон – гўзал,
Унинг кетди ақлу ҳуши шул маҳал.
Кетиб холидан босди тер ончунон,
Эди худди гул узра шабнамсимон.
Келиб колди от узра Буқрот¹ ҳаким,
Деди, бунга не бўлди, бечора ким?
Биров дедиким бу киши хўп асил,
Хатога кадам қўймаган пок дил.
Халойиқ ичида сиқилган учун
Юрар тоғу саҳро аро туну кун.
Дилин айламиш сайд бир дилрабо,
Оёғи ботибдир шу болчик аро.
Қуловига элдан етар таъна, гап,
Бу йиғлаб дегай таъначиларга, хап –
Сен айб этмагил йиғласам доимо,
Сабабсиз эмас нолишим мутлако.
Менинг қўнглим олган у сурат эмас,
Шу суратни чизган олур ҳар нафас.
Бу сўзни эшитди у мардона чол,
Етук фикрли олиму баркамол,
Деди, «гарчи бу яхши овозадир»,
Дема ҳамманинг фикри ҳам тозадир.
Гўзал уста чизмиш экан хўп гўзал,
Берибдир дилин унга кўрган маҳал,

---

¹ *Буқрот* – қадим Юнон олимларидан. Бизнинг эрамиздан 460 йил бурун турилиб 80 ёки 100 йил умр кўрган Гиппакрат

Нега янги гўдакка дил бермади,
Кичик-катта санъатда фарқ бормиди?
Ҳақиқат кўзин олдида доимо,
Туя бирла тенгдир гўзал дилрабо,
Китобимдаги ҳамма хатлар ниқоб,
Тутибдир бу хатдан гўзаллар ҳижоб.

Қаро ҳарфлар остида бир маъни бор.
Булут ичра ойу ниқоб ичра ёр.
Бу Саъдий ҳаётига сизмас малол,
Тура парда орқасида кўп жамол.
Менинг сўзларим мажлис аро эрур,
Бир ўтдир сочар, нуру ҳам куйдирур.
Не ғам гар ғанимлар куяр ҳар маҳал,
Улар форс ўтида иситма касал.

* * *

Жаҳонда кечиб ғорда жой топса ҳам,
Бутун эл юзига эшик ёлса ҳам,
Қутулмас киши айб изловчидан,
Тузукми, бузукми ёшинган билан.
Бўлур куч билан тўсса дарё йўлини,
Тўсиш мумкин эрмас чақимчи тилини.
Ва ё тулкилик, хоҳ шерлик билан,
Қутулмайсан асло улар дастидан.
Агар кирса хилват аро ҳар киши,
Унинг бўлмаса кимса бирлан иши.
Маломат қилурларки айлаб риё,
Қочар халқдан дев каби доимо.
Агар бўлса хушсуҳбату покдил,
Демаслар бу покиза ёки асил.
Қийин кувга қолса бирор камбағал,
Дегайлар: бу бадбахт эрур ҳар маҳал.
Куйиб йиғласа бир ғарибу гадо,
Дегайлар: бу қашшоқ, бу бахти қаро.
Келиб қолса бир бой ва ё подшоҳ,

Дегайлар: буня бизга берди худо.
Бу манманлигу кибр токай бўлур,
Бу шодликни орқосидан ғам келур.
Бирор камбағалга келаркан агар,
Шараф омаду, бахту толе, зафар.
Адоватли тиш қайрашурлар хадеб,
Ки дунё боқар пасту номардга деб.
Ишинг ўнг келибок юришса агар,
Ҳарис ёки дунёпараст дейдилар.
Қўл урмас эсанг ишга ҳиммат қилиб,
Техинхўр дейишгай маломат қилиб.
Бу эзма дегайлар гапирсанг севи,
Бу сурат дегайлар жим эрсанг сени.
Демаслар: чидамлини бу мард экан,
Дегайлар бошин эгди кўркун билан.
Агар бўлса бошида мардоналик,
Қочарлар, дебон бу не девоналик.
Агар кам еса таъна этиб дейдилар:
«Бўлаклар унинг молини ейдилар».
Агар ул топиб еса яхши таом,
Корин бандаси бўлди: дерлар мудом.
Қилиб балки ортиқча зийнатдан ор,
Кийиб юрса оддий либос молдор,
Ўзидан аяр пулни, бадбахт дебон.
Килурлар унга тилни ханжарсимон,
Уйини агар ранг-баранг нақш этар,
Танига агар тоза шохи кияр,
Ғаразгўлари таън этиб ҳар куни,
Ясангай хотинларча, дерлар уви.
Сафар қилмаса гар дили пок эр,
Сафар қилгувчи онн номард дер,
Дегайким хотин олдидан чиқмагай,
Ўзин ақлини то хануз йиғмагай,
Жаҳонгаштанинг ҳам шилиб терисин,
Дегайлар у сарсону бадбахт лаин,
Унинг бўлса бахтдан насиби агар,
У бўлмас эди дарбадар дейдилар.

Хотянсиз йигитни гажиб бирталай,
Дегайлар гуноҳига ер титрагай.
Хотия олса дерларки нафси учун,
Эшакдек ботиб қолди лойга бу кун.
Ғажирлар кўримсизни ҳам ҳар нафас,
Гўзалларни қандай улар чайнамас.
Агар чиқса жаҳлинг бирор он сени,
Дегайлар: бу жоҳил, паришон сени.
Биров бирла қилсанг муроса агар,
Бунинг вайрати асли йўқ дейдилар.
Дегайлар: сахийга насиҳат қилиб,
Пулинг қолмагай, сарф қилгил билиб.
Қаноат била юрса, қўйса қадам,
Маломатда қолгай у бечора ҳам.
Дегайлар: у нокас отадек ўлар,
Кетар кайғу тортиб, бу дунё қолар.
Кишидан киши ҳеч қутулмас экан,
Асир ўз иложин топар сабрдан.

ХИКОЯТ

Бир оқил ҳунарманд йигит бор эди,
Жуда нотуку, марду хушёр эди.
Художўю покизадил, хушкилик,
Қаро мўйлаби – ҳусни хатдан силлик.
Луғатдон, билимдону илми етук,
Деёлмасди «шин» ҳарфин аммо тузук.
Бир оқил кишига дедим бир кун,
Тиши йўқми олдин қаторда уни?
Менинг бу сўзимдан қазарди шу он,
Деди: бу каби сўзни айтмоқ ёмон.
Кўзингни юмиб бирталай фазлидан,
Кўриб биргина айбини айтасан.

* * *

Етук ақлу фикр эгаси – нуқтадон,
Тойиб қолса ўз йўлидан ногаҳон,

Кичик бир гуноҳ бирла берма жазо,
Улуғлар дегайларки, хузмосафо¹.

Тикан гул била бирга, э покдил,
Тикан боғлама, балки гул боғлагил.
Агар излашинг айб эрур, э етук,
Кўрарсанми товус оёғи нечук?
Дялинг тоза тут, босмасин гарду чанг,
Не кўрсатгай, ойнани босса занг?
Биров айбини пеш қилиб юрмагил,
У ҳам пеш қилур сенга айбинггни, бил.
Гуноҳкорни мунча урарсан, гапир,
Кара, ўз гуноҳинг оз эрмас ахир.
Ёмонликни сенмас эсанг, қилмагил,
Кейин кўшнига яхши юргил дегил.
Ёмонманми, ё яхшими — ўз ишим,
Сени босмагай ҳеч қачон ташвишим.
Ёмон куз билан кир юраклар ҳамон
Боқар Саъдий шеърига душмансимон.
Гўзал маъниларга назар солмагай,
Бир оз топса айбин ҳужум айлагай.
У мағрурда иллат шудирким, факат,
Ҳақиқат кўзин ундан ўйди ҳасад.
Ҳама кўзу қош ҳам гўзал демагил,
Пўчогин чақиб писта мағзин егил.

САККИЗИНЧИ БОБ

ШУКР ВА ОМОНЛИК ҲАҚИДА

На тил бор эдию на гўдак эдинг,
Она қорнида келди ризқинг, единг.
Кесилгач сенинг қиядигинг, э ширин,
Қўлинг тутди маҳкам она кўкрагин.
Ўшал икки кўкракки сенга ёқар,
Сени қондиришга булоғдек оқар.

¹ *Хузмосафо* — ҳар нарсаки, соф, беғубор бўлса қабул қил.
Ҳар нарсаки, ғуборлик, занг босган бўлса, унга қарама.

Кучоги ёқимли бихишт онанинг,
Сут оққан арик унда жонкуяр қомати,
Бола – мевадир, умрвинг лаззати.
Дема дилда бўлмайди кўкрактомир,
Қара оқ сутига, юрак қонидир.

ҲИКОЯТ

Она сўзига кирмади бир йигит,
Бу куйган она қалбини сен эшит.
Олиб келди бешиқни дилда алам,
Эмиздим, кичикликда йиғлатмадим,
Сени деб бутун тувлар уйғоқ эдим.
Имирға эдинг, тебратардим сани,
Юзингдан қуволмас эдинг пашшани.
Сени пашша еңгар эди ул замон,
Бу кун сен забардаст, етук паҳлавон.
Гўр ичра келур санга қайта у хол,
Танинг қурт егай, сенда қолмас мажол.
Бу кун кўрга ўхшарсану, ўргилай,
Йўлида чуқур бўлса кўр билмагай.
Шукур айлагилким кўзингдир очик,
Шукур этмасанг икки кўзинг юмик.
Агар тош билан ёвни янчолмасанг,
Болам, лоақал дўст билан қилма жанг.
Туз оқловчи оқил не иш айлагай?
Шукур миҳида ризқин бойлагай.

ҲИКОЯТ

Йикитди чўчиб оти шаҳзодани,
Танига ботиб кетди бўйни ани.
Тану бўйни бир бўлди филдек шу дам,
Тан айланмай, айланмагай калла ҳам.
Табиблар турар эрди ҳайратда жим,
Фақат шунда юнонлик дово ҳаким.
Томирларни ишқаб, бошин тиклади,

Йўк эрса у гўрга тикилгай эди,
Эшитти унутмиш унинг хизматин,
Гапирмас эмиш ҳеч унинг қийматин.
Шаҳ олдиға келди яна бир маҳал,
У пасткаш назар солмади доақал.
Уялди у доною эғди бошин,
Эшитдим ўзича дер эрди секин:
«Бураб бўйниғ ул кун илож қилмасам,
Бу кун юз ўғирмасди мендан бу ҳам».
Кулидан юборди у бир доруни.
Солиб ўтга ҳидлаш керак деб уни.
Шоҳ олдиға етказди кул ҳам шу он,
Уни айтганин қилди шоҳ шул замон.
У дам шоҳни чучкуртди хидли тутун,
Таниға яна ботди бошу бўйин.
Ҳакимға узр айтгали ул куни,
Кўп ахтардилар топмадилар уни.
Киши яхши кун кадрили билмағай,
Ёмон кун агар бошиға келмағай.
Совуқ йилда қишлаш варибға оғир,
Бадавлат киши қайда сезгай ахир.
Агар йўлда чаққонсану довиюрак,
Шукр қил, юролмасға бергил кўмак.
Қариларға ёшлар кўмак айласин,
Ғарибларни давлатлилар қўлласин.
Сув кадрили сен кемачидан кўра
Қурук чўлдағи ташналардан сўра.
Киши дард чекиб то касал бўлмағай,
Танисовлик кадрили билмағай.
Қоронғу кеча кўп узайган билан
На билсин уйида қотиб ухлаган.
Иситма азобида ўтқарса тун,
Шу одам билур ким тун эрмиш узун.
Хўжа энди турди, чалинғач довул,
На билгайки қандай тун ўтказди кул.

ҲИКОЯТ

Кўриб қолди Тугрул¹ чиқиб бир туни,
Сарой сокчиси – посбон ҳиндуни.
Совук, изғиринда тани калтирар,
Унинг устига қору ёмғир ёғар.
Ачинди дили, бўлди у меҳрибон,
Деги пўстинимни юборгум шу он.
Кутиб тур, йўлакка томон кўз солиб,
Кулум келтирур сенга пўстин олиб.
Шамол турди қаттиқ шу дамда чунон,
Қочиб кетди Тугрул саройи томон.
Саройда канизи бор эрди, гўзал,
Севар эрди, кўрди уни шул маҳал.
Чиройи уни мафтун этди чунон,
Эсидан чиқиб қолди у посбон.
Қоровул эшитгани пўстин сўзин,
Бирок кўрмади пўстиннинг ўзин.
Бас эрмасмиди у совук шиддати,
Фалакдан етишди кутиш кулфати.
Ётар, шохни кўргилки ғафлат олиб,
Қоровул дер эрди нағора чолиб:
Тунинг сенгадир айшу ишрат учун,
На билдинг, наҳолда ўтар бизни тун.
Емас чўлда қолган ғамин қорвон,
Ўзи манзилида қурибдир қазон.
Қойиқчи, кутиб тур, кўп этма шитоб,
У бечоралар ботди – холи хароб.
Шашилмангиз, илдам йигитлар, қаранг,
Қаторда қарилар келурлар аранг.
Тагингда сенинг тулпоринг бор, учар.
Яёв холи не кечди, сен – беҳабар.
Улар ким ётар тахтида боҳузур.
Қачон қорни очларнинг холин билур.

¹ Тугрул – салжуқий подшоларидан бири.

ҲИКОЯТ

Бир одамни миршаб кўлини боғлади,
Бу ҳолат дилини тун бўйи доғлади.
Етушди қулоғига мунгли садо,
Қилур кимса йўқликда нола-наво,
Кўли боғли ўғри зшитгач буни,
Деда, вола тохай, бор ол уйқуни.
Худога шукр қилгил, э камбағал,
Кўлинг боғламабдир-ку миршаб дағал.
Фигон этма бечоралиқдан сира,
Ўзингдан ҳам ожиз киши бор, кара.

ҲИКОЯТ

Билар эрди бир мулла хўп пок ўзин,
Кўриб йўлда бадмастни, юмди кўзин.
Ўтиб кибр ила, бокмади лоақал,
Йигит турди, унга деда шул маҳал.
Шукр қил, ҳамеша бу неъматга сан,
Бўлиб қолма маҳрум ғуруриянг билан.
Биров банди бўлса сира қулмагил,
Ўзинг ҳам мабодо асир бўлмагил.
Буни ким билур, эртага сен ичиб –
Кўчада етурсанми мендек учиб.
Сенга тоқу масжид бўлибдир макон,
Биров бутлараст бўлса, дема ёмон.

ҲИКОЯТ

Гўзал бут қадим бутларидан ажиб,
Буни Суманот¹ ичра кўрдим кириб.
Чизилмиш унинг сурати ончунон,
Чизилмас – чизолмас киши ҳеч қачон.
Келур ҳар тарафдан тўлиб қарвон,
У жонсиз жамолини кўрсак дебон

¹ Суманот – Ҳиндистоннинг Гужарот вилоятидаги бутхона.

Бу бутдан Хитою Чягил шоҳлари,
 Вафожў эди Саъдий янглиғ бари.
 Ширин сўзликлар ҳар тарафдан келур,
 У тилсизнинг олдида нола қилур.
 Толиқтирди фикримни бу можаро,
 Ки жонсизни жонли нечун дер худо.
 Бир оташпараст мен билан бор эди.
 Ширин сўзу, ҳамхужраю ёр эди,
 Мулойим сўз ила дедим: менга айт,
 Таажжубда қолдим бу жойда шу пайт.
 Нечун ушбу хайкални дерлар худо,
 Залолат чаҳига бўлиб мубтало?
 Юролмас оёғи, қўли ушлолмас,
 Йикитсанг туролмас, ололмас нафас.
 Кўзини кўрарсанки бир қаҳрабо,
 Вафо кўзламок, кўзи тошдан хато.
 Сўзимдан у дўст менга душман бўлиб,
 Ёнар эрди ўтдек ғазабга тўлиб.
 Йиғиб келди муғларнию¹ пирларин,
 Эди мен учун катта хавfli йиғин.
 Хужум этди бир қанча позандхон,
 Суякни талашиб бўлиб итсимон.
 Улар наздида эгри йўл тўғридек,
 Кўринмиш бу ҳақ тўғри йўл эгридек.
 Киши гарчи хўб поку оқил эрур,
 У аблахлар олдида жохил эрур.
 Иложим йўқ эрди, қолиб нотавон,
 Муроса керак бўлди менга шу он.
 Агар сенга жохил адоват килур,
 Унга таслим ўлмок мувофик келур.
 Уларнинг улуғроғини мақтадим,
 Сен Асастову Зандхонга раҳбар дедим.
 Бунинг накши ёққан жуда менга ҳам,
 Чиройли, гўзал бўйлидир бу санам.
 Бадий эрур сурати бегумон,
 Бироқ менга мазмуни эрмас аён.

¹ *Муғ* – зардуштийлар, «Занд» – маздоспарастларнинг китоби.

Йўловчиману тезда қилгум сафар,
Эрурман ёмон-яхшидан беҳабар,
Билурман, бу шахматда фарзин ўзинг,
Бу юрт шохигадир насихат сўзинг.
Йўқотгай йўлин тақлид этган киши,
Бялиб юрган одамнинг ўнгдир иши.
Бу суратни мазмунидан бер дарак,
Тушунгач берай унга мен ҳам юрак.
Брахман¹ бўлиб шоду хуррам шу он,
Ишонди, деди: э азиз нуктадон,
Саволинг ҳақиқат, сўзинг мўътабар,
Далил истаган – мақсадига етар.
Шаҳарлар кезиб, сен каби, беадад,
Неча бутни кўрдимки жонсиз жасад.
Ва лекин бу ҳар тонг қилиб баҳраманд
Адолат қўлини кўтаргай баланд.
Туна бу кеча хохласанг, э азиз,
Бу сирни кўрарсан ўзинг шубҳасиз,
Қолиб у билан тун бўйи мунтазир,
Қудук ичра Бежая² каби мен асир.
Киёмат кунидек узун бўлди тун,
Ювуксиз намоз ўқишарди бутун.
Гуноҳ қилган эрканми ман мубтало,
Дилимда азобу тилимда дуо.
Чалинди нарора – ўқинг деб намоз,
Брахман ўлур деб чақирди хўроз.
Қаро тўнли туннинг имоми шу чок
Қинидан суғурди қилич ярқирок.
Тушиб тонг чўғи сўхтага ушбу дам,
Жаҳонни ўт олди бўлиб субҳидам.
Дегайсан бу ҳолатда беихтиёр:

«Кириб келдими Зангборга³ тотор»
Ювуксиз мўғуллар, йўлин билмаган.

¹ *Брахман* – будда мазхабидаги рухоний.

² *Бежан* – «Шоҳнома» қаҳрамони.

³ *Зангбор* – Қадимий Ҳабашистоннинг маркази.

Чиқиб келди атрофу ҳар кўчадан.
Йиғилди у бутхонага барча эр,
Тарик сиккудек қолмади унда ер.
Мен уйқусизу қайғу-ғам бирла банд,
У бут ногаҳон қўл кўтарди баланд.
Улар нола-фарёд кўтарди чунон,
Тошиб кетди гўёки дарё шу он.
Кетиб ҳамма бутхона авлоқ эди,
Брахман кулиб боқди менга, деди:
«Мана энди ҳеч қолмади махфий сир.
Хатосиз ҳақиқатнинг ўзи шудир».
У жохилни билдимки қайсар экан,
Маҳол фикрини дилга маҳкамлаган.
Ҳақиқатни айтолмадим шул замон,
Керак ҳақни ботилдан этмоқ ниҳон.
Забардаст киши ёвга бўлса асир,
Ўзин сақламас эрса, дема далер.
Қилиб ҳийла шул дам чунон йиғладим,
Пушаймонман айтган сўзимга дедим.
Йиғимни кўриб майл этиб қолдилар,
Тегирмон тоши сув билан айланар.
Чопиб келдилар ҳамма ҳурмат қилиб,
Қўлим тутдилар ҳамма иззат қилиб.
Суяк тахти устидаги бут томон
Бориб айладим арзу узрим баён.
У бут илгин ўпдим қилиб эхтиром,
Буту бутпарастларга лаънат мудом.
Бўлиб неча кун бутпарастларча ман,
Улар наздида гўёе брахман.
Ишончли киши бўлдим аста-секин.
Бўлиб шоду хуррам мен ундан кейин.
Солиб танба бир кеча бутхонага,
Чиёндек югурдим ман ул хонага,
Бориб тахтни синчикладим ончунон,
Кўзим тушди бир пардага ногаҳон.
Биров парда ортида турган экан,
Қўлига бир ипнинг учин ушлаган.

Тамоман аён бўлди менга бу сир,
 Довуд¹ илгида мум бўлди темир.
 Муф ипнинг учин аста тортган ҳамон,
 Кўтаргай экан бут кўлин шул замон.
 Браҳман уялди юзимдан шу дам,
 Уялгай очилганда сир ҳамма ҳам.
 У кочди-ю, қувдим етиб унга ман,
 Йикитдим қудук ичра боши билан.
 Билурман тирик қолса, бўлса халос,
 Браҳман чиқиб мандан олгай қасос.
 Мани ўлдириб айлагай тору мор,
 Сирим бўлмасян элга деб ошкор.
 Бузуқвошни теп қўлга тушган ҳамон,
 Жазосини бермоқ керак беомон.
 Агарда тирик қолдирарсан уни,
 Сени бегумон ўлдирар бир куни.
 Агар сенга қулларча хизмат килур,
 Толиб вақтин албатта бошинг олур.
 Ёмон кетидан тушмагил аввало,
 Тушибсанми, маҳв эт уни мутлако.
 Бошин тош билан янчидим шул нафас,
 Бу ҳақда ўлик ҳеч қачон сўзламас.
 Тушундимки, ғавғо зўрайгай шу чок,
 Уни қолдириб тунда қочдим узок.
 Қамишзор аро ўт қўярсан агар,
 Жуда эҳтиёт бўл, чиқар шерлар.
 Ғаним бўлса сендан кўра устарок,
 Ўк отма унга, ё отиб, қоч йирок.

Сен ўлдирма афъий² илон боласян,
 Гар ўлдирсанг ул уйда бўлма кейин.
 Арилар инин қўзғасанг, қоч шу он,
 Якивроқда турма, у бергай зиён.
 Бу, Саъдий сўзи ичра энг яхшироқ,

¹ Довуд пайғамбар Унинг қўлида темир мумдек мулойим бўлар экан.

² Афъий – захарли.

Девор остини кавласанг, қоч йироқ!
Ўшандан кейин Ҳиндга қилдим сафар,
У ердан Яманга, Ҳижозга кадар.
Ютардим заҳар бир неча ою кун,
Ширин бўлди комим фақат ушбу кун.
Бунинг шукри бўлмас адо ҳеч дам,
Бошим хизматида оёқ бўлса ҳам.
У бандлар ечилди-ю, топдим нажот,
Менинг-чун ўғит бўлди то мен хаёт.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

ТАВБА ҲАҚИДА

Етиб қолди етмишга умринг бу кун,
Сен уйқуда, умрни совурдинг бутун.
Гар эллик дирамдан камир беш дирам
Дилинг тврнагай беш қўли бирла гам.
Бекор ўтди эллик йил умринг қани,
Ғанимат бу беш кун сенга қолгани.
Тили бўлса эрди ўликда агар,
Дер эрди қилиб доду фарёдлар:
Умр ўтди бизларда гафлат билан,
Қўлингдан бу фурсатни бой берма сан.

ҲИКОЯТ

Йигитлик ажаб шодлик пайт экан,
Кечин базм қурдик йигитлар билан.
Қилиб ялла, юзлар очик гул каби,
Эдик ҳаммамиз шўх булбул каби.
Нарироқда бир чол ўтирган эди,
Сочи кексалиқдан оқарган эди.
Юмилган эди орзи фундук¹ каби,
Эмас биз каби писта янглиғ лаби.
Бориб бир йигит деда: э отажон,
Нечун гам чекиб ўлтирибсан бу он?

¹ Фундук – тошёнроқ.

Бошиявгни кўтар қайғу-ғамдан бир оз,
Йигитлар билан ўлтириб дилни ёв.
Кўтарди бошини шу он пухта чол,
Жавобига бок, маънилик, баркамол:
«Чаманда агар тонг насими эсар,
Нихолларни хўп яшнатар, ўстирар.
Кўкат чоғида яшнагай ҳар бошок,
У, сарғайса, сингай эгилгандаёк,
Баҳорда кўкаргаи дарахт улгайиб,
Тўкар баргини кузда у сарғайиб.
Ярашмайди ёшлар-ла мен ўйнасам,
Юлим кексалик тонгидир ўйласам.
Бугун сизгадир базмнинг навбати,
Ўтиб кетди биздан ҳузур фурсати.
Қарилик ғубори бошимда, шу бас,
Йигитларча юрмоқни қилмам ҳавас.
Сочим зогини қор босиб бу кун,
Уят, борда булбул бўлиш, мен учун.
Қилур жилва товус гўзаллик билан,
Не келгай бу паррехта шунқордан.
Ҳаёт валласини ўриш бизники,
Ҳаёт ичра яйраб ўсиш сизники.
Гулистонимиз бўлди сўлғин нукул,
Ким ундан теролгай эди энди гул.
Асога суяндим, болам, мен бу кун,
Ҳаётга ишонмоқ хато мен учун.
Бўлибдир қизил гул юзим заъфарон,
Қуёш сарғайаркан ботар шу замон.
Оёқ бирла юрмоқ йигитлар иши,
Асога суянгувси кекса киши.
Гўдак мен йигит деса ҳам айб эмас,
Қарига уят ёшлик этса ҳавас.
Йигитда оқаргунча сочу соқол,
Гуноҳин олиб гўрга етгуси чол».

ХИКОЯТ

Табиб олдига келди бир хаста чол,
Ўларман дебон йиғлади бемажол.
Табибга деди: томирим ушлагил,
Оёкда мадор йўк, иложин дегил.
Бу оғир жасад шунга ўхшайдиким,
Дегайсанки лойга ботибдир таним.
Табиб деди: «Оламдан этгил сафар,
Оёгинг қиёматда лойдан чиқар.
Йигитлик қариликда келмас сира,
Оқиб кетса сув қайта келмас сира.
Шошилган эсанг ҳам йигитликда сан,
Қариликда иш қил, эсу хуш билан.
Хаёт даври ошганда киркдан нари,
Уринмаки гирдобга чўкди бари.
Хавасни бошингдан чиқоргил тамом,
Хавас пайти ўтди, тамом, вассалом.
Қаро шомим окликка кўйгач кадам,
Қоча бошлади шодлигим дам-бадам.
Нечук сабза бирла очилсин димок?
Унар сабза қабримда эртагаёк.
Фурур бирла сайру томоша қилиб,
Босиб қанчалар қабрин ўтдик елиб.
Кейин келгувчи наслимиз ҳам шу хил,
Ўтарлар босиб қабримиз муттасил.
Юз афсус, ўтиб кетди ёшлик замон,
Умр ўтди беҳудага, минг фиғон!
Минг афсуски, шундай ажойиб ҳаёт,
Яшиндек ўтиб кетди тез, бесабот.
Деди уста шогирдига яхши сўз,
Умр ўтди бир иш қилолмай хануз.
Минг афсус, азиз умр ўтди шу хил,
Бу қолган нафас ҳам ўтар, худди ел.
Саодат уйида киши бор агар,
Бу Саъдий сўзин битта харфи етар.

Кучинг бору майдон агар бўлса кенг,
 Бу майдонда хунар кил мардларга тенг.
 Фалак олди давримниким, хар куни,
 Эди лайлатул кадринг бир туни.
 У, кунлар ғанимат экан, биялмадим,
 Билинди-ю, аммо йўқотган эдим.
 От устидасан, бор, ишинг бўлмасин,
 Юк остида кекса эшак найласин.
 Пиёла синиб унга тушса кадок,
 Унинг нархи тушгай ўшал ондаёк,
 Тушиб ерга синди кўлингдан санинг,
 Кадокдан бўлак йўк иложи анинг.
 Ким айтиб эди, дарёга ташлагил,
 Ўзинг ташладинг, ўз иложингни қил.
 Ўзолмас эсанг ҳам югур пойгада,
 Умид узма, чоп гарчи сен оркада.

ХИКОЯТ

Эдим Файд¹ чўлида карвон билан,
 Оёғимга бўлганди уйқу кишан.
 Туячи, мени кахр илан тур дебон,
 Туя бўйдаси бирла урди шу он.
 Деди жон керак бўлса, тур, менга бок,
 Сен уйғанмадинг чалса ҳам кўнғироқ.
 Ширин уйқу сендек келур менга ҳам,
 Ва лекин узок чўлга кўйлик кадам.
 Бу шовқинда уйғонмас эрсанг, гапир,
 Качон манзилингга етарсан, ахир?
 Довулни эшитдингми, билким шу он,
 Етиб қолди манзилга илк карвон.
 Киши йўлда ётса, кетиб ҳамсафар,
 Бу тургунча қолмас улардан асар.
 Йигитлик юзини босибдир ажин,
 Оқарди сочинг уйқудан, тур, ачин.

¹ Файд – Макка йўлидаги чўл.

Ҳаётдан умид уздим ул кундаёк,
Соколим каросяга тушганда оқ,
Умидинг агар эрса хирмон килиш,
Экинни қил ўз вақтида парвариш.
Белингдан-ку сув ошди, кўзингни оч,
Агар бошдан ошса топилмас илож,
Маломат билан қилма умрингни хайф,
Шу фурсат ганиматдир, «Алвакту – сайф»¹.

* * *

Ўтирган эдинг бошқалар ўрнига,
Биров ҳам ўтиргай сенинг ўрнинга.
Кеча ўтдию эрта маълум эмас,
Ҳисоб эт шу кунни – ганимат нафас.

ҲИКОЯТ

Вафот этди Жамшеднинг бир хотини,
Илакка ўраб қўйди қуртдек уни.
Мазорига келди ўтиб қанча кун,
Унинг мотами бирла йиғлаш учун.
Кўрарким чирибдир у шохи кафан,
Ўзича деди – охири шул экан,
Буни қуртдан олган эдим зўрлаб,
Лаҳад қуртлари қайта олмиш ялаб.
Бу боғ сарви қанча баланд бўлса ҳам,
Бошини ажал ели этгуси ҳам.
Топар воя ўттиз йил ичра ниҳол,
Емиргуси бир зумда каттиқ шамол.
Жигарни кабоб этди бу икки байт,
Рубобчи ўқирди эсимда у пайт:
Минг афсуски бизсиз келур кўп баҳор,
Очилгай кулиб, яшнагай лозазор.
Келур фасллар қанча йиллар, эсиз,
У вақтларда биз гишту тупроқ биз.

¹ Бу арабча мақолнинг маъноси: Умр – ўтқир қилич. Яъни, умр ўтқир қилич каби тез ўтади, демакдир.

ХИКОЯТ

Топиб олди бир тилло гишт бир киши,
Ҳамиша художўйлик эрди иши.
Тўсиб ақлини қилди тилло гаранг,
Бу савдо билан қалбини босди занг.
Бутун тун бўйи ўзича дер эди,
Туганмас умр бўйича, дер эди.
Ялинмоқ, тиланмоқ билан қоматим
Бировга эгилмас, кетиб хурматим.
Солай ости мармар ажойиб биво,
Тўсин, васса, шамшоду уд-хоказо.
Солай бир гўзал ҳужра дўстларга хос,
Очай боғдан эшик, ёзай соз палос.
Зерикдим бу йартиқ-ямоқ дастидан,
Ўчоқ татида ёнди-ку жону тан.
Пиширсин таомларни ошлаз келиб,
Қилай парвариш жонни, роҳат қилиб,
Жуда қийнади жонни қаттиқ намат,
Ётай парку шоҳида энди фақат.
Кетиб ақли бўлди ўзи телбатоб,
Бошин мағзи ҳирс панжасида хароб.
Чиқиб кетди сахрога мағрурланиб,
На турди, на ўлтирди у айланиб.
Бирон гўр ўйиб лой қиларди шу кун,
Бу гўр лойидан гишт куймоқ учун.
Чуқур ўйга ботди ўшал дамда чол,
Деди нафсияга кўргилу ибрат ол.
У гиштга дилинг бердинг, э беҳабар,
Сени лой қилиб бир куни гишт қуяр.
Тамаъ оғзи очяқ эрур доимо,
Юмилмайди бир луқмадан мутлақо.
Кеч, э ҳиммати паст, бу гишт билан.
Тўсолғунгми дарёви бир гишт билан.
Пулу мол йиғишни килурсан хаёл,
Этиб умр сармоясин поймол.
Фурур санги ақлинг кўзини тўсар,
Кибр ўти умр хирмониға тушар.

Ғурур сурмасидан пок этгил кўзинг,
Ётиб гўр аро сурма булгунг ўзинг.

ҲИКОЯТ

Уришгавди икки йигит худди ёв,
Такаббурда шердек эди ҳар икков.
Қочарди улар бир-биридан чунон,
Улар кўзига тор эди кенг жаҳон.
Ажал келтириб биттасига завол,
Олиб кетди айшин этиб поймол,
Бўлиб бошқаси шод, у ўлган учун,
Мазорига борди ўтиб неча кун.
Гўрри устини кўрдиким лойшувоқ,
Эди жойи аввалда заррин равоқ.
Юриб келди бошига хурсанд чунон,
Дер эрди кулиб ўзича шодмон.
Бу қандай севинчли у одам учун,
Ўлиб душмани, ёри ҳамдам бу кун.
Ўлиб душмани, у қолиб бяр нафас —
Кейин ўлса, йиғлаш керак ҳам эмас.
Дилида адоват тўла куч билан,
Очиб гўрни кўрди, чирибдир кафан.
Бошида тож ўрнида тупроқ ётар,
Кўзида нур ўрнида тупроқ ётар.
Лахад, худди зиндон, у бандасимон
Ер эрди кумурсқа танин беомон.
Фалак айламиш ой юзини хилол,
Танин қилтирикдек қилиб бемажол.
У кучли қўлин, кафту бармоқларин —
Ўлим ажратибдир бўғиндан, бўғин.
Жуда раҳми келди, деди оҳу вой,
Кўзин ёшидан қилди ул гўрни лой.
Пушаймон бўлиб қилмишидан шу он,
Ўзи тошга ёздирди шундай дебон:
Биров маргидан бўлмагил шодмон,
Сени ҳам тирик қўймагай бу жаҳон.

Бу бош охири бўлгусидяр фано,
Дегайсан кўзи йўк эди мутлақо.
Чопардим баланд тепани бир замон,
Кулоғимга етди бу оҳу фиғон:
Хушинг бирла тешангни оҳиста ур,
Юзу, кўзу, бошу кулок шундадир.
У кун шох эдим, мулким эрди жаҳон,
Қаро ерга тевгман, қара, бу замон.

ХИКОЯТ

Менинг бир кеча қасдим эрди сафар,
Туриб катта қарвон-ла юрдим саҳар.
Шамол турди, кўркинчли ўйнар куюн,
Қоронғу эди кўзга олам бутун.
Йўл устида бир қиз ота кўзидан,
Чангин артар эрди рўмоли билан.
Деди отаси, э қизим, жонгинам,
Мени хўп севарсан-да, чакқонгинам!
Бу кўзларга тупрок тўлур ончунон,
Уни тозалаб бўлмагай ҳеч қачон.
Ғариб қабримизда шамоллар эсар,
Бу тупроғимиз ҳар томон тарқатар.
Сени нафсинг ул сургучи отсимон,
Олиб боргуси тез суриб гўр томон.
Узангидан олса оёғинг ажал,
Жиловини тортиш маҳол ул маҳал.

ТАНБЕҲ

Жаҳон бир нафас, сақлагил ҳар нафас,
Етук олдида бир жаҳондир нафас.
Жаҳон шоҳи Искандари ҳукмрон,
Ўтарда ўзи, қолдирарда жаҳон,
Бир олам берай бир нафас-чун деди,
Бу мақсад сира мумкин эрмас эди.
Ўриб эҳканин кетди ҳар қайси жон,
Фақат қолди ном, яхшидир, хоҳ ёмон.

Бу бўстон ҳамеша шу хил гул берур,
Мудом ўлтириб дўстлар гул терур.

ҲИКОЯТ

Отам даври ёдимдадир доимо,
Уни ёрлақаб, раҳмат этсин худо.
Олиб берди ул, ёш эдим, мен учун
Бир олтин узук, лавҳу дафтар у кун.
Биров битта хурмо бериб ногаҳон,
Узукни олиб қўйди мендан шу он.
Бола билмагайким узук на эрур,
Бериб битта қанд ҳар киши ҳам олур.
Гўдақларча сен ҳам умр қийматин,
Билолмай олардинг, деса қанд ширин.

ҲИКОЯТ

Боқарди биров бўрининг боласин,
Бироқ улғайиб ёрди ўз хожасин.
Ётиб жон бериш ҳолатида эди,
Ширин сўзли бир кимса шундай деди:
Шу хил сийласанг душманингни агар,
Билиб қўйки, пайт топса қорнинг ёрар.

ҲИКОЯТ

Биров шохни ранжитди, бирдан уни —
Деди душманига сен ўлдир буни.
Қолиб душманин илгида у асир,
Ўзича дер эрди: нетарман ахир.
Ўзимдан агар дўстни ранжитмасам,
Кўрардимми, мен, душманимдан ситам.
Гар оқил эсанг, дўстдан кечмагил,
Ўшанда раним кўз очолмайди, бил.
Агар дўстини ҳар киши ранжитар,
Унинг душмани балки пўстин шилар.

Агар сев эсанг дўст билан жону тав,
Фаним емрилур шоҳу илдизи билан.

ҲИКОЯТ

Бир аблах ўзи эл ҳакин ер эди,
У хар дамда шайтон лаин дер эди.
Кўриб йўлда шайтон унга дедиким:
Сенингдек разил дунёда кўрмадим,
Ахир, дилда-ку иккимиз дўст биз,
Нега тиг кўтардинг менга, бетамиз?!

ҲИКОЯТ

Унутмасман асло у ёшлякда мен,
Ҳайитга бориб эрдим отам билан.
Аланглаб томоша билан мен шу он,
Отамдан адашдим, бокиб хар томон.
Бироқ ваҳму даҳшатда қилдим товуш,
Қуловимни чўзди отам, кирди ҳуш.
Деди: неча марта дедим-ку, ахир
Бўшатма кўлингни этакдан тақир.
Бола якка ҳеч қолмаса яхшидир,
Кўрмаган йўлни топиш мушкул эрур.
Югурмоқ керак яхшилар ортидан,
Топар бу саодатни чив истаган.
Разиллар билан бўлмагил ҳамтовоқ,
Йўк эрса тўкилгуси обрў бироқ.
Бошоқ тер юриб Саъдийдек тинмайин,
Йиғарсан бутун маърифат хирманин.

ҲИКОЯТ

Биров ғамлади ғалла ёз фаслиёк,
Дилин қиш ғамидан бўшатди шу чоқ.
Тамом ғаллага қўйди ўт бир кеча,
У аблах ёмон маст эди ўлгунча.

Қўлида сира ғалласи йўк учун,
Бошоқ тергали чикди иккинчи кун.
Уни кўрдилар кўчада дарбадар,
Биров дерди: ўз ўғлига, э жигар,
Қаро кунга қолмай десанг ушбу хил,
Бўлиб жинни, ғалланга ўт кўймагил.
Ёмон ўтса умринг агар, э осов,
Қўйибсан ўзинг хирмовингга олов.
Ўзин хирманин куйдириб аввало,
Бошоқ ахтариш, жиннилик мутлақо.
Дили титрагай деҳқон ўйланиб,
Ниҳолим менинг мева бермасми деб.
Уруғ сочмайин хирмон олмоқ маҳол,
Тамаълик кишилар бўлур хомхаёл.
Ниҳол эккан одам егай мевасин,
Уруғ сочган одам терар донасин.

Адабий-бадiiи нацир

Савдий

**ГУЛИСТОН
БЎСТОН**

Туплам

Мухаррир *И.Зойиров*
Бадiiий мухаррир *Ш.Мирфаёзов*
Техник мухаррир *Т.Смирнова*
Мусаххих *Ф.Ортиқова*
Компьютерда саҳифаловчилар:
У.Валижонов, А.Сўлаймонов

Нашриёт лицензия рақами А1 № 154. 14.08.09.
2013 йил 24 декабрда босишга рухсат этилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂, Times New Roman гарнитураси
Офсет босма. 14,07 шартли босма тобоқ. 11,53 нацир тобоғи
Адади 1000 нусха. 511 ракамли букортма
Баҳоси шартнома асосида

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида chop этилди.
100128. Тошкент. Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

Телефон: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29
Факс: (371) 241-82-69

www.gglt.uz, e-mail: iptdgulom@sarkor.uz, info@gglt.uz

Саздий.

Гулистон. Бўстон: тўплам /Саздий; нашрга тайёрловчи Х Ҳомидий; таржимонлар: Ғ Гулом, Ш.Шомухамедов, Р Комилов, Чустий. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2013. – 264 б.

УЎК 821 512 133-1
КБК 84(0)9